

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Mayıs 1986 • Sayı 258 • 300 TL. (KDV) Dahil

Bankacılık Bölüşüm “Reel Sosyalizm”

Necip Çakır
Arslan Başer Kafaoğlu
Michael A. Lebowitz
Süleyman Özmucur
Gül G. Turan

Garanti Bankası Menkul Kıymetler Bölümü

Hisse Senedi, Devlet Tahvili ve Hazine Bonolarını değerlendiriyor.

GARANTİ BANKASI MENKUL KIYMETLER BÖLÜMÜ

Garanti Bankası,
etkin ve çabuk hizmetini
Menkul Kıymetler
konusunda da
sürdürüyor.

Garanti Bankası
Menkul Kıymetler
Bölümü, Garanti
Bankası'nın bütün
şubelerinde Hisse Senedi,
Devlet Tahvili, Hazine
Bonosu ve altın alım-satım
hizmeti veriyor. Menkul
Kıymetlerinizi dilediğiniz

Garanti Bankası
şubesine getirdiğinizde,
Devlet Tahvilinizin
ve Hazine Bononuzun
bedeli, tamamı
nakit olarak hemen
ödeniyor.

Garanti Bankası'nın
etkin ve çabuk
hizmetinden Menkul
Kıymetler konusunda da
yararlanmak için
Garanti Bankası
şubelerine gelin.

GARANTİ BANKASI

Garanti Bankası Menkul Kıymetler Bölümü İstiklâl Cad. 187 Galatasaray - İstanbul
Tel: 149 13 67 direkt - 143 14 80/107 santral

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

BANKACILIKTA NELER OLUYOR? (Arslan Başer Kafaoğlu)	3
14 MART OPERASYONU ÖNCESİ VE SONRASI : GETİRDİKLERİ, GÖTÜRDÜKLERİ VE İŞ GÖRME ZİHNİYETİMİZ (Gül G. Turan)	9
TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI, 1963-1985 (Süleyman Özmucur)	13
KORNAI VE SOSYALİST HAREKET YASALARI (Michael A. Lebowitz)	26
KLÂSİKLER İLE NEO-KLÂSİKLER ARASINDAKİ SÜREKLİLİK VE PARETO OPTİMUMU (Necip Çakır)	39

Sahibi :

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuyulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nail Satlıgan

Kapak Düzeni : Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :

Cumhuriyet Cad. No: 27/6

Taksim - İSTANBUL

Tel. : 150 50 34 — 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600 TL. (Öğrenci 2.600 TL.)

6 Aylık 1.800 TL. (Öğrenci 1.300 TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)

6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No:

AKBANK Taksim Şb. (4700)

Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şb. (4678)

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL.

Ön Kapak İçi : 100.000 TL.

Arka Kapak İçi : 75.000 TL.

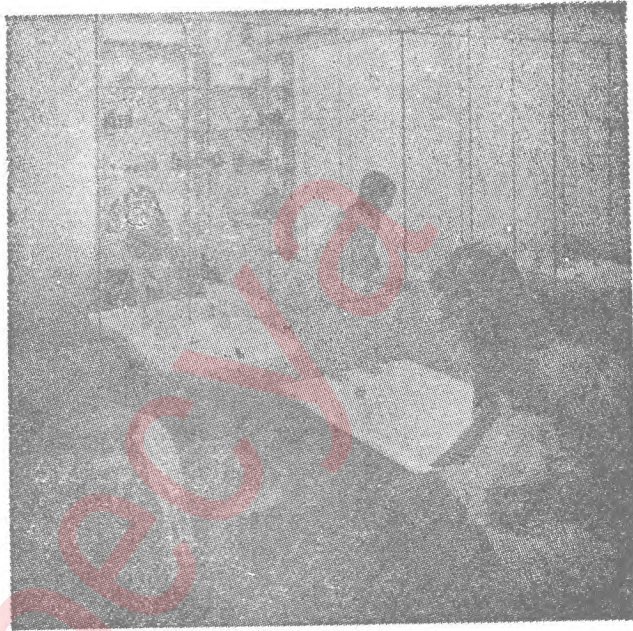
İç Sayfalar : 50.000 TL.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASIMEVİ

Tel. : 143 55 72 — 145 32 48

Banyonuz bir banyo daha katın.

Flotal kristal aynayı koyun banyonuza. Işıltılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuza bir banyo daha katın.

FLOTAL®
ETOLAT
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

Bankacılıkta Neler Oluyor ?

—1—

Arslan Başer KAFAOĞLU

Yazarın çok sayıdaki kitapları arasında
İşte Alternatif: Demokratik Planlı Kalkınma (1984) ile
DÇM Dosyası: Türkiye Ekonomisinde
Skandallar 1 (1986) var.

1930'larda ekonomide Keynes ulusal ekonomik olaylara bir bütün olarak, geneliyle bakma geleneğini getirmiştir. Bundan önce-leri de olaylar ve ekonomik kategoriler «genel plânda» incelenmez değildi. Ancak Keynes bunu, ekonomik inceleme ve araştırmanın genel kuramı hâline getirmiştir. Ne var ki bizde ekonomiyi inceleyenler bu «genel» bakış ana kuralına uygun yöntem uygulamıyorlar. Ekonomik kategorileri diğer konulardan ayrı ve «genel»den soyutlayıp inceliyorlar. Bize göre bu nokta çok önemlidir. Günümüzde ekonomistler ve geçmişte doğru düşündükleri için kamunun ve bizim beğenimizi almış solcu arkadaşlarımız bile konuları incelerken bu «genel» içinde bakış ilkesini gözden geçiriyorlar. Doğal ki büyük hatalara düşüyor.

Oysa bütün «genel» ile ilgili olmadığı sanılan, ilk bakışta farkına varılamayan her konuda bile bu bakış açısı gözden kaçırılmamalıdır. Bir uç örnek olarak, sevdiğim saydığım İlhami Soysal'ın 9 Nisan günlü Milliyet Gazetesi'nde çıkan yazısını en iyi örnek olarak ele alabiliriz. İlhami'nin yazısında ele alınan konu Bedrettin Dalan'ın İstanbul kentindeki «yaratıcı Belediye Başkanlığı» övgülemesi... Oysa Dalan ve İstanbul konusunda, genel harcama ve ekonomi politikası açısından için «genel»inden bakılarak bir değerlendirme yapma sorunu en temel sorundur. Bir kez bir toplumun bir «genel tasarruf ve yatırım» yeteneği, kapasitesi vardır. Bu kapasite kısa sürede, hatta yeterli derece uzun sürede değiştirilemez. O halde en önemli konu bu «tasarruf kapasitesi»nin en uygun biçimde değerlendirilmesidir. Yani İstanbul Belediye Başkanının park ve yeşil alan yaptırmak için harcadığı paralar, unutulmamalı ki, fabrika, okul, hastane, kreş, demiryolu gibi yatırımların yapılamaması anlamına gelir. Türkiye dışından tırnağından artırdığı parala-

rı Bedrettin Dalan'ın hovardaca harcayacağı zenginliğe sahip midir? Türkiye çeşitli harcamalara ayıracağı paraları Bedrettin Dalan'ın plânsız harcamalarıyla mı oranlandıracaktır? Yoksa, Türkiye İstanbul'a ayıracağı paraları bir rasyonel plânlama esasına göre mi saptayacaktır?

Görüldüğü gibi İlhami Soysal gibi bir değerli arkadaş bile, gösterişçi birkaç yıkım ve alan açılma numarasıyla, demokrasiye olduğu kadar, yatırımların dağılımını saptırarak sosyal adalete ve bölgesel adalet esaslarına, ekonominin «genel» rasyonel yönetimi esaslarına aykırı bir uygulamanın kahramanını alkışlayabiliyor.

Sosyal bilimci, ekonomist ya da sosyal olayları konu alan yazıları yazarlar, olup bitenlere daima «genel»den bakma zorundadırlar... Aksi takdirde büyük yanlışlara uğrarlar. Dalan olayına bir başka zamanda daha ayrıntılı olarak değinmek isteriz. Şimdi konumuz Bankalar. Bankalar olayı da ekonomist arkadaşlarımızca hep «genel»den soyut bir biçimde değerlendirilmiştir. Arkadaşlarımız artan emisyon ve artırılan faiz oranlarına bakıp, banka sisteminin «genel» içindeki özel fonksiyonlarını ve içinde bulunduğu özel büyüklükleri irdilemeden sadece «mevduat» ve «kâr» artışlarına bakıp güdülen bankacılık politikasına alkış tutmuşlardır. Oysa bankalar hele 1980 yılından bu yana **ekonominin geçirdiği yıkımın** «genel»inde hem neden oluşturmuş ve hem de onun sonuçlarına katlanma zorunda kalmamıştır.

— 2 —

«Ekonominin geçirdiği yıkım» deyiminin altını çiziyoruz. Bazıları bunu çok abartılmış bulabilirler. Ama bunu yalnız biz değil, bugünkü gidişi destekleyenler söylüyor. Örneğin 8 Nisan 1986 günlü Cumhuriyet Gazetesi'nde Dünya Bankasının raporu yayınlanmış.

Raporda 1979 yılında 70.8 milyar dolar olan GSMH'nin 1984 yılında yüzde 30 azalarak 50.1 milyar dolara indiği belirtilmiş. Hemen Sayın Başbakan'ın o zaman doların gerçek fiyatı alınmadığı için 1979 da ulusal hasılanın dolar olarak olduğundan yüksek görüldüğü gibi olası bir savına uyup, bolca bir iskonto yapsak bile (örneğin 1979 daki GSMH'yi dolar olarak yüzde 20 dolayında indirip 56 milyar kabul etsek bile) gerileme açıktır, hiç bir yorum, tevil bunu kapatamaz.

(Aynı Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sahifesinde ise, IMF'nin herşeyin yolunda olduğu hakkındaki beyanları yayınlanmış. IMF ve Dünya Bankası ikiz kuruluşlardır. Biri diyor ki «yüzde 30 gerilemişsiniz»; öteki diyor ki «işler iyi gidiyor». Bir okuyucu «bu nasıl olur?» diyebilir. Bunun yanıtı basittir. IMF için, ya da Dünya Bankası için bir ülkenin zenginleşmesi, fakirleşmesi önemli değil. Önemli olan —onlar için— alım satımın sürdürmesiz süre gitmesidir. Biz çok alıp satılm yeter... Gerilesek, çoksek de önemi yoktur bu mantıkta).

Ekonominin geçirdiği yıkıma ait ikinci yazılı kanıt 1986 yılında yayınlanan bir TUSİAD raporu... Bu rapordan bazı satırları buraya aynen alıyoruz:

«... 1981 - 1983 döneminin üç yılında GSMH'nin yüzde 18.9 olan sabit sermaye yatırımları, 1984 ve 1985 yıllarında **biraz daha gerileyerek** bu defa 1985'te GSMH'nin yüzde 18.5'inde karar kılmıştır» (sahife 6). Bu tümcedeki «**biraz daha gerileyerek**» deyiminin önemi büyük... Çünkü, öteden beri süregelen gerilemeyi anlatıyor. Aynı sayfada bir tablo var. Bu tabloya göre 1975 - 1979 döneminde sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranı yüzde 21.7 (ve hele Başbakan Özal'ın ve özel kesim büyüklerinin «Allah o günleri bir daha göstermesin» dedikleri 1979 yılında bile yüzde 21.8) ve bu oran gerileye gerileye 1985 yılında 3 puandan fazla düşüp yüzde 18.5 de karar kılmış. Ekonomideki yıkıma

bakın, 1979 da GSMH artışı negatif iken ulaşılan yatırım oranının 1985'te — hem de yüzde 5.9 gelişme hızını ilân eden hükümet döneminde — yüzde 85'ine bile ulaşamamış.

Gene TÜSİAD raporundan sürdürülm alıntıyı :

«24 Ocak 1980 kararlarını izleyen altı yılda, özel sektör sabit sermaye yatırımları GSMH'nın yüzde 7.6'sına gerilemiştir. 1975 - 1979 döneminde bu pay yüzde 10.8 idi». Demek ki 1980 - 1985 arasında Türkiye'de özel yatırımların GSMH'ya oranı % 25 oranında gerilemiştir. Üstelik bu gerileme, 24 Ocak kararlarının tu kaka ilân ettiği, ama aynı dönemde GSMH'nın yüzde 10.9'undan yüzde 11.3'üne çıkan kamu yatırımlarının artışı ile kapatılamamıştır. TÜSİAD yayınının 7'inci sayfasındaki değerlemeye göre kamu ve özel olarak toplam yatırımların GSMH'ya oranı o kötülenen (aslında bizim Sayın Özal gibi düşünenlerden farklı olarak haklı biçimde eleştirdiğimiz) 1977 - 1980 döneminde yüzde 21.3 ve «Allah o günleri bir daha göstermesin!» diye anılan 1979 yılında yüzde 21.8 olmasına karşılık 1984 ve 1985 sırasıyla yüzde 18.4 ve yüzde 18.5'tir.

Bu oranlar, üzerinde çok düşünülmesi gereken oranlardır. Bir yandan «gelişme hızı artıyor» deniliyor, öte yandan «yatırımların GSMH'ya oranı» azalıyor. Çok garip değil mi? Özellikle iki yönden garip :

a) 1980 de stabilizasyon kararlarına (24 Ocak) gidilirken Türk toplumunun gereğinden çok (!) harcadığı ileri sürüyordu. Stabilizasyon bu aşırı harcamayı kısmak için alınmıştı. Hattâ ücretlerde ve maaşlardaki artış bu maksatla frenleniyordu. Oysa istenenin (eğer Milli Gelir sayıları doğruysa) tam tersi sonuca varılmıştır.

b) Yukarıdaki sonuç, gerçeklerle bağdaşmıyor. Büyükçe kısmıyla nüfusun tüketimi azalmıştır. En azından yatırımlar kadar azalmış olduğunu düşünmekte hiç bir hata olamaz. Ücret ve maaşlar reel olarak azalır-

ken — bu azalış kesindir — tüketim artmış, hem de oran olarak artmış olabilir mi?

Peki bu çelişkiyi nasıl açıklayacağız? Tek bir açıklaması var: Yatırımlar hesaplanırken dayanılan veriler daha somut ve ölçülebilir veriler. Oysa tüketim için öyle bir şey söylenemez. GSMH hesapları (Milli Gelir Hesapları) daha yüksek kalkınma hızı göstermek için şişirilirken yatırımlar somut verilere göre hesaplandığından o ölçüde şişirilememekte, bu nedenle «tüketim» GSMH artışı hızından daha yüksek bir hızda artmış görünmektedir.

(Aslında dolar olarak GSMH da Dünya Bankası istatistiklerinde ve bizim onu tashih ettiğimiz oranda eksilmemiştir. Durakladığı ise kesindir. Hükümet dış alımı ne bahasına olursa olsun artırmak için dövizlere olduğundan fazla değer biçmektedir. Bu nedenle dövizli hesaplar büsbütün karışmaktadır. Bazıları «ama gene karaborsada dövizler daha yüksek fiyata» diyerek bu savımıza karşı çıkabilir. Bu savunma yanlıştır. Yarın doları 1000 liraya çıkartın (resmî kur), kısa bir süre sonra onun üstünde bir karaborsa (Tahtakale dedikleri) fiyatı oluşabilir.

— 3 —

Bankalarımızın içinde bulundukları durumu anlamak için ekonomimizin içinde bulunduğu ve hele 1983'ten beri hızlanan çöküntüyü ve bu çöküntüyü gözlerden kaçırmak için yürütülen kafa karıştırıcı çabaların akıldan tutulması gerekir. Yazının asıl konusuna girmeden önce böyle bir «genel» çerçeve zorunluydu. Bankacılıkta olanlar ekonomik çöküşü gözlerden gizlemek için girişilen yapay çabalarla bu kesimde her şeyin iyi gittiği, hattâ bankacılık kesimi rakamlarına bakılıp ekonominin genelde iyi gittiği izlenimini vermek için girişilen çabalardan doğdu. Bu çabalardan bir tanesini Sayın Tuncay Artun şöyle anlatıyor :

«Kârlı ya da zararlı tüm ulusal bankalar için marjinalleşmenin sonucu ve en önemli ölçütü ise emisyonu gidilmesi ya da emisyon artışının sınırlı olması ya da gerçek anlamda «sıkı para-kredi» politikasının izlenmesi durumunda, salt bankaların değil, **tüm Mali Sistem**'in yeniden 1982 dekine benzer bir likidite bunalımına girebilecek olmaları...» (Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler — sahife 66).

Görüldüğü gibi bankalar sistemi durmadan para basılarak ve para basımıyla miktarı artan banknotların banka sistemine dönmesini sağlayacak bir faiz ve vergi politikasıyla banka kasalarına dönmesi özendirilerek kurtarılmıştır. Basında yıllardır şu grubun, bu firmanın, o holdingin kurtarılmasından söz ediliyor. **Oysa hergün para basılarak asıl kurtarılan bankalardır, Mali Sistemdir.**

Ancak Banka Sistemi, çöken ekonomik düzenin içinde bu kadar büyük bir yardımla bile kurtarılabilecek hale gelmedi, gelemedi. Kırsal ekonomi politikası içinde kredilerin geri dönmeyen kısmı değil, **faizleri geri dönmeyişi için bankaların ana para kredisini yenilemediği kısımlar gitgide artmaya başladı.** Bir yandan «**kârları azaltan politika izliyorum**» demek ve bir yandan da «**maliyetin bir ögesi olan faizi yüzde 60 - 80'lere çıkarmak**» bu yolu açıyordu. Bu yolun yolcularından bir çoğu iflâs ettiler, ya da ödemesiz döneme girdiler. Banka sistemine o vakit kurtarıcı elini hükümet gine uzattı: Kambiyo kârlarını artırarak. Örneğin 1983'te bütün banka sistemi konsolide olarak 41.8 Milyar lira kâr sağlamıştır. Ancak buna karşılık muhtelif gelirler toplamı, yani bankacılığın temeli olan «para alım satımı» dışına kayan işlerden sağladıkları kâr 44.2 Milyar liradır (Tuncay Artun, Aynı yazı). Yani «salt bankacılık işlemlerinden» Türk Bankacılık Sistemi 2.4 Milyar lira zarardadır. Bu «muhtelif gelirler»in en büyük kalemini ise «kambiyo kârları» oluşturmaktadır. Türk parası durmadan

düşünce, ülke bunun zararlarını çekerken meyvelerini de bankalar toplamıştır. Bankalar ucuza aldıkları dolar ve başka yabancı paraları durmadan düşen Türk parası değeri ve artırılan kambiyo komisyonlarıyla pahalı olarak satıp 1984'te kambiyo gelen kârlarını daha da artırmışlardır.

1984'te Bankalara uzatılan cankurtaran simitlerine bir çok güçlü simit daha katıldı. Bunu anlamak için son Tüsiad raporunun («1986 yılına girerken Türkiye Ekonomisi») 52 nci sahifesindeki bir tabloyu buraya aktaralım :

	Mevduatın Krediye Dönüşümü (%)		
	1983	1984	1985
Kamu Mevduat Bankaları	82	70	67
Özel Mevduat Bankaları	66	50	49
Yabancı Mevduat Bankaları	79	59	100
Mevduat Bankaları (Ortalama)	73	59	58

Görüldüğü gibi Yabancı Mevduat Bankaları dışındaki Mevduat Bankaları aldıkları tevdiatı kredilerden başka yerlere kaydırmada epeyce ileri gitmişlerdir. Hattâ özel mevduat Bankaları (*) bunu o kadar ileri götürmüşlerdir ki aldıkları her yüz liralık mevduatın sadece yarısını, hattâ 1985'te yarısından azını kredi olarak vermektedirler. Kamu bankalarında ise, her üçyüz lira mevduatın sadece 200 liralık kısmı krediye çevrilebilmektedir. Burada başka bir faktörü daha hesaba katmalıyız. Bankalar aldıkları mevduatın bir kısmını yasal olarak Merkez Bankasına yatırır, ama orada da reeskont kredileri alırlar. Aldıkları reeskont kredileri mevduat karşılıklarından fazla olduğundan aslında yukarıdaki sayısal verilerden, ban-

(*) Özel Mevduat Bankalarından dördünün bu mevduatın yüzde 80'ini elinde tuttuğu düşünülünce bu beş kârlardan kimlerin yararlandığı da ortaya çıkar.

kaların mevduat olarak aldığı paralardan çok büyük kısmını, hattâ özel bankalarda yarısından fazlasını bankacılıktan başka işlere yönelttikleri söylenebilir. Yani karşılıklar dolayısıyla durum savunulamaz. Nedir bu başka işler? Bunu herkes biliyor: Devlet Tahvil ve Bonoları. Böylece, devletin sattığı bono ve tahvillerle bankalara bir yardım eli daha uzatılmıştır. Bankaların, özellikle özel mevduat bankalarının topladıkları yurttaş mevduatının bir büyük kısmını bu bono ve tahvillere yatırdıklarını düşünmek hiç de yanlış bir şey olamaz.

Devlet 1984'te 1 Trilyon ve 1985'te 1.5 Trilyon'un üstünde bono ve tahvil çıkarmıştır. (*) Bankaların bu miktarların en az yarısını kasalarına alarak 1984'te 500 Milyar ve 1985'te 750 Milyar liralık vergisiz (Devlet Bono ve Tahvilleri vergiden muaftır) gelir (irat) elde ettiklerini düşünmek yanlış olmaz. Görüldüğü gibi Türk Banka Sistemi esas işi olan «para alım — satım» işini azaltmış —özel bankalarda en aza indirmiş— ve döviz spekülasyonu ile borsacılığa girmiştir. Yaşamını ve asıl kârını da buradan sağlamaktadır. Başka bir deyimle Türkiye'de ekonomi politikasının başlıca işlevi «bankaları nasıl olur da kurtarırım?», «banka sistemini ne yapıp da çökmekten kurtarırım?» sorularının çözümünü bulmak olmuştur. Bu da banka sistemini rayından çıkarmıştır.

— 4 —

1986 Mart ayındaki bunalım işte böyle bir gidişin yıpratıp çöktüğü bir banka sisteminde bizi yakalamıştır. Ve Türk Banka Sistemini en zayıf yanından yakalamıştır. Neydi en zayıf yeri? Türk Banka Sistemi marjinalleşip asıl banka sistemlerini yavaş yavaş yabancı bankalara bırakmıştır. Yukardaki tabloda

görüldüğü gibi, sadece bu yabancı bankalar her aldığı mevduat lirasını krediye çevirmiştir 1985'te... Böyle olunca bazı işlemlerin dış kaynaklarca finanse edilme gereği doğmuştur. Örneğin dış satım kısa vadeli döviz kredileriyle finanse edilir hâle gelmiştir. Doğal ki bu, Türk bankacılık sisteminin görevini tam yapmamasından doğuyordu. Türkiye'de dış satımın aşağı yukarı yüzde 40'lık, yani oldukça önemli bir kısmı yabancılara borçlanılan biçim ile, yani prefinansmanla çevrilebiliyordu. Gine aynı Tüsiad raporunun 90'ncı sayfasındaki «Dış Borçlar ve Ödemeler» Tablosuna bakınca bunların 1982'den 1985'e nasıl arttığı görülür : (**)

Yıl	Milyon Dolar	Endeks
1982	762	100
1983	1071	140.6
1984	2.167	286
1985 (Ağustos)	2.680	352

1982'den 1985'e dış satım artışının % 35'i bile bulmamasına karşılık kısa süreli ve bize göre yüzde 75'i dış satım prefinansmanında kullanılmış kredilerin yüzde 252 oranında yükselmiş olması, milli ekonomi politikasında bir numaralı amaç olarak alınan dış satımı artırma çabalarında bankacılık sisteminin ne ölçüde aciz kaldığını da göstermektedir. Dahası var: 1982den 1983'e sadece yüzde 40.6 (aslında bu da az değil ama) artan yabancılara kısa vadeli borç tutarı 1984'te yüzde yüzden fazla artmıştır. Yani Türk Bankacılığının en yaşamsal bir kesimi finanse etmedeki aczi ya da yılgınlığı en çok 1984'te artmıştır. Dahası var: 1985 yılının Haziran ayında 2.411 Milyon dolar olan bu borçlar Ağustos ayında, yani iki ay içinde, 270 Milyon (yani yüzde 12) birden artarak 2.680 Milyon doları bulmuştur.

Kuşkusuz bu artışlar ve dövizli işlem-

(**) «Yabancılara olan kısa vadeli borçlar» rakamıdır.

(*) Kaynak : Aynı Tüsiad raporu.

lerin sağladığı yüksek kârlar Türk Bankacılık Sisteminde ulusal bankaları, bankacılık sistemi dışında kalan bu spekülâtif işlere iten gücün 1985 yılı sonlarında daha da şiddet ve kuvvet kazandığını gösteriyordu. Bunun bir sonucu olarak bazı bankalar adeta dış ödeme araçları (dövizler) üzerinde bir kumar oynayıp, gidişi kışkırttılar. Artık normal bankacılık gözden düşmeye başladı.

Ama işin bir de dışardan genel ekonomi düzeyinde görünüşü ve bankacılık sisteminin genelde değerlendirilişi vardı. 1982 de kısa süreli borçların bütün dış borçlara oranı sadece yüzde 12.3'tü. Bu bile oldukça tehlikeli bir oran iken 1985 Ağustos ayında yüzde 24.5'a çıkınca, dışardan özel ve resmî uyarılar başladı. «Türkiye'nin kısa süreli borçlarının arttığı» uyarısı her düzeydeki resmî ve özel çevrelerden yükselmeye başladı. Kaldı ki daha derine inildiğinde, yabancılara olan kısa süreli borçlar (ki bunlar dış ticareti finanse eder) 1983 de sadece yüzde 4 dolayındayken, bu oran 1985 Ağustos ayında yüzde 12 gibi bir düzeyi bulmuştu.

1983'ten beri düşen OPEC ham petrol satış (afişe) fiyatlarının bu düşüş trendi 1985 yılının sonbaharında hızlandı. Bunun anlamı dünya dış ticaretinin ve bu dış ticaretin finanse edilmesine ayrılan kaynak toplamının

da azalacağı idi. Bunun ilk etkileri Avrupa piyasalarındaki prefinansman kredilerinde verici isteklerinin azalması oldu. Türk dış ticareti Ekim'den başlayıp duraklamaya girdi. Bu genel neden yanında, İran ve Irak petrol gelirlerinin düşeceği ve bunun da Türkiye'yi dış ödemelerde daha zor duruma sokacağı değerlendirmeleri, verici isteklerini daha da azaltıyordu. 1985 kasım ayında bunun iki sonucu görüldü :

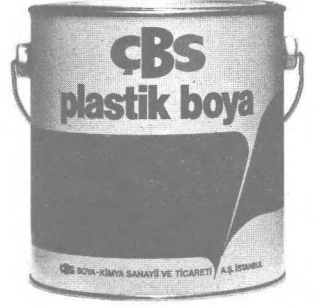
a) Avrupa'nın (lender'ları) borç para vericileri dört Türk Bankası dışındaki bankalar aracılığıyla prefinansman vermeyi durdurdu lar,

b) Buna paralel olarak, konjonktüre bağlı en duyarlı dış gösterge hareketlendi, yani bu ayda işçi dövizleri girdisi önemli bir oranda düştü.

İşte bunun sonucu olarak devlet vaktiyle döviz alım-satımı (spekülâsyonunda) bulunan bankaları kurtarma zorunda kaldı. **Hem kurtardı ve hem de «bir daha kurtarma zorunda kalmayın diye» 14 Mart kararlarını aldı.** Aldı ama 1980 Ekiminde dış satım duraklamaya geçmişken bu 1986 da gerilemeye dönüştü ve 1986 Kasım ayında başlayan işçi döviz girişleri gerilemesi sürüyor. Böyle bir ortamda, bankalar acaba daha kaç kez kurtarılacak?

**"BİRA"
BU KAPAĞIN
ALTINDADIR.**

Evde bahar CBS ile başlar

Evlerde, bürolarda, işyerlerinde...
Yaşanan tüm mekanlarda bahar
CBS Plastik renkleriyle başlar.
CBS Plastik kalitesiyle sürer yıllarca.

CBS Plastik...
Renklerini tabiattan, kalitesini
CBS teknolojisinden alan
üstün boya.

CBS
güçlü boya

14 Mart Operasyonu Öncesi ve Sonrası : Getirdikleri, Götürdükleri ve İş Görme Zihniyetimiz

Gül G. TURAN

Dr. Turan, İÜ İktisat Fakültesi öğretim üyesi ve
Uluslararası Para Sistemi: Dünü ve
Bugünü (1980) adlı kitabın yazarıdır.

Son yıllarda benimsenen iktisat politikası stratejisi dışa açılma adıyla anılmaktadır. Dışa açılma sadece Türkiye'nin ihracatının, dışarıya hizmet satımının artırılması, dışarıyla iktisadi bağlantıların yoğunlaştırılması şeklinde algılanmamıştır. Dış ülkelerin de Türkiye'ye açılabilceği; Türkiye'ye istediklerini satabilecekleri, ilgi duydukları alanlarda yatırım yapabilecekleri, Türkiye'de henüz mevcut olmayan, ya da yeni yeni tanınmaya başlayan hizmetleri sunabilecekleri düşünülmüştür. Dışarıya açılma çift yönlü bir hareket olarak görülmüştür. «Bizler dışarıya gidebilecek, onlar da içeriye girebilecektir».

Bu anlayışın ışığı altında gerçekleştirilmek istenen hedefler ile beraber uygulamaya konulması düşünülen politikalar şu üç noktada toplanabilir :

1. Türkiye'nin dövize gereksinimi vardır. İthalatın bedelinin karşılanabilmesi için ihracatın ve görünmeyen kalem gelirlerinin artması zorunludur. İhracatı arttırmak için bir yandan geleneksel ürünlerin dışarda pazarlanması, ürün standardının kontrolü üzerinde durulması, diğer yandan imalat kesiminin de dışarıya açılması için çeşitli teşvik uygulamalarına geçilmesi gereklidir. Ayrıca yurt dışındaki çeşitli kazançların resmî kanallar aracılığıyla transfer edilerek, rezervleri beslemesi lazımdır. Cari işlemler dengesinde bu olumlu gelişmelerin sağlanması ise gerçekçi bir kur politikasına geçilmesini gerektirir.

2. Türkiye'de tasarruf açığı bulunmaktadır. Yeni yatırımlar yeni kaynakların bulunmasını gerektirir. Şimdilik iç tasarruflardan önemli bir artış beklenmediğinden, bu açığın yabancı kaynaklarla karşılanması istenmektedir. Ne var ki, yabancı sermayenin ülkeye girmesi çeşitli iktisadi ve siyasî şartların ilgili ülkede mevcut olmasına bağlıdır. Yabancı sermaye de öncelikle serbest piyasa koşullarının ya da ona yakın şartların mevcut olduğu piyasalara girmeyi yeğler.

3. Serbestleşen ticaret kurallarının hakim olduğu bir dönemde, ithalat da bundan kendine pay çıkarabilir. Eskiden dolayı resmî ya da gayri resmî kanallardan giren malların Türkiye'ye artık açıkça girmesine izin verilebileceği düşünülmüştür. Böylece Türkiye'de üretilen mallara rakip olan yabancı mallar da ülkeye girecektir. Bu girişler, Türk imalatçıları kalite kontrolüne zorlayacak, fiyat politikalarını ayarlamalarını gerekli kılacaktır. Neticede, kimi ürünlerin iç fiyatlarındaki artışlar duracak, kimi de dışarıyla rekabet edebilecek duruma gelecektir.

Yukarıdaki çerçeve içinde, dolaylı ve dolaysız döviz işlemleriyle ilgili olarak mevzuat değişiklikleri getirilmiştir. Bunların ışığı altında şu gelişmelerin özendirildiği görülmektedir: Kısmî bir konvertibiliteye geçiş, döviz piyasası kuruluşuna dönük ön çalışmalar, döviz kurlarının aşırı değerlendirilmesine son verecek kur uygulamaları, döviz işlemlerinin Merkez Bankası yanında başka malî aracı kurumlarca da yürütülmesine izin verilmesi...

□ □

Döviz işlemlerinin daha büyük bir serbesti içerisinde yürütülmesi konuyu paranın konvertibilitesine getirir. Konvertibilite, en geniş anlamda bir ulusal para biriminin başka birimlere para otoritelerinden hiçbir dolaylı, dolaysız tahdit görmeksizin çevrilebilmesi, ve bu tutarların istenilen amaç için herkesçe serbestçe kullanılmasıdır (*). Böylece istenilen para birimi istenilen amaç için satın alınabiliyor, ve istenilen amaç için istenilen yerde kullanılabiliyor. Uygulamada böylesine sınırsız bir konvertibiliteye rastlanılmaz. Genellikle dış ödemelerin cari işlemlerle ilgili kalemleri üzerindeki tahditler kaldırılmakta, ayırmacı döviz anlaşmaları, katli

kur uygulamaları yasaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, genelde kısmî bir konvertibiliteden söz edilebilir. Biraz daha geniş kapsamlı bir çevrilebilirlik söz konusu olduğunda sermaye hareketlerine ilişkin ödemeler de kısmen bu kontrol dışında tutulur.

Aslında ödemeler üzerine konulan tahditler kaldırılmış olsa bile, fiilen bir ödemeyele sonuçlanan bir işlemin kendisinde kontroller bulunuyor ise (örneğin yukarıda sözü edilen anlaşmalı ticaret, kota, ambargo, prim, vergi tadeleri gibi...) bu da konvertibilitayı dolaylı olarak etkileyecektir. Döviz kazançları ve harcamaları tek elden, merkez bankası aracılığıyla yürütülüyor ise, bunları da konvertibilitayı etkileyen kısıtlamalar olarak görmek mümkündür.

Türkiye konvertibiliteye doğru ilk adımları atmıştır. Merkez Bankası'nın yanısıra ticaret bankalarının döviz işlemlerini yürütmelerine, döviz pozisyonu bulundurmalarına halkın bankalarda döviz tevdiat hesapları açmalarına ve bankaların altın satışlarına girişmelerine, döviz pozisyonu bulundurmalarına, nan fonların istenildiğinde yurda transfer edilmesine, çeşitli döviz gelirlerinin bazı hallerde tamamının, bazen ise sadece bir kısmının elde tutulmasına hak tanınmıştır. İthalat libere edilmiştir.

Bu konularda temkinli davranmak bir zorunluktur. Konvertibiliteye geçişte zamanlamanın önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Bir ülkenin uluslararası döviz rezervleri yetersiz ise, dışarıya sürekli borçlanıyor ve bu arada borçlarını geri ödüyor ise, dış ticaret işlemleri açık veriyor ise, ve bu trend devamlılık ve süreklilik gösteriyor ise, parasını «paramı konvertible kıldım» demekle o ülke çevrilebilirliğe geçmiş olmaz. Çevrilebilirlik iki yönlüdür; bir para konvertible kılınırken, bu paranın dışardakilerce de genel kabul görmesi gerekir. Tek taraflı sınırlı ya da sınırsız bir çevrilebilirliğin anlamı tartışmalıdır.

(*) Bkz. G.G. TURAN «Konvertibilite», İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1982, s. 243-262.

1985 yılı içerisinde bankaların döviz pozisyonunu nasıl kullanacakları konusunda serbest kalmaları, döviz tevdiat hesapları kanalıyla döviz toplayabilmeleri, bunlara yeni alternatif kazanç yolları bulmaya itmiştir. Merkez Bankasına yapılması gereken zorunlu devirler kalkınca, ihracat döviz girişleri ticaret bankaları kanalıyla yapılmağa başlanınca, şöyle bir ikilem ortaya çıkmıştır: Döviz girişlerinin merkezi, malî aracılardan eline geçerken, Merkez Bankasına, devrolunabilecek döviz muslukları kapanmıştır. Ancak, T.C.'nin dış borçlarını ödeme sorumluluğu Merkez Bankasına kalmıştır. Merkez Bankasındaki kaynaklar artık sadece dışardan sağlanan yeni dış krediler, işçi hesapları, ve Türk lirası ihtiyacı artmış olan bankaların Merkez Bankasına arada yaptıkları döviz satışlarından oluşuyordu. Türkiye'nin dışarıya hiç borcu olmadığı bir dönemde alması gereken bir kararı taahhütlerinin (her türlü) varlıklarını sürekli aştığı bir dönemde yürürlüğe koyması ile, bir yerde, sistemi çıkmaza sürüklemesi kaçınılmaz olmuştur. Merkez Bankası'nın yeni döviz girişleri sağlaması zorunlu olmuştur. Aralık 85'te bankalar Merkez Bankası'na döviz pozisyonlarının % 20'sini zorunlu olarak devretmek, döviz tevdiat hesapları üzerinden de % 20 münzam karşılık yatırmak zorunda kalmaları kısmen bu nedenle açıklanabilir.

Kısmen denilmektedir, çünkü bankaların faaliyetlerine ilişkin kuşkular her halukârda Merkez Bankası'nı bir dönemde bu kararı almağa itecekti. Şöyle ki, enflasyon hızının yüksekliği nedeniyle faiz hadlerinin yüksek olduğu bir dönemde bankalar marjinal görüldükleri müşterilerine kredi vermekte isteksiz davranmaktaydılar. Mevduatın sürekli şiştiği bir dönemde atıl fonların bulunması, bankaları alternatif arayışlara itmiştir. Alternatifler arasında ise en kârlı olan dış ticaret ve döviz işlemleri olarak görülmüştür. Bu işlemlere rağbetin artmasıyla 1985'te Tahtakale'de il-

ginç kıpırdanmalar baş gösterdi. Geleneksel müşterilerine yenilerinin katılmağa başlama-sıyla Tahtakale yeni bir canlılık kazandı. O güne kadar hayalî ihracat, uluslararası para piyasalarına yatırılacak fonlar ve diğer gayri resmî işlemler ile beslenen Tahtakale'ye bankalar girmeye başladı. Bankaların dış ticaret işlemlerine daha fazla rağbet etmeleri, kasalarına giren dövizin çok üzerinde ithalat kredisi açmaları, kısa vadeli borç temini konusunda aracılık etmeleri, onları zorlamaya başlamıştı. Taahhütlerini yerine getirebilmek için döviz peşine düşen bankalar Tahtakale'ye daha büyük çapta akın ettiler. İlginç bir toptancı, perakendeci ilişkisi doğdu. Tahtakale'den sağlanan döviz bankalarca toptancı fiyatına satın alınıp, müşterilerine perakende fiyatından satılmağa başlandı. Bankalar piyasasında oluşan kur artık Tahtakale'de cari kurların üzerinde seyretmeğe başladı. Serbest piyasada ikili fiyat böyle oluşmuştur.

Bankaların giderek daha az döviz satmağa başlamalarıyla döviz bulmakta zorluk çeken ithalatçılar da Tahtakale'ye yöneldiler. İhracatçılar da, kazançlarını ülkeye getirmeyi yavaşlatarak, döviz kıtlığına ayrı bir katkıda bulundular.

Merkez Bankası'nın da bir döviz sıkışıklığı içerisinde olması, piyasadaki sorunu gidecek önlemlere girişmesine engel olmuştur. Dış borçların ödenmesine yakın bir devrede eldeki yegâne çözüm adımları geri atmak olmuş, ve 14 Mart operasyonu gerçekleştirilmiştir.

Hatırlanacağı gibi, 1981-1985 dönemi arasında kur oluşumu liberalleşmişti. Merkez Bankası her iş günü için esas kurları kendine özgü gizli tuttuğu (hala gizli kalan) bir usulle hesaplıyordu. 1983'te günlük kurların esas kurun % 6 alt % 6 üst sınırları içerisinde kalmaları koşuluyla ticaret bankalarınca tespit edilebileceği kabul edilmişti. Aradan iki sene geçtikten sonra ise sistemin kararlı kılındığına inanılmış olacağından, di-

şarıdan da gelen öneriler ışığında 29 Haziran 1985'te kurların banka sistemi tarafından serbestçe oluşmasına izin verilmişti. Alış ve satış kurları gerek efektif gerek döviz için serbestleşmişti. 14 Mart 1986 operasyonu ile bu uygulamaadn vazgeçilmiştir. Merkez Bankası, döviz alış kurunun % 1 alt ve % 1 üst sınırlar arasında değişebileceğini, alış ve satış kurları arasındaki marjın ise % 2'yi geçemeyeceğini kabul etmiştir. Ayrıca zorunlu devirler ve munzam karşılıklar % 20'den % 15'e düşürülmüştür.

Olayları yaşadktan sonra yorumlamak, onları öngörmekten daha kolaydır ama, yine de aşağıdaki soruların yanıtlarının önceden araştırılması gerekirdi: Banka kesiminde ne gibi olumlu gelişmeler görülmüştür ki kurlar 1985 yazında serbest bırakılmıştır? Banka kesimine tanınan bir hak geri alınacak olursa, sistemin güvenilirliği sarsılmayacak mıydı? Küçük-ü-büyük, etkin-az etkin, içe dönük-dışa dönük, hepsi takıntılı kredilere sahip banka sistemi istikrarlı bir kur politikası yürütebilir miydi? Soruların yanıtı herhalde olumlu olmuş olacak ki, bu yetki bankalara devredilmiştir. Veya, belki de, «bir deneyelim, belki işler» beklentisiyle hareket edilmiştir.

Ne var ki sonuç pek parlak değildir. Türk ekonomisini yakından tanımayanlar sistemin güvenilirliği konusunda tereddüte düşmüştür. Liberal bir iktisat politikasına geçişin mümkün olup olamayacağı konusu yeniden tartışılmağa başlanmıştır.

İşçi dövizleri ve benzeri bazı işlemlerden sağlanan döviz girdileri dışında Merkez Bankası'nın döviz bulma yolları hala sınırlıdır. Borçları ödeme yükümlülüğünü üstlenmiş olan Merkez Bankası büyük döviz sıkıntısı çekmekte, ve bunu giderici yolları bulamamaktadır.

Bankalar ise büyük taahhütler içerisine girmiş iken, bir taraftan döviz sağlamak, diğer taraftan Merkez Bankası'na yükümlülüklerini yerine getirmekte zorluk çekmektedir.

Ayrıca kimi büyük banka, muhabirlerinde, tuttukları dövizleri uluslararası piyasada işletirmeyi yeğlemekte ve bunları yurda getirmemektedir.

Sistem sallantıdadır. Dışarısının bize açılması, bizlerin dışarıya açılmasından daha hızlı olmuştur. Dışarısı daha büyük çeşitlilik göstermekte, alt yapısı daha sağlam, iş görme becerileri daha gelişmiştir. Türkiye'de ise iç piyasa tüketmeğe hazır, ancak kendi yapısını yenilemeği ve çeşitlendirmeği sağlayacak kaynaklara sahip görünmemektedir. Ekonominin yapısına ilişkin sorunların resmi ve özel parasal kuruluşlara yansımaları doğaldır. Bu nedenle de gelecek yıllarda da döviz sıkıntısı çekileceği açıktır. Döviz darlığının bulunduğu koşullar altında ise konvertibileye geçişten, bankalarca serbestçe oluşan dengeli bir kur sisteminden ve işlerliği olan bir döviz piyasasından söz etmek gerçekçi olmayacaktır.

Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1963-1985

Süleyman ÖZMUCUR

Boğaziçi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler
Fakültesi öğretim üyelerinden olan Dr. Özmucur,
*Cycles in Money and Prices: Spectral
Representation* (1978) ile Türkiye'nin Ekonometrik
modeli, 1950-1974'ün (1980) yazarıdır.

Bu makalede 1963-1985 döneminde gelir dağılımındaki gelişmelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Birinci bölümde Özmucur (1986) da ayrıntılı olarak hesaplama yöntemi verilmiş olan milli gelirin gelir yolu ile tahminleri sunulmaktadır. Büyük imalat sanayiinde maaş ve ücretlerin payındaki düşmelerin nedenleri ise ikinci bölümde incelenmektedir.

1. Gelirin Fonksiyonel Dağılımı

Milli gelirin gelir yolu ile yapılan tahminlerine dayanarak 1963-1985 dönemindeki gelişmeler incelendiğinde varılan sonuçlar:

- a) Tarım gelirinin payında önemli düşmeler görülmektedir. 1963 yılında payı yüzde 41.19 olan tarımın 1985 yılındaki payı yüzde 17.81'dir. Çok iyi ve çok kötü tarımsal ürün yılları dışında 1963-1976 döneminde tarım gelirinde yavaş bir düşme olmaktadır. Bu düşüş 1977'den sonra hızlanmaktadır. Gelişme sürecinde tarımın toplam içinde payının düşmesi elbette beklenen bir sonuçtur.
- b) Tarım-dışı maaş ve ücretlerin toplam içindeki payı 1963-1969 döneminde yüzde 21'den yüzde 31'e yükselmiştir. 1970-1976 yıllarında ücretlerin payında önemli bir değişim olmamış ve 1977 yılında en yüksek pay olan yüzde 36.8'e ulaşmıştır. Bu tarihten ve özellikle 1980'den sonra hızlı bir düşme gösteren maaş-ücret payı 1985 yılında yüzde 19.47 olmuştur.

Bunun gerçekleşmesinde en önemli etkenler 1978-1980 döneminde sabit sermaye yatırımlarındaki düşmeler ve 1980 yılında ücret artışları üzerindeki sınırlandırmalardır. Gelişme sürecinde maaş ve ücretlerin toplam faktör gelirleri içindeki payı-

nın artması beklenir. OECD ülkelerinde bu oran yüzde 70'lere varabilmektedir (Tablo 3).

- c) Bu gelişmelere bağlı olarak yüzde 37.3 olan diğer gelir payı 1985 yılında yüzde 62.71 olmuştur. Tarım dışı gelirlere bakılınca diğer gelirlerin payının 1985 yılında yüzde 76.31 olduğu görülür. Bu oran 1979 yılında yüzde 56.66, 1977 yılında ise yüzde 48.06 idi.

Gelir dağılımını ölçmek için Kuznets ölçüsüne benzer bir ölçü kullanılabilir :

$$GD = \frac{n}{2(n-1)} \sum_{i=1}^n \left| x_i - \frac{100}{n} \right|$$

x_i — i grubunun toplam gelir içindeki payı (yüzde olarak)

n — grup sayısı

GD — gelir dağılımı (0 ile 100 arasında değerler alır)

Tam eşitlik durumunda 0, tam eşitsizlik durumunda ise 100 olur. Eğer pay yüzde olarak verilmezse 0 ile 1 arasında değer alır.

Bizim analizde kullanacağımız üç grup vardır. Dolayısı ile geliştirdiğimiz gelir dağılımı ölçüsü aşağıdaki gibi yazılabilir :

$$GD = \frac{3(100)}{4} \left\{ \left| \frac{G}{F} - \frac{1}{3} \right| + \left| \frac{T}{F} - \frac{1}{3} \right| + \left| \frac{P}{F} - \frac{1}{3} \right| \right\}$$

F — toplam faktör gelirleri

G — tarım geliri

T — tarım-dışı maaş ve ücretler

P — diğer faktör gelirleri

Eğer üç grubun payı eşit (1/3) olsa idi GD sıfır olacaktı. Eğer bütün gelir bir grup tarafından alınıyor, diğerlerinin payı sıfır ise GD 100 olacaktır. İncelenen 1963-1985 döneminde GD en düşük değeri 1976 yılında, en

yüksek değeri 1985 yılında almaktadır. Bu değerler 3.98 ve 44.07 dir. Dikkat edilecek nokta, Kuznets ölçüsünden farklı olarak çeşitli grupların nüfus paylarının bu formülde yer almayışıdır. Tarımın payının sürekli düşüş gösterdiği dikkate alınarak benzer ölçü tarım dışı gelir için hesaplanabilir. Sadece iki grup kullanılırsa en düşük değer 1977, en yüksek değer 1985 yılında gerçekleşmektedir. Bu değerler 3.86 ve 52.62'dir. Tablo 1'den de rahatlıkla görüleceği gibi 1976 yılından itibaren gelir dağılımında çok önemli boyutlara ulaşan bir eşitsizlik oluşmuştur. Bu oluşum özellikle 1980 yılında hız kazanmıştır. Tarım dışı maaş ve ücretlerin 1977 yılındaki paya sahip olabilmeleri için 1985 yılındaki maaş ve ücretlerin yüzde 88.91 daha fazla olmaları gerekiyordu.

Tarım katma değeri 1963-1984 döneminde ortalama olarak yüzde 3 (reel) ün üzerinde büyümektedir. Ancak tarım sektörü deflatörü, destekleme fiyat endeksi artış hızları genel fiyatlar düzeyindeki artışın altında kalmakta ve iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmeler göstermektedir (DİE, 1983a, s. 25). Bizim hazırladığımız destekleme fiyat endeksi de aynı eğilimi göstermektedir. (Tablo 6).

Yukarıda geliştirdiğimiz gelir dağılımı ölçütü nüfus payları kullanılarak çalışan nüfus başına düşen gelir oranları da hesaplanabilir. İktisaden faal nüfus rakamları Öztütün (1979, s. 49), DİE (1981, s. 56, 1983, s. 59, DİE 1984b, s. 124, 125) den alınmıştır. Tarım-dışı işveren, kendi hesabına çalışan, ücretsiz aile işçisi ve bilinmeyenler bizim 'diğer gelirleri' elde eden grubu oluşturmaktadır. Tablo 2 1965-1980 dönemi için çeşitli kesimlerin iktisaden faal nüfus içindeki paylarını vermektedir. Tablo 1 de verilen gelir içindeki paylar da bu tabloda yer almaktadır. İktisaden faal nüfus içinde tarım sektörünün payı azalmakta, maaş ve ücretli kesimin payı ise artmaktadır. Diğer grubun payında insanı şüphelendirecek oynamalar olmaktadır. (Özmu-

cur, 1978) Tarımın gelir içindeki payı da sürekli olarak azalmaktadır. Ücretlerin payında 1975 yılına kadar olan artış 1980 yılında görünmemektedir. Diğer kesimin payı ise 1980 yılında önemli bir artış kaydetmektedir.

Gelir içindeki payın iktisaden faal nüfus içindeki paya oranı o kesim için ortalama gelirin nisbi önemini vermektedir. Örneğin 1980 yılında bahsedilen oranlar tarım için 0.398, ücretler için 0.801 ve diğer gelirler için 7.297 dir. Bu rakamlara göre tarım kesimindeki çalışan başına gelir Türkiye genelinde çalışan başına gelirin yüzde kırkı kadardır (0.398). Ortalama ücret ise ortalama yurtiçi gelirin yüzde sekseni kadardır (0.801). Diğer gelirler (kâr, faiz, temettü, müteşebbis geliri) ise ortalama yurtiçi gelirin 7 mislinden fazladır.

Kuznets'in genellikle kişisel gelir dağılımı çalışmaları için kullanılan istatistiği yardımı ile gelir dağılımının bozulduğu görülebilir.

$$K = \frac{n}{\sum_{i=1}^n |x_i - g_i|} / (2(100 - x_n))$$

x_i — i grubunun nüfus içindeki payı
 g_i — i grubunun gelir içindeki payı

Eğer nüfus payları gelir paylarına eşit ise K sıfır olacaktır (tam eşitlik durumu). En yüksek gelir grubu gelirin tamamına sahip ise K bire eşit olacaktır. Kuznets ölçüsüne göre gelir dağılımı 1970'den 1980'e dek önemli ölçüde bozulmuştur. 1980 yılında K 0.4579 olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu oranın 0.25-0.30 civarında bulunduğunu belirtmek gerekir.

2. Büyük İmalât Sanayinde Maaş ve Ücretler Payı

Gelirin maaş-ücret ve gayrisafi kâr arasındaki dağılımı imalat sanayii verilerine da-

yanarak açıklanmaya çalışılacaktır. Üretim değeri (çıktı), girdi ve katma değerden, katma değer ise ücretler ve gayrisafi kârdan oluşmaktadır. (Kalecki, 1954, 1971)

$Y = R + Z$, Y — üretim, R — girdi, Z — katma değer

$Z = T + P$, T — ücretler, P — gayrisafi kâr
veya

$$Y = R + T + P$$

Fiyat maliyet oranı toplam üretim değerinin toplam maliyete (girdi ve ücretler) oranıdır.

$$k = \frac{Y}{R + T}, \quad k > 1$$

dolayısı ile $Y = k(R + T)$

Katma değer aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned} Z &= Y - R \\ &= k(R + T) - R \\ &= kT + (k - 1)R \end{aligned}$$

Katma değer içinde ücretlerin payı:

$$\begin{aligned} e &= \frac{T}{Z} = \frac{T}{kT + (k - 1)R} \\ &= \frac{1}{k + (k - 1)(R/T)} \\ &= \frac{1}{k + (k - 1)m}, \quad m = R/T \end{aligned}$$

Ücretlerin katma değer içindeki payı iki oran tarafından belirlenmektedir: Fiyat/maliyet ve girdi/ücret oranı. Bu oranların artması ücretlerin katma değer içindeki payının azalması sonucunu doğurur.

DİE (1973, 1981, 1983, 1985) verilerine dayanarak 1950-1983 dönemi için bu oranlar özel ve kamu sektörü için hesaplanmış ve

Tablo 4'te verilmiştir. Ücretlerin payı özel sektörde 1950-1968 döneminde yüzde 29.25 ile 35.63 arasında yer almaktadır. Fiyat maliyet oranı 1.24 ile 1.3075 arasında oynamaktadır. Girdi/ücret oranı ise 5.93 ile 8.228 arasında bulunmaktadır. Aynı dönemde kamu sektöründe bu oranlar daha fazla değişim göstermektedirler. Ücretlerin payı yüzde 18.77 ile yüzde 34.48, fiyat maliyet oranı 1.38 ile 1.90, girdi/ücret oranı 3.27 ile 4.80 arasında yer almaktadır. 1975 yılında özel sektörde ücret/katma değer oranı en yüksek değerine (yüzde 36) ulaşmıştır. Aynı yılda fiyat maliyet oranında en düşük değer (1.22) elde edilmiştir. Bu yıldan sonra ücretlerin payında azalma, fiyat maliyet oranında ise artma görülmüştür. Ancak 1980'den sonra fiyat maliyet oranı azalma eğilimi göstermekte, bunun yanında girdi/ücret oranında önemli artışlar gözlenmektedir. Sonuç olarak ücretlerin katma değer içindeki payı azalmıştır. Kamu sektöründe ise fiyat maliyet oranı 1970'lerden 1981'e kadar düşmüş, 1982'den sonra yükselmeye başlamıştır. Ücretlerin payı artmış ve en yüksek değerine 1979 yılında ulaşmış (yüzde 48.21), daha sonra düşmüş ve son yıl olan 1983'de yüzde 24.57 olmuştur.

Özel kesimde işyeri büyüklüğü ile ortalama ücretler, verimlilik ve fiyat/maliyet ve ücret/katma değer oranları arasında olumlu ilişkiler mevcuttur. DİE (1585a, s. 118-119, 1984a, s. 8) den alınan bu verilere göre işyeri büyüklüğü ile girdi/çıktı ve girdi/ücret oranları arasında ters bir ilişki mevcuttur. Büyük işyerleri daha verimli çalışmakta ve daha düşük girdi/ücret oranı ile daha yüksek fiyat/maliyet oranına ulaşabilmektedirler. (Tablo 5).

İncelenen dönemde girdi/ücret oranının yükselmesi o konuda daha ayrıntılı bir inceleme gerektirmektedir.

Girdilerdeki artışlar 1980 yılında yüzde yüzün üzerinde olmuştur (zincirleme endeks

2'nin üzerinde). Kamu ve özel sektörün sorunla yaklaşımları farklı olmuştur. Özel kesimde çalışan sayısında artma devam etmiş, ancak ortalama ücret haddindeki artış hızı yavaşlamıştır. 1980 yılında ücret haddi artış hızı yüzde 70.77, 1981 yılında yüzde 44.58, 1982 yılında yüzde 32.85 olmuştur. Çalışan sayıları ise aynı yıllarda yüzde 2.55, 6.29, ve 4.84 artmıştır. Kamu sektöründe ise çalışan sayıları azalmıştır. Zincirleme endeksler .9858, .9605, ve 0.9621 olmuştur. Ücret haddi artış hızları 1980 de yüzde 93.05, 1981 yılında yüzde 51.94, 1982 de 22.24 olarak belirmiştir. Dolayısı ile iki kesimde de girdi/ücret oranlarında artışlar görülmüştür. (DİE, 1984, ss. 2-5).

Girdi artışlarının tesbiti için 1973 girdi/çıktı ve Özötün-Uyar (1979, ek tablo 3) de verilen ithalat akım tablolarından yararlanılmıştır.

8 sektör için deflatörler ve ithal fiyat endeksi kullanılarak hesaplanan imalat sanayii girdi fiyat endeksi imalat sanayii deflatörü ile birlikte Tablo 6 da verilmektedir. Bu dönemde ithal fiyatlarındaki artışlar girdi fiyatlarını da önemli ölçüde etkilemiş ve 1980 sonrasında girdi fiyat artışlarının imalat sanayii katma değer deflatöründeki artışlardan daha fazla olması sonucunun oluşmasında katkıda bulunmuştur.

Regresyon analizi yardımı ile çeşitli faktörlerin ücret/katma değer oranına olan etkileri incelenebilir. Bu nedenle imalat sanayii toplamı yanında katma değer içinde payları yüksek olan yedi sektörü kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Regresyonlarda DİE (1981, 1983)'den alınan veriler ile tarafımızdan yazılmış olan GEP (Genel Ekonometrik Paket) başlıklı bilgisayar programı kullanılmıştır.

Tablo 7 fiyat/birim maliyet oranı olarak tanımladığımız k oranının 1971-1982 dönemindeki ortalama değerlerini vermektedir. k oranının tesbiti aşağıdaki regresyon yardımı ile olmuştur :

$Y = a + k (R + T)$, Y — üretim değeri (çıktı)

R — girdi

T — ücretler

Denklemin iki tarafı üretim miktarına bölünürse, fiyatın birim maliyet (girdi ve ücretlerin üretim miktarına oranı) tarafından belirlendiği biçimi elde edilir. Tablodaki bütün katsayılar istatistiki bakımdan sıfırdan farklıdır (yüzde 95 güven ile). Ortalama fiyat/birim maliyet oranı özel sektör için 1.3244, kamu sektörü için 1.2696'dır. Özel sektördeki en düşük oran 1.19 (gıda) ve en yüksek oran elektrik makinaları (1.37), kamu sektöründe en düşük oran demir çelik (1.07), en yüksek değer elektrik makinaları (1.56) sektörlerinde görülmektedir. Tekeli - İlkin - Aksoy - Kepenek (1982, ss. 43-46, 77, 78) yoğunlaşma çalışmasına göre elektrik makinaları alt sektörlerinden (5 haneli) 9 tanesindeki yoğunlaşma oranı (en büyük sekiz fabrikanın payı) yüzde 90'dan büyük, 3 tanesinde yüzde 81 ile 90 arası ve 1'inde yüzde 71 ile 80 arasındadır. Yani yoğunlaşma oranı oldukça yüksektir. 1976 verilerine dayanan yoğunlaşma çalışmasına ve bizim Tablo 7 de verilen sonuçlara dayanarak yoğunlaşma ile fiyat maliyet oranı arasında aynı yönde ilişkiden söz edilebilir. Yoğunlaşma oranı arttıkça fiyat maliyet oranının artması ve ücretlerin katma değer içindeki paylarının azalması beklenebilir.

Fiyat/birim maliyet oranlarındaki eğilim Tablo 8'de verilmiştir. Eğilimin tesbiti için doğrusal trend analizinden yararlanılmıştır.

$$k = a + b t,$$

k — fiyat/birim maliyet oranı

t — zaman (yıl)

1971-1982 döneminde fiyat/maliyet oranı özel sektörde yılda 0.0053 artmakta, kamu sektöründe ise yılda 0.0600 düşmektedir. Ancak özel sektör rakamı yüzde 95 güven

ile sıfırdan farklı değildir. Yani bu kesimdeki fiyat/birim maliyet oranında istatistiki bakımından önemli bir değişme olmamıştır. Bunun nedeni Tablo 4 yardımı ile rahatlıkla görülebilir. 1971-1982 döneminde k oranı önce düşmüş, 1976 yılından sonra ise bir artış göstermiştir. Dolayısı ile doğrusal trend analizinde istatistiki bakımdan önemli bir artış görülmemektedir. Kamu sektöründeki azalış ise istatistiki bakımdan anlamlıdır. Özel kesimde sadece gıda ve elektrik makinaları sektörlerindeki fiyat/maliyet oranlarındaki artışlar istatistiki bakımdan anlamlıdır. En önemli artış elektrik makinaları sektöründe görülmektedir. Bu sektörde yıllık artış 0.0092'dir. Kamu kesimindeki üç sektördeki düşüş önemlidir. Bu sektörler doküma, ana kimya ve demir çelik sanayiidir.

Ücretlerin katma değer içindeki payının, fiyat/birim maliyet, ve girdi/ücret oranları ile izah edilebileceği gösterilmiştir :

$$e = \frac{1}{k + (k - 1) m},$$

e — ücret/katma değer oranı, k — fiyat/birim maliyet oranı

m — girdi/ücret oranı

İki faktörün etkileri regresyon analizi yardımı ile görülebilir. Oran olarak verilen ilişkideki katsayıların doğrusal olmayan tahmin yöntemleri ile hesaplanması gerekir. Ancak bir basitleştirme sonucu çift-logaritmik biçim veya sabit esneklikli model kullanılabilir. Bu nedenle aşağıdaki ilişki tahmin edilmiştir :

$$\ln (e 100) = a + b \ln m + c \ln k$$

Tablo 9 regresyon sonuçlarını vermektedir. Bütün katsayılar yüzde 95 güven ile sıfırdan farklıdır. İncelenen 1971-1982 döneminde fiyat/birim maliyet oranlarındaki artışın etkisi daha fazla olmuştur. Ancak bunun rahatlıkla görülebilmesi için regresyon

katsayıları yeterli değildir. Beta veya standard katsayılar da gerek vardır. Burada verilmeyen standard katsayılar da aynı sonucu vermektedirler. Regresyon katsayıları, logaritmik biçim kullanıldığından, esneklikleri vermektedir. Bu katsayılar göre özel kesim toplam imalat sanayiinde fiyat/birim maliyet oranındaki yüzde birlik artış, ücret/katma değer oranında yüzde 3.04'lük azalmaya, girdi/ücret oranında yüzde birlik artış ücret/katma değer oranında yüzde 0.5897'lik bir düşmeye neden olmaktadır. Kamu sektöründe bu esneklikler yüzde 2.22 ve 0.52'dirler.

İmalat sanayiinde ücret artışları verimlilik artışına paralel olarak artmış mıdır? Bu soruyu cevaplayabilmek için ortalama ücretler hesaplanmış ve bu rakamlar İstanbul Ticaret Odası Ücretliler geçinme endeksi ile deflate edilmiştir. İmalat sanayi katma değer/çalışan rakamları Özötün (1979) ve DİE, 'yeni toptan eşya fiyat endeksleri' başlıklı raporlarından elde edilen imalat sanayi alt grupları deflatörleri ile deflate edilmişlerdir. Bütün rakamlar 1968 fiyatlarıyla izah edildikten sonra aşağıdaki regresyon ilişkisi hesaplanmıştır :

$$\ln w = a + b \ln v,$$

w — reel ücret haddi,
v — verimlilik

Tablo 10 b değerlerini vermektedir. Eğer b değeri 1 ise ücretlerdeki artışın verimlilik ile aynı olduğu sonucu çıkar. b değeri 1'den küçük ise ücretlerdeki yüzde artışın verimlilikteki yüzde artışın altında kaldığı, dolayısı ile ücretlerin katma değer içindeki payının azalacağı görülebilir.

Tablo 10'dan görüleceği gibi 1971-1982 döneminde ücret artışları verimlilik artışlarının altında kalmıştır. Kamu kesiminin bazı sektörlerinde verimlilik artışı karşısında ücretlerde azalma dahi gerçekleşmiştir. Ancak

özel kesimde dokuma ve makina sanayii ile kamu kesiminde gıda ve elektrik makinaları sektörlerinin katsayıları yüzde 95 güven ile sıfırdan farklı değildirler. Verimlilikte yüzde 10'luk bir artış ücretlerde özel kesimde yüzde 7.427'lik bir artış, kamu kesiminde ise yüzde 4.202'lik bir düşüş meydana getirmektedir. İncelenen dönemde kamu kesimi çalışan sayısında bir azaltmaya gidilmiş olması bu sonucu doğrular. Hemen belirtmek gerekir ki yüzde 95 güven ile özel kesimdeki ücretlerin verimlilik esnekliği bire eşittir $((0.7427 - 1)/0.1254 = -2.05$ kritik t değerinden düşüktür).

KAYNAKLAR

- Adelman, I — S. Robinson (1978) **Income Distribution Policy in Developing Countries, A Case Study of Korea.** Oxford University Press.
- Akyüz, Y. (1977) **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme,** SFB Yayın No. 400, Sevinç Matbaası. Ankara.
- Atkinson, A.B. (1975) **The Economics of Inequality.** Oxford University Press.
- Beyarslan, A. (1982) **Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Ücretlerin Seyri.** Türk-İş Yayınları No. 152.
- Boratav, K. (1969), **100 Soruda Gelir Dağılımı,** Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1983) **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları.** Belge Yayınları No. 22.
- Bronfenbrenner, M. (1971) **Income Distribution Theory.** Aldine Publishig.
- Bulutay, T. (1967) **Ekonometrik Bir Deneme.** Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bulutay, T. — H. Ersel (1967), «The Distribution of Income in Certain Cities» **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı.**
- Bulutay, T. — H. Ersel (1969), «Türkiye Milli Gelirinin İller, İmalat Sanayi Gelirinin Ücretler ve Kâr Arasında Bölünüşü Üzerine Bir Deneme», **Siyasal Bilgiler Dergisi,** Aralık.
- Bulutay, T., S. Timur, H. Ersel (1971) **Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1968.** Sevinç Matbaası. Ankara.
- Chenery, H., M.S. Ahluwalia, C.L. Bell, J.H. Duloy, R. Jolly (1974) **Redistribution With Growth.** Oxford University Press.
- Çavuşoğlu, T. — Y. Hamurdan, **Gelir Dağılımı Araştırması, 1963.** Devlet Planlama Teşkilatı. 1966.
- Davidson, P. (1959) **Theories of Aggregate Income**

- Distribution, Rutgers University Press, New Jersey.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1973) **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**. Yayın No. 683.
- DİE (1979) **Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları 1973-1974** Yayın. No. 881.
- DİE (1981) **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981**. Yayın No. 960.
- DİE (1985) **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985**. Yayın No. 1150.
- DİE (1985a) 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı İkinci Aşama Sonuçları I. Büyük İmalat Sanayi. Yayın No. 1146.
- DİE (1982) **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları 1978-1979**. Yayın No. 999.
- DİE (1983) **Türkiye İstatistik Yıllığı 1983**. Yayın No. 1040.
- DİE (1983a) **Türkiye Ekonomisinde İç Ticaret Hadleri 1973-1982**. Yayın No. 1035.
- DİE (1984) **Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) 1982**. Yayın No. 1068.
- DİE (1984a) 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı İkinci Aşama Sonuçları II. Küçük İmalat Sanayi. Yayın No. 1081.
- DİE (1984b) **Genel Nüfus Sayımı 12.10.1980. Sosyal ve Ekonomik Nitelikler**. Yayın No. 1072.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1976) **Gelir Dağılımı 1973**. Yayın No. 1495.
- DPT (1980) **1980 Yılı Programı**. Ankara.
- Ecevit, L. — E. Özötün (1975) **Türkiye'de Gelir ve İstihdam Dağılımındaki Yapısal Değişim ve Kuznets Hipotezi**. Yayın No. 735.
- Frank, C.R. — R.C. Webb (ed.) **Income Distribution and Growth in the Less-Developed Countries**. Brookings Institution, 1977.
- Kalecki, M. (1971) **Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy**. Cambridge University Press.
- Kalecki, M. (1954) **Theory of Economic Dynamics**. Unwin University Books.
- Kasnakoğlu, Z. (1978) «Türkiye'de 1968 Gelir Dağılımında Nesillerarası Etkileşim üzerine» **ODTÜ Gelişme Dergisi** No. 19.
- Kasnakoğlu, Z. — A. Kılıç (1983), «Ankara'da Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler» **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Cilt 10. No. 2.
- Korum, U. (1969) **Ekonometrik Modeller ve Türk Ekonomisi İçin Bir Deneme**. Sevinç Matbaası.
- Krzyżaniak, M. — S. Özmucur (1973) «The Distribution of Income and the Short-Run Burden of Taxes in Turkey, 1968» **Finanzarchiv** Band 32. Heft 1. (çevirisi **İstatistik** Eylül - Aralık 1974).
- Krzyżaniak, M. — S. Özmucur (1976) «The Short-Run Burden of Taxes on the Turkish Agriculture in the Sixties» **Public Finance** (çevirisi **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**. 28. Seri)
- OECD (1976) **National Accounts of OECD Countries**. Paris.
- Orhon, A.Y. (1973) «Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar ve Bazı Hipotezler» **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler**. Cilt 1.
- Özbudun, E. — A. Ulusan (1980) **The Political Economy of Income Distribution in Turkey**. Holmes and Meier Publishers.
- Özmucur, S. (1976) **Türkiye Ekonomisi İçin Bir Makro Model, 1950-1974**. Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Özmucur, S. (1980) **Türkiye'nin Ekonometrik Modeli, 1950-1974**. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özmucur, S. (1978), «Sektörel İşgücü Tahminleri: Sorunlar ve Öneriler» **Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Dergisi**. Cilt 6.
- Özmucur, S. (1979), «Regional Distribution of Incomes With Special Reference to İstanbul» **Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Dergisi**. Cilt 7.
- Özmucur, S. (1986) «Gelirin Fonksiyonel Dağılımı, 1963-1984» **İ.Ü. İktisat Fakültesinin 50. Yılına Armağan** içinde yayınlanacak.
- Özötün, E. (1979) **Türkiye'nin Gelir ve İstihdam Dağılımındaki Yapısal Değişim II**. DİE Yayın No. 870.
- Özötün, E. — Ş. Uyar (1979) **Türkiye'de Dış Alım Akım Tablosu 1973**. DİE Matbaası. Yayın No. 884.
- Sarç, Ö.C. (1967) **Devlet Planlama Teşkilatı Gelir Dağılımı Araştırması** İktisadi Araştırmalar Tesisi. No. 16.
- Sarç, Ö.C. (1970) **Gelir Dağılımı Dışarda ve Türkiye'de**. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti. Çeltut Matbaacılık.
- Sen, A.K. (1973) **On Economic Inequality**. Clarendon Press. Oxford.
- Tekeli, İ. S. İkinci, A. Aksoy, Y. Kepenek (1982) **Türkiye'de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma**. Ekonomist Yayınevi.
- Tekeli, İ., Ç. Keyder, E. Türkcan, G. Yalman, N. Ekzen, O. Türel, K. Boratav (1984) **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**. Yurt Yayınları. No. 10.
- Tinbergen, J. (1975) **Income Distribution**. North-Holland. Amsterdam.
- Törüner, M. (1985) «Ücretler ve Maaşlar, 1980-1984», Kuruç B. v.d. **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler** içinde, Bilgi Yayınevi.
- Varlier, O. **Türkiye'de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri**. Gazi Üniversitesi Yayın No. 13. TÜBİTAK Fotoğraf Klişe Laboratuvarı ve Ofset Tesisleri. Ankara: 1982.

Tablo 1
Gellrin Fonksiyonel Dağılımı, 1963-1985

Yıl	Yurtiçi faktör geliri	Tarım geliri	Tarım dışı maaş ve ücretler	Diğer faktör geliri	Tarım dışı gelir	Tarım payı	Maaş ücret payı	Diğer gelir payı	Gelir dağılımı	Tarım Dışı Gelir			
										Tarım dışı gelir payı	Maaş ücret payı	Diğer gelir payı	Gelir dağılımı
1963	57122.7	23529.3	12282	21311.4	33593.4	41.19	21.50	37.31	17.75	58.81	36.56	63.44	26.88
1964	60710.1	23477.9	14403.15	22829.05	37232.2	38.67	23.72	37.60	14.41	61.33	38.68	61.32	22.63
1965	64391	23068.4	17389.05	23933.55	41322.6	35.83	27.01	37.17	9.49	64.17	42.08	57.92	15.84
1966	77093.7	27901.2	20916.75	28275.75	49192.5	36.19	27.13	36.68	9.30	63.81	42.52	57.48	14.96
1967	84635.8	29228.2	24132.55	31275.05	55407.6	34.53	28.51	36.95	7.23	65.47	43.55	56.45	12.89
1968	94212.4	30562.3	27611.2	36038.9	63650.1	32.44	29.31	38.25	7.38	67.56	43.38	56.62	13.24
1969	103900.7	32808.7	32599.5	38492.5	71092	31.58	31.38	37.05	5.57	68.42	45.86	54.14	8.29
1970	122053.1	37935.2	38020.1	46097.8	84117.9	31.08	31.15	37.77	6.65	68.92	45.20	54.80	9.60
1971	156934	49132.9	49160.3	58640.8	107801.1	31.31	31.33	37.37	6.05	68.69	45.60	54.40	8.79
1972	192905.5	58492.4	60905.5	73507.6	134413.1	30.32	31.57	38.11	7.16	69.68	45.31	54.69	9.38
1973	248261	72325	78340	97596	175936	29.13	31.56	39.31	8.97	70.87	44.53	55.47	10.94
1974	345726.5	104409.4	102918.4	138398.7	241317.1	30.20	29.77	40.03	10.05	69.80	42.65	57.35	14.70
1975	438361.9	134825.3	138125.9	165410.7	303536.6	30.76	31.51	37.73	6.60	69.24	45.51	54.49	8.99
1976	562104.8	175840.2	186129.5	200135.1	386264.6	31.28	33.11	35.60	3.41	68.72	48.19	51.81	3.63
1977	747939.9	217786	275310.7	254843.2	530153.9	29.12	36.81	34.07	6.32	70.88	51.93	48.07	3.86
1978	1119212.	298375.3	393803.6	427033.5	820837.2	26.66	35.19	38.15	10.01	73.34	47.98	52.02	4.05
1979	1894771.	460930.7	621283.9	812556.8	1433840.	24.33	32.79	42.88	14.33	75.67	43.33	56.67	13.34
1980	3838331.	916034	1023385.	1898911.	2922297.	23.87	26.66	49.47	24.21	76.13	35.02	64.98	29.96
1981	5677652.	1315471.	1401306.	2960874.	4362181.	23.17	24.68	52.15	28.22	76.83	32.12	67.88	35.75
1982	7648595.	1666385.	1878753	4103457.	5982210.	21.79	24.56	53.65	30.47	78.21	31.41	68.59	37.19
*1983	10242238	2069433	2540395.	5632410.	8172805.	20.20	24.80	55.00	32.50	79.79	31.08	68.92	37.84
*1934	16403320	3295864	3520355	9587101.	13107456	20.10	21.45	58.45	37.68	79.91	26.86	73.14	46.28
*1985	24691791	4398025	4807741	15486024	20243766	17.81	19.47	62.71	44.07	81.99	23.69	76.31	52.62

(*) Geçici.

Kaynak : Özmucur (1986, Tablo 3)

Tablo 2
İktisaden Faal Nüfus ve Yurtiçi Faktör Geliri
İçindeki Paylar ve Gelir Dağılımı

	1965	1970	1975	1980
İktisaden faal nüfus içindeki pay				
Tarım	71.92	67.67	67.27	59.95
Ücret	20.31	27.60	30.99	33.27
Diğer	7.77	4.73	1.74	6.78
Gelir içindeki pay				
Tarım	35.83	31.08	30.76	23.87
Ücret	27.00	31.15	31.51	26.66
Diğer	37.17	37.77	37.73	49.47
Gelir içindeki payın İktisaden faal nüfus içindeki paya oranı				
Tarım	0.540	0.459	0.457	0.398
Ücret	1.329	1.129	1.017	0.8013
Diğer	4.784	7.985	21.684	7.297
Kuznets gelir dağılımı ölçütü	0.3914	0.3468	0.3715	0.4579
Ortalama Gelir				
Tarım	2564.5	3705.5	11524	82476.5
Ücret	6311.4	9114.4	25646	166051
Diğer	22719	64463	546805	1512137.7
Toplam	4749	8073	25217	207227
Ortalama Gelirlerin Ortalama Tarım gelirine oranı				
Tarım	1.0	1.0	1.0	1.0
Ücret	2.461	2.460	2.225	2.013
Diğer	8.859	17.396	47.449	18.334
Toplam	1.852	2.179	2.188	2.513

Tablo 3
OECD Ülkelerinde Maaş ve Ücretlerin Toplam Faktör
Gelirleri İçindeki Payları (1968)

Kanada	71.8	İtalya	57.1
A.B.D.	73.9	Lüksemburg	69.4
Japonya	52.9	Hollanda	67.4
Avusturalya	63.8	Norveç	71.3
Yeni Zelenda	60.4	Portekiz	46.0
Avusturya	66.2	İsveç	76.2
Belçika	61.9	İsviçre	65.7
Danimarka	66.9	Birleşik Krallık	75.7
Finlandiya	63.3	İrlanda	63.4
Fransa	62.6	Türkiye	32.2
Batı Almanya	64.4		
Yunanistan	39.5		

Kaynak : OECD (1976)

Tablo 4
İmalat Sanayinde Oranlar ve Ücretlerin Payı

Yıl	e	Özel k	m	e	Kamu k	m
1950	.3131	1.243	8.025	0.3271	1.4485	3.5857
1951	.3229	1.2271	8.228	.3158	1.4506	3.8086
1952	.3326	1.2476	7.08	.2639	1.6213	3.4889
1953	.3129	1.2859	6.6984	.2900	1.5725	3.2760
1954	.3079	1.2875	6.8174	.3181	1.4802	3.4650
1955	.3018	1.2788	7.2953	.3052	1.4660	3.8846
1956	.2965	1.2924	7.1144	.3448	1.3854	3.9318
1957	.2925	1.3075	6.8674	.3290	1.4292	3.7523
1958	.3061	1.3052	5.9322	.3108	1.4160	4.3314
1959	.3344	1.2722	6.3110	.2507	1.5661	4.2799
1960	.3563	1.2448	6.3796	.2377	1.6234	4.1453
1961	.3375	1.2636	6.4443	.2694	1.5938	3.5671
1962	.3385	1.2743	6.2772	.2799	1.5542	3.6427
1963	.3234	1.240	7.7113	.3031	1.3910	4.8802
1964	.3334	1.243	7.1809	.3007	1.4222	4.5264
1965	.3022	1.2958	6.8059	.2310	1.6028	4.5226
1966	.2960	1.3022	6.868	.2530	1.5085	4.8053
1967	.3288	1.2593	6.8717	.1877	1.8394	4.1551
1968	.3307	1.2607	6.7621	.1896	1.9001	3.7490
1969						
1970	.3239	1.3138	5.6504	.2041	1.8428	3.6276

(Tablo 4'ün Devamı)

Yıl	e	Özel k	m	e	Katma k	m
1971	.3392	1.2978	5.5407	.1882	1.8794	3.9058
1972	.2977	1.3159	6.4686	.1881	1.8047	4.3624
1973	.3145	1.2847	6.6561	.2233	1.6169	4.6366
1974	.3296	1.2608	6.7971	.2140	1.5710	5.4340
1975	.3599	1.2259	6.8755	.2787	1.4707	4.4974
1976	.3476	1.2718	5.9064	.2754	1.4839	4.4367
1977	.3461	1.2978	5.3446	.4045	1.2912	4.0553
1978	.3312	1.3444	4.8635	.4634	1.2828	3.0972
1979	.3179	1.3410	5.2936	.4821	1.2587	3.1534
1980	.2851	1.3528	6.1075	.4691	1.2047	4.5205
1981	.2828	1.3220	6.8773	.4116	1.2253	5.3458
1982	.2824	1.3194	6.9531	.2962	1.3099	6.6653
1983*	.2632	1.3232	7.6627	.2457	1.3650	7.4108

Not: e — ücret/katma değer oranı, m — girdi/ücret, k — fiyat maliyet oranı

(*) Özel sektörde 25 işçiden fazlasının çalıştığı yerler kapsamıştır. Önceki yıllarda 10 ve daha fazla işçi çalıştıran yerlerin dahil edildiğini karşılaştırma yaparken dikkate almak gerekir.

Tablo 5
Özel Kesimde İşyeri Büyüklüğü, Ücret/Katma değer,
Fiyat/Maliyet, Girdi/Ücret Oranları, Verimlilik ve
Ortalama Ücretler, 1980

İşyeri büyüklüğü (kişi)	e	k	m	w	v	g
3 - 4	.1575	1.3112	16.7753	62.5	174.7	.7197
5 - 9	.1669	1.2990	15.4030	71.8	296.5	.7237
10 - 19	.2217	1.2498	14.0729	111.3	479.8	.7470
20 - 49	.2267	1.2759	11.3658	149.7	636.3	.7204
50 - 99	.2492	1.3023	8.9658	223.4	888.6	.6908
100 - 199	.2466	1.4197	6.2774	271.8	1099.7	.6076
200 - 499	.2792	1.4049	5.3753	335.6	1201.8	.6001
500 - 999	.2922	1.4041	4.9951	385.8	1320.5	.5934
1000 +	.3377	1.3798	4.0517	341.3	1010.6	.5777

Not: e — ücret/katma değer, k — fiyat/maliyet oranı,

m — girdi/ücret oranı, g — girdi/çıktı oranı

w — ortalama ücret (ücret/ücretle çalışanlar) (Bin TL)

v — Verimlilik (katma değer/toplam çalışan sayısı) (Bin TL)

Tablo 6

Tarımsal Ürün Destekleme Fiyat Endeksi, İmalat Sanayii Girdi ve Katma Değer Deflatörleri (1968=100)

Yıl	Destekleme fiyat endeksi	İmalat sanayii girdi fiyat endeksi	İmalat sanayii katma değer deflatörü
1978		635.1	572.53
1979	784.78	1094.1	1086.05
1980	1652.61	2589.3	2333.19
1981	2320.92	3764.3	3314.63
1982	2908.09	4969.8	4290.34
1983	3670.64	6284.3	5589.1
1984	5418.31	9294.7	8156.6

Kaynak: Özmutur (1986, Tablo 11).

Tablo 7

Ortalama Fiyat/Maliyet Oranlarının Belirlenmesi, 1971-1982

Sektör	Özel	Kamu
İmalat sanayii (3)	1.3244 (0.0046)	1.2696 (0.0182)
Gıda (311, 312)	1.1995 (0.0032)	1.2316 (0.0217)
Dokuma (321)	1.3581 (0.0100)	1.1516 (0.0171)
Ana Kimya sanayii (351)	1.2819 (0.0306)	1.2558 (0.0450)
Demir çelik (371)	1.2406 (0.0080)	1.0759 (0.0378)
Makina sanayii (382)	1.3185 (0.0095)	1.1710 (0.0253)
Elektrik makinaları (383)	1.3762 (0.0091)	1.5633 (0.0658)
Taşıt araçları (384)	1.3325 (0.0080)	1.2587 (0.0617)

Not: Standard hatalar regresyon katsayıları altında parantez içinde verilmişlerdir.

Regresyon katsayıları $Y = a + k(R + T)$, denklemindeki k değerleridir. Y — toplam üretim (çıktı), R — girdi, T — toplam ücretler.

Bütün katsayılar yüzde 95 güven ile sıfırdan farklıdır.

Tablo 8

Fiyat/Maliyet Oranlarında Eğilimler, 1971-1982

Sektör	Özel	Kamu
İmalat sanayi (3)	0.0053 (0.0028)	-0.0600* (0.0077)
Gıda (311, 312)	0.0067* (0.0017)	-0.0197* (0.0079)
Dokuma (321)	0.0092 (0.0050)	-0.0106 (0.0060)
Ana kimya sanayi (351)	-0.0004 (0.0124)	-0.0380* (0.0129)
Demir, çelik (371)	0.0011 (0.0028)	-0.0595* (0.0218)
Makina sanayi (382)	0.0033 (0.0049)	-0.0327 (0.0153)
Elektrik makinaları (383)	0.0092* (0.0030)	-0.0007 (0.0199)
Taşıt araçları (384)	-0.0008 (0.0032)	0.0215 (0.0101)

Not: Standard hatalar regresyon katsayıları altında parantez içinde verilmişlerdir. Regresyon katsayıları $k = a + b t$, denklemindeki b de-

ğerleridir. Burada k — fiyat/birim maliyet oranı, t — yıl.

(*) Yüzde 95 güven ile sıfırdan farklı olan katsayılar.

Tablo 9
Ücret/Katma Değer Oranlarının Belirlenmesi,
1971-1982
Özel

Sektör	m	k	m	Kamu	k
İmalat sanayi (3)	-0.5897 (0.0131)	-3.0497 (0.0570)	-0.5271 (0.0517)		-2.2284 (0.0712)
Gıda (311, 312)	-0.6238 (0.0212)	-4.9487 (0.1735)	-0.4536 (0.0354)		-3.1273 (0.0891)
Dokuma (321)	-0.5512 (0.0350)	-2.7627 (0.1063)	-0.3232 (0.0104)		-2.3796 (0.0331)
Ana kimya (351)	-0.6575 (0.0197)	-2.5334 (0.0980)	-0.5223 (0.0350)		-2.3107 (0.0981)
Demir, çelik (371)	-0.6624 (0.0099)	-4.0437 (0.0666)	-0.4920 (0.0449)		-2.0340 (0.0828)
Makina sanayi (382)	-0.5116 (0.0168)	-2.7076 (0.0594)	-0.3400 (0.0545)		-2.1285 (0.1436)
Elektrik makinaları (383)	-0.5110 (0.0030)	-2.5519 (0.0105)	-0.2010 (0.0381)		-2.1964 (0.1161)
Taşıt araçları (384)	-0.5975 (0.0130)	-3.0508 (0.0806)	-0.1110 (0.0277)		-1.7399 (0.0853)

Not: Standard hatalar parantez içinde verilmişlerdir.

Regresyon katsayıları $\ln(e/100) = a + b \ln m + c \ln k$, denklemdeki b ve c değerleridir. Burada e — ücret/katma değer oranı, m — girdi/ücret oranı, k — fiyat/maliyet oranı.

Yüzde 95 güven ile bütün katsayılar sıfırdan farklıdır.

Tablo 10
Ortalama Reel Ücret ve Verimlilik, 1971-1982

Sektör	Özel	Kamu
İmalat sanayi (3)	0.7424* (0.1254)	-0.4202* (0.1211)
Gıda (311, 312)	0.5832* (0.0612)	-0.0647 (0.1859)
Dokuma (321)	0.0702 (0.1252)	-0.6728* (0.1829)
Ana kimya (351)	0.6459* (0.1531)	0.5280* (0.0579)
Demir, çelik (371)	0.6222* (0.0809)	-0.3544* (0.1359)
Makina sanayi (382)	0.2288 (0.1455)	0.5505* (0.0706)
Elektrik makinaları (383)	0.3388* (0.1052)	0.1881 (0.1197)
Taşıt araçları (384)	0.7207* (0.0881)	0.4302 (0.0831)

Not: Standard hatalar parantez içinde verilmiştir.

Regresyon katsayıları $\ln w = a + b \ln v$ denklemindeki b değerleridir. Burada w — ortalama reel ücret, v — verimlilik (reel katma değer/çalışan sayısı)

(*) Yüzde 95 güven ile sıfırdan farklı olan katsayılar.

Kornai ve Sosyalist Hareket Yasaları

Michael A. LEBOWITZ

Geçen sayımızda ünlü Macar iktisatçısı Janos Kornai'nin, ülkesindeki iktisadî reform hareketi konusundaki görüşlerini sunmuştuk. Bu sayıda da Kornai'nin yapıtından hareketle «reel sosyalizm»in ekonomisini soldan eleştiren bir yazının çevirisini yayımlıyoruz. Michael Lebowitz, Kanada'da Simon Fraser Üniversitesinde iktisat okutuyor. Aslı *Studies in Political Economy* dergisinin 18. (Autumn 1985) sayısında «Kornai and Socialist Laws of Motion» başlığıyla çıkan yazıyı Nail Satılğan Türkçeye aktardı.

Bir keresinde, *Kapital*'in birinci ve ikinci ciltlerini neden tamamlamadığı sorulduğunda, Marx, fazla **erken** diye cevap verir — dönemin sınai bunalımı sırasında yeni, biricik görüngüler ortaya çıkmaktadır; Marx şöyle yazar: «Olayların bu günkü seyrini, olgunlaşınca dek izlemek gerekiyor. Olan bitenin 'üretken biçimde', 'teorik olarak' demek istiyorum, tüketilmesi ancak bundan sonra mümkün olur.» (1) Belki, aynı sebepten dolayı, var olan sosyalizmi tahlil etmek için zaman fazla erkendir; belki günümüzdeki bunalımları, olgunlaşınca dağın gözlemlemek gerekiyordu.

Gene de var olan sosyalizmle ilgili tartışmalarda bir eksiklikten söz edilemez. Ne var ki bunlar, çoğu kez, ya bir tanımla yola çıkıp ardından yeğlenen tanımı haklı çıkaracak (gerçek ya da istenen) kanıtları derlemeye yöneliyor ya da, alması olarak, çeşitli gözlemleri (birtakım sıfat ve ünlemlerin eşlik ettiği ya da etmediği) bileşik bir resim hâlinde bir araya getirip sonra da bu resmi sosyalist ekonominin tahlilinin yerine geçiriyorlar. (İdealizm ile Ampirizm, bu arenada iyice yerleşmiş birer norm.) Oysa sosyalist ekonominin düzenliliklerini ve görünürdeki hareket yasalarını belirlemeye — sonra da bunları açıklamaya — dönük ciddi çabalar fazla değil.

Belki, gene, zaman fazlasıyla erken. Ne var ki Macar iktisatçısı Janos Kornai'nin yapıtında önemli bir istisnaya rastlıyoruz. **Overcentralization in Economic Administration** (1959) ile başlayıp en son **Growth, Shortage and Efficiency** (1982) ile devam eden bir dizi kitapta Kornai, kendi deyişiyle «sosyalist bir ekonominin içkin düzenlilikleri»ni belirlemeye girişti. Bu düzenlilikleri hareket yasaları olarak adlandırmanın «fazlasıyla iddialı» olacağını (bunun için «daha sıkı bir mantıklı tahlil» ve «çok daha uzun bir dönem boyunca daha kapsayıcı ampirik gözlem» gerekmektedir) kendisi söylüyorsa da, incelemesinin asıl amacının bu olduğu gene de anlaşılıyor. (2)

Kornai, Doğu Avrupa'da tarihi olarak gelişmiş, var olan sosyalist ekonomilerin yakından gözlemlenmesinden yola çıkıp «açıklayıcı bir teori» (gözlemlenen çeşitli görüngülerin temelini açığa çıkarmayı amaçlayan bir teori) geliştirmeye yöneliyor. Kornai'nin yapıtının incelenmesi, tam da bu nedenle, var olan sosyalist ekonomilerin doğasını görmek için benzersiz bir «pencere» sağlıyor. Çünkü bu «içkin düzenlilikler»in incelenmesi kadar önemli olan sorun, Kornai'nin, iç ilişkileri açığa çıkarmak üzere yüzeyin altına nüfuz etmeyi başarıp başarmadığıdır — «yasalar»ının görünüşün ötesine geçip geçmediğidir.

Aşağıdaki sayfalarda hem Kornai'nin yapıtını tanıtmaya, hem de bu yapıtın bir eleştirisini — betimlenen düzenliliklerin altında yatan özsel ilişkilerle il-

gili bir kavrayışı kendi metninde (ayrıca o metindeki anlamı bir suskunlukta) arama anlamında bir eleştiriyi — sunmaya çalışacağız. (Kornai'nin bu ilişkileri araştırmayışının, kendi tahlilinin sonucu mu olduğu, yoksa egemen güçler karşısında bir ihtiyatlılığı mı yansıttığı, buradaki amacımız bakımından önemsizdir.) İster istemez bu için düzenlilikleri Kornai'nin nasıl betimleyip açıkladığıyla başlıyor, ardından tahlil yoluyla bunların altında yatan temeli araştırıyor, en sonunda da var olan sosyalizm içerisinde işçilerin «kendine özgü» konumunu ele alıyoruz. Bu yaklaşım, sosyalist ülkelerin karşı karşıya geldiği çıkmazın doğasını Kornai'nin yapıtından hareketle belirlememize olanak vermekle kalmıyor; aynı zamanda günümüzdeki reform önerilerinin (Kornai'ninkiler dahil), sosyalizmden uzaklaşma yönünde bir adımı temsil edip etmediği sorununu yeni baştan gündeme getiriyor.

Emme Vesaire

Darlık iktisadı (ki Kornai'nin kitaplarından birinin başlığıdır), Kornai'nin yapıtından hiç eksik olmayan bir «laytmotif». Darlık, satıcı piyasaları, «emme» ve kaynak tahdidi — bütün bunlar, sosyalist ekonominin ayırtıcı karakteristikleri olarak ortaya çıkıyor; bunlar kapitalizmin şu karakteristikleriyle kesin bir karşıtlık içinde : gevşeklik, alıcı piyasaları, «basınç» ve talep tahdidi.

Bu karşıtlığın özünde sosyalizmde ve kapitalizmde piyasanın tipik ya da olağan durumuna ilişkin bir önerme bulunuyor. Basitçe tanımlandığında, emme, alıcıların satıcılar önünde kuyruğa girdikleri, alıcıların özelemlerinin tamamen karşılanmadığı yerlerde, basınç ise, tersine, satıcıların alıcılar önünde kuyruğa girdikleri, satıcıların özelemlerinin bütünüyle giderilmediği yerlerde görülür. (4) Ancak burada geleneksel olarak anlaşıldığı biçimiyle basit bir piyasa görüşünden fazla bir şeyler söz konusudur. Gerek basınç, gerek emmenin temeli, (Kornai hidrolik analogiler de kullanmışsa da) işletme mühendisliği kavramlarındadır : birinci durumda sonucu bölüm, çıktısını kullanıcı bölüme «basar»; ikinci durumda sabırsız olan, sunucudan parça «emen» ya da kendine akıtan, kullanıcı bölümdür. (5) Böylece her iki durumda ortak karakteristik, arz ve talep arasında dengesizlik (ya da, daha sonraki yapıtlarda konan adıyla, «Walrasçı olmayan denge») olmaktadır. Kapitalizmde arz talebi aşma eğilimi, sosyalizmde talep arzı aşma eğilimi gösterir.

Kornai'nin bu temel üzerinde kapitalizm ile sosyalizm arasında yaptığı ayırım, elbette hiç de kendisine özgü değildir. Bu konudaki klâsik açıklama,

(On Altıncı Parti Kongresinde) Stalin tarafından yapılmıştı: «S.S.C.B.'de kitlelerin tüketimindeki (satın alma gücü) artış, üretim artışını hep geride bırakır ve onu ileri iter; öte yandan kapitalizmde ise kitlelerin tüketimindeki (satın alma gücü) artış, üretim artışına hiç yetişemediği, hep onun gerisinde kaldığı için üretimi bunalımlara mahkûm eder.» (6) Nitekim Kornai, kendi ayırımının, 1920'lerde Sovyet yazarları L.N. Kritsman ve V. Novojilov, Polonyalı Michal Kalecki ile Çekoslovakyalı Joseph Goldmann'ın yaptıkları ayırımla tutarlılığını vurgular. (7)

Ancak Kornai'ye özgü olan nokta, süregelen darlığı sosyalist ekonominin kalıcı bir özelliği olarak vurgulamış, darlığın karakteristiklerini titizlikle incelemiş olmasıdır. (8) Söz gelimi, insanlar, darlığın varlığına olağan bir durum olarak alıştırlarsa ne olur? Amaçladığı alımı gerçekleştiremeyen alıcının durumunu ele alalım. Bu alıcı, çeşitli türlerde uyarlanmalardan geçmek zorunda kalacaktır: İsteddiği ürünü aramaya devam edebilir, satın alma kararını ileri bir tarihe erteleyebilir, (varsa) kuyruğa girebilir ya da başlangıçta istediği ürün yerine (daha pahalı ya da daha düşük kaliteli) bir başka ürünü ikame edebilir (yani haber alma, arama, bekleme, kuyruğa girme ve zoraki ikame maliyetlerini alıcı üstlenir). Kornai'nin darlık kavramında içerilmiş olan, —yalnızca basit bir «talep fazlası» anlayışı değil— bütün bu «zoraki uyarlanmalar»dır (olanaklı olduğunda gömüleme de).

Buna karşılık, aynı durumdaki (yani bu satıcı piyasasındaki) satıcıların, ürünlerini satmak için büyük çaba harcamaları da, kalite kaygısı taşımaları da gerekmez: «Süregelen darlık ekonomisi, her (ya da neredeyse her) ürünün er geç satılabilmesini sağlar.» (9) Kısacası satıcıların «kendi sahalılarında» oynadıkları, «son sözü söyleyenin» satıcı olduğu bir bakışsızlık söz konusudur. (10) Darlıklar, «alıcının satıcının insafına kalmış olduğu — ve kendisini öyle hissettiği — bir toplumsal ilişkiyi besler.» Bu durumun sonuçlarından biri de, reel tüketimde düzenli bir artış olsa bile, insanların elde ettiği tatminin sürekli azalmasıdır. (11)

Söz konusu olan, elbette yalnızca tüketim malları piyasası değildir. Üretken girdiler (emek dahil) piyasalarında da aynı karakteristikler görülür. (Firma yalnız kendi sahasında oynamaz.) «Firma, alıcı olarak, darlığın üretime engel olmaması için olabildiğince çok girdi elde etmeye uğraşır. Aynı olayın öteki yüzü, firmanın, satıcı olarak, neredeyse doymak bilmez bir taleple karşı karşıya kalmasıdır.» (12) O hâlde, süregelen darlık koşullarında alıcı olarak, firma, yukarıda anılan bütün zoraki uyarlanma gerekleriyle karşı karşıyadır; darlık karşısında beklemek, aramak, kuyrukta beklemek ve zoraki ikameye (daha düşük kaliteli ya da daha pahalı girdiler sağlama) girmek zorun-

dadır.

Üretim — piyasalar değil — açısından sosyalist firmayı karakterize eden şey, etkili bir kaynak tahdidi altında işlev görmesidir; firmanın çıktı düzeyini sınırlayan, tasarruf ettiği kaynak miktarıdır. Bu durum, basınç koşulları altında (eksik kullanılmakta olan) kaynaklarının değil, talep tahdidinin engellemesiyle karşılaşan kapitalist firmanın tersidir. (Kornai, bu konuda Marx'ın, «kapitalizmde üretimin sınırsız genişleme eğilimi ile piyasanın sınırlı masetme kapasitesi arasında var olan derin çelişki» ile ilgili «ünlü» tahlilinden söz eder.) (13) Dolayısıyla, üretim cephesinden bakıldığında, birer iktisadî sistem olarak kapitalizm ile sosyalizm, sırasıyla talep tahditli ve kaynak tahditlidir; bu, basınç ve emmeyle belirlenen piyasa koşullarının öteki yüzünden başka bir şey değildir.

Ne var ki iki sistem arasında kurulan karşılık, en çok emek piyasasının karakterine ilişkin olarak belirginleşir. Kapitalizmde emek piyasası, «talep tahditlidir, çünkü üretim talep tahditlidir.» Sonuç, düşük bir katılma oranı, geniş bir yedek ordu, süregelen işsizliktir; kısacası sonuç, (bunun içerdiği her şeyle birlikte) bir alıcı piyasasıdır. (14) Buna karşılık sosyalizmde eğilim, yüksek bir katılma oranı ve tam istihdam — emek için satıcı piyasası — doğrultusundadır. Kornai'ye göre, kapitalizmin ayırıcı karakteristiği nasıl süregelen işsizlikse, sosyalizmininki de süregelen darlıktır. (15)

Emmenin Yeniden Üretilmesi

Ne var ki istisnâî koşullar altında (savaş zamanında olduğu gibi) bizzat kapitalizmin emmeyle karakterize edildiği olur. Öyleyse emmenin, tam olarak neden dolayı, var olan sosyalizmin **olağan** durumu olarak nitelendirilebileceğini araştırmak gerekmektedir.

İlk bakışta, darlık ile emmenin yeniden üretilme eğiliminin **nasil** ortaya çıktığında anlaşılmayacak bir şey yoktur. (Emmenin **neden** yeniden üretildiği, bundan sonraki bölümün konusudur.) En basit düzeyde, darlık koşulları altında firmaların, kuyruktaki alıcıların yaygarası (ayrıca üst düzeylerdeki yetkililerin baskısı) ile karşılaşacağını kaydedebiliriz. Bu tür talepleri karşılamak için firma, alıcı olarak «daha çok girdi talep edenlerin kuyruğuna katılır.» (16) İlerdeki girdi darlıklarını düşünerek de, firma, kendine gerekli olanları stoklayıp gömülemeye girişir: «Emme ekonomisinde her iktisadî birim, her şeyden önce kendi iç gevşekliğini geliştirmeye çalışır.» (17) Ancak bu sürecin ta kendisi söz konusu girdilerde maddî darlıklara yol açarken, darlıklar da gömüleme

sürecini şiddetlendirir (ve o tikel girdilerin üreticileri arasında aynı süreci uyarır.) Sonuç «ekonominin darlık durumunun sürekli olarak yeniden üretiminin kışkırtılmasıdır.» (18)

Aynı kısır döngü, hane halkı tüketicileri açısından ortaya çıkar. Darlıklarla karşılaşan, satın alma isteklerini gerçekleştiremeyen hane halkları, her olanak çıktığında, ilerdeki darlığı düşünerek alım yaparlar (yani gömülemeye de başvurlar): «Hane halkının her üyesine, satın almaya geçecek bir şey bulması olasılığına karşı bir alış veriş torbası bulundurmasının salık verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kuyruk gördü mü, ne olur ne olmaz düşüncesiyle kuyruğa girecektir — neyin dağıtıldığını sonra öğrense de olur.» (19) Darlıklar, böylelikle üründen ürüne yayılır. Merkezî otoritelerin bir darlık durumu karşısındaki tepkilerini (sıkı üretim planı yönergeleri ve iddialı yatırım kararları) bunlara eklersek, darlığı «birbirini karşılıklı pekiştiren, kendini destekleyen bir süreç» olarak anlamamız zor olmaz. (20)

Ne var ki Kornai'nin modeli, emmenin yeniden üretilmesi konusunda çok daha ince ve özgüldür. Model, yalnız darlığın yeniden üretildiğini değil, aynı zamanda «olağan» bir darlık derecesinin yeniden üretilme eğilimi gösterdiğini, ayrıca her hangi bir sapma ya da bozulma durumunda olağan konuma ya da patikaya geri dönüşü sağlamaya yönelik geriye bildirim mekanizmalarının sosyalist ekonomi içerisinde var olduğunu önerir.

Basit yeniden üretimle ilgili bir örnek üzerinde duralım. Darlığın şiddeti olağan düzeyinin üstüne çıkacak olursa, hane halkı ve firma satın alımları zorlaşır. Artan kuyruklar, daha çok arama, zoraki ikame — yani alıcılara yüklenen yükün artışı —, satın alımları caydırır. Öte yandan Kornai, darlıkların artışının; firmalar için üretimi genişletme yönünde bir sinyal (bilgi ve uyarıcı) rolü oynayacağını öne sürer. (Öyle ki darlık şiddeti, burada fiyat dışı bir sinyal olarak fiyat sinyalleriyle aynı tarzda iş görmektedir.) (21) Ayrıca hane halkı tüketiminin olağan düzeyinin altına inmesi, merkezî otoriteler için, tüketim malları kesimine daha çok girdi yöneltme yönünde bir sinyal görecektir. Öyle ki I. kesimin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere genişlemeye çalışırken II. kesimden girdi emmesi hâlinde, daha üst düzeydeki karar vericiler, II. kesimde olağan darlık derecesini yeniden sağlamak üzere işe karışırlar. (22)

Kornai'nin modeli, gördüğümüz gibi, üretim, yatırım, tüketim vb.'ni (bir modelin standart yönleri) tanımlayan bir «reel alanı» kapsamakla kalmamakta, bir dizi denklem aracılığıyla çeşitli karar vericilerin davranışını yansıtan bir «denetim alanı»nı da kapsamaktadır. İktisat siyaseti ile karar kalıpları sisteme dışsal

olarak modelleştirilmekte, sosyalist ekonominin biricik ve özgül karakteristiklerinin üretilmesi de bu denetim alanında olmaktadır. (23) Sistem, denetim alanı yoluyla sisteme geri bildirilen sinyaller üretmektedir. Normlardan (normal tüketim, normal darlık şiddeti vb.) sapmalar, karar vericilerin tipik davranışlar göstermelerine yol açmaktadır. (24)

Genişleyen yeniden üretim ya da büyüme modelinde kritik bir norm hâline gelen, kişi başına reel tüketimin artış hızı olmaktadır. Çıktıyı genişletme dürtüsünü yaratan etkenler ile bir genişleme dürtüsü ve yatırım açlığı doğuran etkenler aynıdır. Gene de «tüketim artışı olağan hızının altında kalacak olursa, ulusal gelirin daha büyük bir bölümünü tüketime ayırmak için yatırım ölçeği düşürülür.» (25) Buna karşılık tüketim olağandan **daha** hızlı artmışsa, daha çok sayıda yatırım başlatmak ve «hane halkı tüketimine ayrılmış kaynakların bir kısmını başka yöne yönleltmek» meşru sayılacaktır. (26) Böylece Kornai'nin modelinden çıkan kalıp, sistemin, her an kendi kaynak tahditlerinin ötesine geçmeye çabaladığı bir istikrarlı büyüme patikası olmaktadır. Sosyalist ekonomi — kaynak tahditli ekonomi —, (kimi girdilerde istenmeyen fazlalıklara yol açan, kıt girdilerle tamamlayıcılık sınırları içerisinde) ürettiği üretken girdilerin hepsini daima masseder ve bunları hemen kullanır.

Ya sistemin kendisi **dışında** üretilen ürünler — emek ile doğal kaynaklar söz gelimi (bunlar doğa ürünü olduğu ölçüde)? Burada da eğilim, bu tür girdilerin hepsini massetme ve bütünüyle kullanma yönündedir. «Salt» kaynak tahditli ekonomide bütün girdiler kullanılır (üretimde tamamlayıcılığın bunların harekete geçirilmesini önlediği hâller dışında) — iş gücü katılma oranları yüksektir ve yedek emek (ya da doğal kaynaklar) yoktur.

Ancak «salt» kaynak tahditli ekonominin burada çizilen görüntüsü, var olan sosyalizmin tarihi tecrübesine uygun düşmez: Bu tecrübe, geri kalımlılığın sonucu olarak önemli rezervlerin varlığıyla birlikte başlar. (Var olan sosyalizm gelişmiş kapitalizm temeli üzerinde kurulmuş olsa bile, çok daha düşük bir ölçekte olsa da, rezervler gene bulunur.) Demek ki var olan sosyalizm, emek tahdidinin bulunmadığı bir durumda başlamaktadır; yani kaynak tahdidi var olan sosyalizmin emek piyasası için (henüz) karakteristik değildir. Salt kaynak tahditli ekonomi hâline henüz gelmemiştir; ihtiyaç duyduğu emeği rezervlerden — sosyalizm öncesi koşul ve ilişkilerden — çekebilmektedir. (İstenen — elde edilebilen değil — emek miktarı, sistem içerisinde istihdam edilip kullanılan emek miktarını belirlemektedir.) Böylece sistem, söz konusu kaynakları kendine akıtmaya yönelir: «Sosyalist ekonominin, toplumun en önemli kaynağı olan

emeği seferber etmede, emeği sistemli bir biçimde üretim sürecine sokmada son derece etkin olduğu kanıtlanmıştır.» Bu, Kornai'ye göre, «onun en önemli tarihi başarılarından birisidir.» (27)

Ne var ki var olan bu havuzlar er geç kurur; sosyalist ekonomi, kaynak tahdidiyle belirlenen genel durumuna tekabül eden bir emek piyasasını — **yeni-den biçimlenip uygun biçimini almış**, satıcı piyasasının hüküm sürdüğü bir piyasayı — er geç vazeder. «Sistemin zorunlu bir sonucudur bu; çünkü sistem kaynak tahditliyse, neredeyse sınırsız bir yatırım açlığı ve genişleme dürtüsü **ister istemez** ağır basar, o zaman da potansiyel emek rezervi **ister istemez** er geç massedir.» (28) Öylelikle emek darlığı süregelen hâle gelir.

Betimlemekte olduğumuz, elbette var olan sosyalizmin «yaygın» gelişme evresinden «yoğun» evresine kayıştır. Ne var ki Kornai'nin tahlili, yaygın gelişme dönemini var olan sosyalizmin «tarih öncesi» olarak görmemize olanak verir. Var olan sosyalizm, bu aşamada henüz «kendi ayakları üzerinde durmaz»; kendi ön varsayımlarını henüz yaratmış değildir. **Yalnız — emek darlığıyla karakterize edilen — yoğun gelişme evresi, kendi temelleri üstündeki sosyalizmi temsil eder.**

Ama, Kornai'nin gösterdiği gibi, yaygın gelişmeden yoğun gelişmeye kayış, aynı yatırım düzeylerinde daha düşük bir büyüme haddini — ya da, alması bir anlatımla, olağan büyüme haddine ulaşmak için yatırım payının artmasını — işin içine katar. «Emek rezervlerinin tükenmesi, iktisadî sistemin, eski büyüme patikasından çıkıp daha yeni ve çok daha yavaş bir patikaya oturması için kendi başına yeterlidir.» (29)

Ancak «reel alan»da yer alan bu gelişme, karar vericilerin — «denetim alanı»nda yansıyan — tipik davranışına ilişkin belirli sorunlar doğurur. «Ališkanlık, uzlaşım, üstü kapalı ya da yasaca desteklenen toplumsal kabul ya da uyuşma»nın sonucu olan ve var olan rejimde derinlemesine kökleşmiş (dolayısıyla yeniden üretilmekte) olan eski normların hepsi, artık tehdit altındadır. (30) Söz gelimi eski büyüme patikasını izleme ya da eski normlardan (reel tüketim artışıyla ilgili norm gibi) olan sapmalara tipik biçimde karşılık verme yolundaki çabalar, bu koşullar altında, ister istemez darlığın şiddetinde bir artışa — ve darlıkla bağlantılı toplumsal maliyetlerde belirgin bir artışa — yol açar. (31)

O hâlde denetim alanında bir değişimin meydana gelmesi gerekir. Var olan emeğin kullanımında tasarruf sağlayan çeşitli değişimler (emek tasarrufları makinele dahi) gerçekleşse dahi, bunların etkileri (olumlu olmakla birlikte) ancak geçicidir; yürürlük-

teki genişlemeci güçler, serbest kalan emeği çok geçmeden masseder. «darlık, sistemin **denetim** alanına ait bir görüngüdür» ve reel alanda yer alan bu gelişmelerle «giderilemez». (32)

Kornai'nin, benzer şekilde, doğum oranını artırmaya yönelik politikalar benimseyerek «yaygın» büyüme koşullarını yeniden sağlamaya çalışacaklara da fazla umut verdiği söylenemez. Kornai'nin savı, bu politikalar kadınları eve dönüp daha çok çocuk doğurmaya özendirerek emek darlığına çözüm bulmaya çalışacaksa, bu tür önlemlerin **başarılı olamayacağı** yolundadır: «Eskiden ev kadını olan, şimdi ise işçilik ya da kâtibelik yapan birisi, **hayat tarzını** değiştirmiş demektir.» Böyle bir kadın, Kornai'ye göre, «insanlarla tanışmış, bir topluluğa girmiş, kendine güvenini ve bağımsızlığını artırmıştır.» Böylece yeni normlar ortaya çıkmakta ve, örneklerin ezici çoğunluğunda, «**hayat tarzında meydana gelen bu geniş boyutlu değişme, sürekli ve tersine çevrilmez olmaktadır.**» (33)

Bu nedenle, var olan sosyalizm kendi doğasının ayrılmaz bir parçası olan engellerle karşılaştıkça, ortaya çıkan görüntü bir yaklaşan bunalım — eski normların yeniden üretilmesinin olanaksızlığı — görüntüsüdür. «**Bütün normlar, yeni duruma ayak uyduracak yönde uyarlanmak zorundadır; ama bu, direnişsiz gerçekleşmez.**» (34) Gene de şimdi sormamız gerekiyor: **Neden? Öncelikle hangi davranış darlık ve emme doğurmaktadır?**

Neden Emme?

Anti-equilibrium'da Kornai, emme sürecinin üç dolaylımsız nedeni bulunduğunu öne sürer : tüketim malları ticaretindeki bastırılmış **enflasyon**; işletmelere dayatılan zorlayıcı plânlar; ve yatırım hedeflerinin, yatırımları gerçekleştirmek için gerekli gerçek maddi ve teknik koşullara oranla aşırı ıddialı oluşu. Bu özellikler, birbirleriyle bağıntılıdır: Aşırı ıddialı yatırım kararları, zorlayıcı plânlara ve yatırımların bitirilmesinde gecikmelere yol açar; tasarımlar üstünde çalışanların elde ettikleri parasal gelir, tüketim malları çıktısından daha hızlı artar; böylece tüketiciler arasında kuyruklar — ve hoşnutsuzluk — oluşur. Bundan dolayı önderlik, arzı artırarak (yani zorlayıcı plânları yürürlüğe sokarak ve yatırımları artırmaya çalışarak) durumun gereklerine uymaya çalışır.

Böylece Kornai, bu noktada emmenin dolaylımsız nedenlerinin üçünün de **bir** ortak kaynağa indirgenebileceği sonucuna ulaşmaktadır. «Emmenin yeniden üretilmesi, nihai olarak, sabırsızca iktisadi büyüme peşinde koşulmasıyla, büyüme haddinin zorla

hızlandırılmasıyla ilintilidir.» (35) Darlıklar, merkezi otoritelerin politikalarına atfedilebilir ve, daha önce öne sürmüş olduğu gibi, «ekonominin yönlendirilmesinde merkezden yönetim biçimleri»ni kaçınılmaz olarak **pekiştirir.** (36) Bütün bunların altında yatan, büyüme yönündeki itiştiir: «Çok hızlı bir sanayileşme üzerinde ne denli ınatla ısrar edilirse, yüksek düzeyde bir merkezileşmenin benimsenmesi o denli kaçınılmaz olur... Aşırı ıddialı sanayileşme politikaları, bürokratik merkezileşmeye yol açma eğilimi gösterir.» (37) O hâlde Kornai'ye göre, «aşırı merkezileşme, kendi iç mantığı, kendine özgü birçok eğilimi ve düzenliliği bulunan uyumlu, birleşik bir mekanizma[dır].» (38)

Bu perspektiften bakılınca, emmeye karşı çare, ademi merkezileşme — ekonominin yerinden yönetilmesi, özellikle de yatırım kararlarında ademi merkezileşme — olmaktadır. Kornai'nin bu noktadaki görüşü, aşırı merkezileşme ile fazla sermaye birikimi arasındaki bağı vurgulayan Mario Nuti'ninkine benzemektedir. Sözü geçen bağın, «nüfusun geri kalan kesimine oranla daha uzun bir zaman ufkuна sahip olmaları muhtemel» olan merkezi karar vericilerin «özgeci» davranışıyla bağıntılı olduğunu düşünürler. (39)

Bununla birlikte Kornai'nin görüşü, Macar reformlarını izleyen yıllarda önemli ölçüde değişmiştir. Şimdilerde, bu reformların içerdiği ademi merkezileşme tecrübesinin ardından, Kornai'nin görünürdeki ilgi odağı, bireysel işletme yöneticilerinde yoğunlaşan genişleme dürtüsüne kaymıştır. «Merkezi iktisadi yönetimin daha ılımlı olması durumunda bile,» genişleme dürtüsü ile yatırım açlığının ortadan kalkmayacağını öne sürmektedir. (40)

Kornai'nin ilgisinin odağı, böylece yöneticinin tişkel güdülenimine kaymış olmaktadır. Kornai, firmaların miktar dürtüsünü açıklamak için bürokratik bağımlılığı ve merkezi otoritelerin büyümeye verdikleri ağırlığı (kendisinin daha önceki savı) vurgulamaya devam edenleri eleştirerek, asıl nedenin işle özdeşleşme olduğunu öne sürer: «Bu genel güdülenim, firmada neredeyse doymak bilmez bir girdi talebi, ve ilerde göreceğimiz gibi, dinmek bilmez bir genişleme dürtüsü doğurmaya **tek başına yeterlidir.**» (43)

Yatırımın kendisine gelince, Kornai bu konudaki eski görüşünden artık açıkça vazgeçerek «iktisadi önderliğin büyüme politikasının ikincil bir açıklayıcı etken olduğunu» belirtmektedir. (44) Ona göre, «sosyalist bir ekonomide hiç bir firma ya da kâr amacı gütmeyen hiç bir kurum yoktur ki yatırım yapmak istemesin.» (45) Bir kez daha Kornai, genişleme dürtüsü ile yatırım açlığını doğuran merkezi etken olarak, yöneticinin işiyle özdeşleşmesini vurgular: «Sorumluluğu altındaki birimin faaliyetinin önemli olduğundan emindir. Öyleyse büyümesi gerekmektedir.» Dahası,

«önderin gücü, toplumsal saygınlığı, dolayısıyla kendi önemi, firmanın ya da kâr amacı gütmeyen kurumun büyümesiyle birlikte büyür.» Gene de maddî kaygılar, etkili olmakla birlikte, **ikincildir**; bunlar olmasa da, önder, ek yatırım uğruna «aslanlar gibi savaşır». Kornai'ye göre genişleme dürtüsü, yöneticinin düşüncesinde derinlemesine köklemiştir: «Büyüme **gerek**» Bu genişleme dürtüsü de, iktisadî hiyerarşinin bütün düzeylerinde bulunmaktadır: «İş yatırım kaynaklarının bölüşülmesine geldiğinde, herkes **bizim** takım, **bizim** firma, **bizim** bakanlık için daha çok yatırım uğruna savaşır.» (46)

Ama sorun, her yöneticinin, kendi çıktı düzeyini artırmak için, kendi işletmesini genişletmek için mücadele etmesinden ibaret değildir. Bunların her biri, **aynı zamanda** kendi alanındaki işçilerin ücret düzeyini artırmaya çalışır. Demek ki işçiler, ücretlerini artırmaya çalıştıklarında kendi dolaysız üstleriyle çatışmazlar. Yöneticiler, «her düzeyde görelî ücretlerin düzeltilmesi için de uğraş verirlir. Ustabası atölye düzeyindeki, firmanın yöneticisi firma içindeki, bakan ya da müsteşarı ise sanayiın tümü düzeyindeki şikâyetlere çare bulmak ister.» (47)

Kornai, böylece bu ilişkilerde benzersiz bir karakteristik bulunduğunu ileri sürmüş oluyor: Her düzeydeki yönetim, üst yetkililerle ücret pazarlıkları sırasında «**birer işveren gibi değil, sendika görevlileri gibi davranır**... Her yönetici, üstünden kendi atölyesi, bölümü vb. için daha yüksek ücret koparmaya çalışır.» (48) Yöneticinin perspektifinden kaynaklanan bir durumdur bu da: «Yönetici, sistemin kendi eline bırakılmış **parçasının** sorunlarını çözmekten birinci derecede sorumlu olduğuna inanır. Kendini ekonominin tümünden değil, bunun açıkça belirlenleştirilmiş bir parçasından sorumlu sayar ve kendisini onunla özdeşler.» (49)

Kısacası yatırım artışı ile tüketim (ücret) artışı arasındaki çelişki, «sırf karar hiyerarşisinin doruğunda ortaya çıkar.» (50) Başka herkes — kısmî kararlar veren herkes —, «kendi kesiminin **hem** daha çok yatırım **hem** daha yüksek ücret elde edebileceğini sanır — yeter ki bir başka kesim her birinden daha az pay alsın.» (51) Tepedekiler, söz konusu seçiş içsel bir ikilem olarak yaşarlar, «ama başka herkes — tepenin altında yer alan ve her hangi bir **kısmî** alandan sorumlu olanların hepsi — açısından bu ikilemler **dışsaldır**.» (52)

Kornai'nin çizdiği görüntünün üzerinde duralım. Her yönetici işiyle özdeşleşmekte, başarılı olmak, genişleyerek daha da başarılı olmak istemektedir; dahası her yönetici, altlarının daha yüksek gelirler elde etmesini istemektedir. Yönetici ile işçi arasında çatışma, çelişki yoktur. İşçi de, kendi kesiminin daha

çok kaynak elde etmesini ister. («İşçiler, elbette üstlerinden **kendi çıkarlarını temsil etmesini beklerler**») (53) Buradaki çelişki, çokluk ile bütün arasında var olan çelişkiden başka bir şey değildir.

Bu çelişkinin aldığı biçimi — kaynakların gerek yatırımları, gerekse tüketimi genişlemeye yetmemesi — göğüslemek, hiç bir tikel birim için öyle bir zorunluk söz konusu olmadığından, bütünün temsilcisi olan devletin kendisine düşer. Dolayısıyla bütünün çıkarlarının yerine getirilmesinin zorunlu biçimini tikel birimlere yukardan gönderilen yönergeler oluşturur. Peki, devlet neyi temsil eder? Devlet, işçiler karşısında yöneticileri temsil etmez — bunlar arasında başlı başına çatışma yoktur. Devlete, kendisi de kendi işiyle özdeşleşen daha yüksek bir yönetici gözüyle bakmak mantıkî olduğundan, devletin kendisinin ayrı bir çıkar olduğunu var saymamız için gerçekten de hiç bir sebep yoktur. Nitekim Kornai, merkezî otoritelerin, «kendilerini işleriyle özdeşlediklerini, bunun da onlara iktisadî hayatın seyrini faal olarak biçimlendirme dürtüsünü verdiğini» belirtir. (54) Demek ki devlet, genel olarak üreticileri (birleşmiş üreticiler) temsil eder — üreticilerin tikel çıkarlarına aracılık eder. Kornai'nin sisteminin özü, çıkarların özdeşliği ile «özgecilik» tir.

Peki ama, **darlıkların yeniden üretilmesini nasıl açıklayacağız?** Kornai'ye göre, kaynakları tam kullanma çabasının, toplumsal maliyetlerde hatırı sayılır bir artışa yol açtığı açıktır: «Kaynak kullanımının artırılması, toplumca sağlanan yararları artırdığı kadar toplumun yüklendiği maliyetleri, özverileri ve zararları da artırmıştır.» (55) Kornai, derneşik toplumsal maliyet eğrisinin «U biçimli» olduğunu (ve aynı zamanda azalan marjinal toplumsal maliyetleri yansıttığını) öne sürer; belli bir nokta geçilince, var olan potansiyelin daha büyük bir bölümünü kullanma çabası, yararları geriden bırakan toplumsal maliyetler (israf, kalite düşüşü, gerilim vb.) doğurur. Kornai, bu nedenle, bir toplumsal refah fonksiyonu bağlamında, «optimum toplumsal kapasite kullanımı derecesinin tam kullanımın iyice altında olduğu» sonucuna varır. (56) Şu hâlde bir miktar gevşekliliğin sosyalist ekonomiye sokulması, refahın azamileştirilmesini olumlu yönde etkiler.

Öyleyse bu toplumda bu aşırı kaynak kullanımı gene de neden ortaya çıkmaktadır? Bu durum, işletme yöneticilerinin tikel davranışından ileri gelmez. Çünkü, Kornai'nin işaret ettiği gibi, firmalarda genişleme dürtüsü ile yatırım açlığının etkili olmasının tek nedeni, firmaların «bütçe tahditlerinin yumuşak» olmasıdır; yani geleneksel sosyalist firma, zararla karşılaştığında, «nasıl olsa kurtarılacağını» bilir. (57) «Kalıcı bir finansman açığı durumunda bile firmanın

sürekli olarak var kalması güvence altındadır»; öyle olunca **firmayı kısıtlayan, yalnızca kaynaklardır.** (58) Bu yumuşak bütçe tahdidi, sosyalist firmanın ayırt edici karakteristiği olup onun bekleyişlerini ve tikel davranışını belirler. Yumuşak bütçe tahdidi, sosyalist ekonomide yatırım açlığı için «yeter neden»-dir. (59)

Ancak bu yaklaşım, emmenin yeniden üretilmesinin sorumluluğunu **gerisingeri**, merkezî otoritelerin üstüne atmaktadır, o kadar; çünkü firmaların bütçe tahditlerini **yumuşatanlar** onlardır. Neden? Kornai'nin cevabı «babacılık»tır (paternalism). Kornai, ana baba ile çocuk arasındaki iktisadî ilişkiyle belirttik bir analoji kurarak, «merkezî otoritelerin iktisadî durumun sorumluluğunu üstlendiklerini» ve «iktisadî hayatın seyrini biçimlendirmek» istediklerini belirtir. Babacılığı aşağıdan (firmalar içinde) pekiştiren yalın olgu, «babacılığın mutlak koruma ve güvenlik anlamına gelmesidir.» (60) «Bütçe tahdidinin yumuşamasının dolaysız nedeni», Kornai'nin açıklamasına bakılırsa, babacılıktır; böylece babacılık, «neredeyse doymaz bir emek talebine ve emeği gömüleme eğilimine, neredeyse doymaz bir yatırım açlığına ve benzerine» yol açar. (61)

Böylece yeniden şu soruya dönmüş oluyoruz: Neden devlet, bir bütün olarak üreticilerin temsilcisi olarak, optimum altı politikalar izlemektedir? Neden merkezî otoriteler, «optimum derece»nin iyice altında kalan bir toplumsal kapasite kullanımıyla sonuçlanan yumuşak bütçe tahditlerine izin vermektedirler? Kornai, bu sorulara «plâncının tutumu ve 'koşullu refleksler'ini» irdeleyerek cevap verir. Plâncılar, ona göre, darlıkla bağlantılı olarak artan marjinal maliyetleri ancak «belli belirsiz algıladıkları» hâlde, toplumsal kapasite kullanımındaki artışla el ele giden yararları ve azalan maliyetleri «dikkatle gözlemlerler».

«Tutum ile algının bu tikel ikiliğine yol açan nedir?» (62) Sorun, kısmen toplumsal maliyetleri ölçmenin genel güçlüğüdür. Fazla kullanılan bir yol örneğini alacak olursak, «bir saat süreyle araba kullanmanın yarattığı sinir yıpranmasının, bir saatlik boş zaman kaybının ya da bir kazada sakat kalmanın» parasal eşdeğeri elimizde yoktur. (63) Burada da durum aynıdır. Yarar artışları ile maliyet azalışlarının daha kesin, daha elle tutulur olmasına, bunlara **merkezî olarak** tasarruf edilmesine karşılık, maliyet artışları «ademi merkezidir ve atomlaşmıştır.» Dahası yararlar ile maliyet azalışlarının, «hemen görünmesine karşılık, maliyet artışları ancak **bir gecikmeyle ve uzun bir döneme yayılarak** ortaya çıkar.» Böylece **bu günün çıktısı**, gelecekteki potansiyel etkilerine karşın yeğlenir; «**bu gün mümkün olan en hızlı gelişme uğruna bir sabırsızlık**» söz konusudur. (64) Kornai'nin plân-

cılarının ayırt edici özelliği, uzun bir zaman ufkunu değil, **kısa bir zaman ufkunu** yeğlemeleridir — «bu günün tüketimi **artı** bu günün yatırımı»na yönelik bir tercihtir bu.

Böylece plâncı daha zorlayıcı olan plânı seçer. Bununla birlikte Kornai, bu durumun **değişebileceğini** vurgular. Belirli marjinal toplumsal maliyetlerin artmakta olduğunun «bilincine varırsa, plâncı ya da iktisat politikası yapıcısı etki altında kalabilir.» «Bunun farkına varacak olursa — gerek teorik ekonomi, gerekse geniş kapsamlı toplumsal istatistikler bunun farkına varmasına yardımcı olabilir — daha ihtiyatlı ve ılımlı kararlar vermeye başlar.» (65)

O hâlde «bilânço» şudur. Önderlik, kaynak tahditleriyle ilişkili maliyetleri hesaba katmasını bilmeli; daha ılımlı olmalı ve ekonomiye bir miktar «gevşeklik» sokmayı öğrenmeli; firmaların bütçe tahditlerini (onların «büyüyüp» bağımsızlaşmalarına izin vererek) «sertleştirmelidir». Bunu da merkezî önderlikten (plâncılardan) başkası yapamaz, çünkü yalnızca önderlik tüketim, yatırım **ve gevşeklik** arasında seçimler yapmak zorundadır; bütünü temsil eden, yalnız odur — tek başına hiç bir kesim bunu yapamaz. Kıscası önderlik, toplumsal refahı azamileştirmek için dersler çıkarmalı ve politikalarını düzeltmelidir. Emmenin yeniden üretilmesi, bu güne dek **miyop bir özgeciliğin** ürünü olmuştur.

Normlar ve Nüfus Temeli

Hikâye elbette burada bitmiyor. Sorulması gereken kritik soru şudur: Tepedekilerin üzerindeki, onların tipik davranışını yaratan tahditler hangileridir? Ne de olsa, Kornai'nin belirttiği gibi, merkezî otoritelerin gücü mutlak değildir; bir dereceye kadar sınırlıdır. «Politikacı», bir makineyi dışarıdan işleten birisi değildir; düğmelere istediği gibi basıp kaldıraçları istediği gibi çeviremez.» Belirli sinyallere belirli bir eylemle cevap verir.» (66)

Daha önce sözünü ettiğimiz bir tahdit, reel tüketim artışına ilişkin normdur. Bu norm, özgül olarak, kişi başına reel tüketim artış hızının (1) bu artış hızına ilişkin «alt hazmedilebilirlik sınırı»ndan büyük; ve (2) «olağan» artışa yakın olması gerektiğini içerir. (Kornai, son on-on beş yılda Macar plâncılarının, bu hızların, sırasıyla, yüzde 2 ve yüzde 3-4 olduğunu sandıklarını söyler.) (67) Peki, «denetim mekanizması»nın temelinde yatan ve sistemi, sapması durumunda, norma geri döndüren nedir? Basit bir şey: «Yaşam düzeylerinde artışların durdurulması ya da bu düzeylerin mutlak olarak düşürülmesi ve alt sınırın geçilmesinin... eninde sonunda doğurduğu ciddi si-

yasal ve toplumsal vargılar, gerilim, hatta şoklar, kısa ya da uzun bir gecikmeden sonra bir düzeltmeyi zorlar.» (68)

Kıscacası tepedekilerin yatırımları genişletip tüketim artışını durdurma olanakları sınırlıdır. Bu sınır, «güncel toplumsal-siyasal duruma, halkın kabul etmeye hazır olduğu tüketim düzeyine ve bunun artış hızına, hoşnutsuzluğun nerede başladığına, ayrıca, hoşnutsuzluk varsa, hangi noktada sistemin istikrarını tehlikeye sokmaya başladığına bağlıdır. Huzursuzluğun, önderleri iktisat siyasetini değiştirmeye yöneltecek kadar büyük olabildiği, tarihi bir gerçektir.» (69) Demek ki nüfus temelini büyüyen ihtiyaçları («doymak bilmeyen» ihtiyaçlar), merkezî otoritelerin tipik davranışını açıklayan öğelerden biridir. (70)

Nüfusun gelir artışı isteği (ve bunun beraberinde getirdiği, plancılar üstündeki tahdit) ile yakından bağlantılı bir etken de, fiyat istikrarının korunmaya çalışılmasıdır. Buradaki «akıl dışılık» potansiyeli büyüktür. Başlangıçta saptanmış fiyatlar geçerli (örn. eski görelli maliyetleri yansıtır ya da temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlar) olabilir, ama görelli maliyetler ile toplumsal tercihler büyük ölçüde değişmiştir. (Neden, diye sorar Kornai, temel ihtiyaç maddelerine verilen ve «oburluğu» özendiren devlet sübvansiyonları toplumun çıkarına uygun olsun?) Ne var ki «katılık ve atalet, görelli tüketici fiyatlarının yeni koşullara uyulanmasını önler.» Ama sorun, fiyatları saptayanların aşırı bir katılık ya da tutuculuk içinde bulunmaları **değildir**. (71)

Asıl güçlük, tüketici fiyatlarındaki hareketlerin, «duyarlıklı bir siyasal sorun» oluşundan kaynaklanır. Hane halkının bütçe tahdidi **serttir**; dolayısıyla her fiyat artışı, onu büyük bir sarsıntıya uğratar, homurdanmalara ve protestolara yol açar. «Tam da yüksek düzeyde bir fiyat istikrarı sosyalist ekonomilerin en büyük başarılarından birisi olduğu için, halk fiyatların değişmeden kalmasını **bekler; halk açısından istikrar, başlı başına değer taşır.**» (72)

Böylece nüfus temelini bu beklentisi, fiyat katılığı doğurur. Fiyatlarda her türlü önemli değişme, (söz gelimi sübvansiyonlu kiralara son verilmesinde olduğu gibi) büyük bir yeniden bölüşüm etkisi yaratır. «Her türlü köklü yeniden bölüşüm, kamu oyunu şaşırtır. Kazançlı çıkanlar, kazançlarının farkına bile varmayabilirler.» Sonuç, «fiyat istikrarı tuzağı» denen görüngüdür: «İnsanlar istikrara alışırlar, hatta bir süre sonra hükümetin istikrarı güvence altına alması beklentisi içine girerler. Her türlü önemli fiyat artışı, huzursuzluk doğurur.» (73)

Dolayısıyla katılık, atalet ve tutuculuk, nüfus temelini **kendisini** karakterize eder — tepedekileri değil. Plancıların daha büyük bir iktisadî rasyonellik

doğrultusundaki her türlü inisiyatif, onları doğrudan doğruya alışkanlık ve uzlaşım (yani var olan normlarla) ters düşürür.

Rasyonel geçinen plancının halkın beklentileriyle tahdit edildiği daha da kritik bir alan, istihdam alanıdır. Kornai şöyle der: «Sosyalist ekonominin tarihi açıdan önem taşıyan temel başarılarından biri tam istihdamdır. Sosyalist ekonomi yüksek bir istihdam düzeyine ulaşmakla kalmaz, ulaştıktan sonra da bu düzeyi sağlam bir güvence altına alır.» (74) Emek için, piyasa yüklerinin (arama, bekleme, kuyruğa girme, zoraki ikame) hepsinin satıcıların üstüne yüklendiği bir alıcı piyasasının geçerli olduğu kapitalizmin tersine sosyalizmin belirgin özelliği, yüksek bir katılma oranı, potansiyel rezervlerin massedilmesi ve süregelen işsizliğin giderilmesidir. Dolayısıyla kapitalizmde (sermayenin «sahasında» oynayan) işçilerin, işsizlik tehdidinden kaynaklanan «savunmazlık» duygusu, emek alanında sosyalizm için karakteristik olan satıcı piyasasında söz konusu değildir. «İş bulmaya alışmış kişi, piyasada işsiz rakiplerle karşılaşmadığı gibi dev bir potansiyel yedek ordu dan gelebilecek her hangi bir rekabet de yoktur. **İş bulmaya alışmış grubun davranışı, güvenceli istihdamla karakterize edilir.**» (75)

Oysa sosyalist ekonomiye «gevşeklik» kazandırılması yolundaki önerinin değişikliğe uğratacağı durum, tam da budur. Kornai'nin plancılar ile iktisat politikası yapımcılarına toplumsal kapasite kullanım derecesini, azaltmayı öğütlemesi, «güvenceli istihdam» normuna son vermeyi önermekten başka bir şey değildir.

Kornai, tam istihdamın getirdiği toplumsal yararları kuşkusuz yadsımaz. (Söz gelimi tam istihdam politikasının, «kadınlar için hak eşitliğinin maddî temellerini attığını» kaydeder. (76) Öyleyse emek darlığının bu normun «ayarlanması»na haklı gösterecek toplumsal maliyetleri nelerdir? Emek piyasasında dışsal gevşeklik bulunmayışının sonuçları nelerdir? Zoraki ikame (yani daha düşük kaliteli ya da daha pahalı işçiler) ile çıktı bileşiminin elde bulunan işçilere uygun düşecek yönde değiştirilmesi, emek darlığının Kornai tarafından teşhis edilen sonuçları arasında yer alır. Burada, emeğin işlem gördüğü bu satıcı piyasasında, arama, bilgi toplama, bekleme vb. maliyetleri alıcı yüklenir. (77) Üstelik bu darlık koşullarında firmaların, gelecek için emek gömüleyip ayırtması mantıklıdır.

Ancak daha da kritik olan sorun, «iç gevşeklik» — «iş başında işsizlik» — konusudur. Kornai'nin bu konudaki önermesi şudur: «Emek darlığı ne denli sık ve yoğun olursa, iç gevşeklik, yani iş başındaki işsizlik de o denli büyük olur.» (78) Neden?

Bir kere emek, darlıklar — başka işçilerin darlığı — yüzünden iş başında işsiz kalır. («Ortaklaşa faaliyet açısından vazgeçilmez olan iş arkadaşları, çalışmaya gelmemişlerdir.») Ayrıca, «süreğen ve yoğun emek darlığı, iş yeri disiplini gevşetir, iş kalitesini bozar, işçilerin çalışkanlığını azaltır.» Kornai'ye göre, «çoğu insanlar ... dış baskı olmaksızın işlerini oldukça iyi yaparlar. Onlar işlerinin toplumsal önemini daha iyi anladıkça, bu önermenin doğruluk derecesi de artar.» Ama «süreğen emek darlığı, disiplin, çalışkanlık ve titizlikten yana işleyen etkenlere karşı durur. İşçinin mutlak güvenliği, koşulsuz istihdam güvencesi, buna yatkın olan herkeste sorumsuzluğu özendirir.» (79)

Kaldı ki işletme yöneticilerinin (ustabaşları dahil) disiplin uygulama olanakları kısıtlıdır; alıcı piyasası, onları «göz yummaya» zorlar. Nedensel zincir: Emek darlığı yoğunlaştıkça, işçilerin işçilerini bırakarak başka işlere girmesi (eski yerleri boş kalmak üzere) sıklaşır. «Almaşık olarak, işten ayrılmazlar, ama haklı bir neden olmadan işe gelmezler ya da işe gelirler, ama doğru dürüst çalışacaklarına yalnızca vakit geçirirler.» (80)

Görünen o ki var olan sosyalizmde işleriyle özdeşleşmeyenler, yalnızca işçilerdir.

Nihayet, İşçiler

Tüketim normları kazançları ve fiyat istikrarı konusundaki duyarlılığının tersine Kornai, tam istihdam normunun merkezî karar vericilerin tipik davranışıyla ilişkisini belirttik olarak ele almaz. Hatta bu konuda oldukça ilginç bir suskunluk — rastlantısal olmayan bir suskunluk — içindedir.

Bu suskunluk, başka bir konuya kısaca bakmamıza olanak veriyor; tam istihdam normunun içermelerini — Kornai tarafından araştırılmayan bu sorunu — belirttik olarak ele alıp incelememizi mümkün kılıyor. David Granick (Macar reformları konusunda ki eski irdelemesinde) bu reformların üzerinde önemli bir tehdit bulunduğunu öne sürmüştür : gerek derneşik düzeyde, gerekse mikro-düzeyde tam istihdam. «Kaba yetersizlik ya da fabrika disiplininin sürekli çiğnenmesinden başka her hangi bir gerekçeyle işçilere yol verilmesi,» Granick'in belirttiğine göre, «çok nadir durumlar dışında caiz sayılmamaktadır.» (81) Kısacası, «işçiler neredeyse eksiksiz iş güvenliğine sahiptirler. Sıradan işçinin kafasında işçi devleti sloganına içerik kazandıran, her şeyden çok bu özelliiktir.» (82)

Darlıklar ile satıcı piyasasına gelince, Granick, bu konuda genellikle ortaya atılan açıklamanın,

«merkezî plâncıların, elde bulunan iktisadî kaynaklar üzerinde, karşılanamayacak denli büyük talepler ileri sürmekte ısrarlı davrandıkları» yolunda olduğunu değinir. Bu konuda Kornai'nin **Anti-Equilibrium**'una (1971) atıf yaparak şöyle der: «Onun [Kornai'nin] yaklaşımında emmenin ne tarihi ne de mantığıyla ilgili hiç bir şey yoktur ki benim temelli saydığım, işin korunması tehdidinde her hangi bir rol versin.» (83)

Gerçekten Granick, ya yatırım itişini ya da «halkın kullanılabilir parasal gelirini, merkezî plâncıların tüketim malları üretimine tahsis etmeye istekli oldukları kaynaklardan daha fazla artırmaya dönük siyasal ve özendirici baskıyı» vurgulayan açıklamaların, «merkezî plâncıların bu baskılara neden hep teslim olduklarını açıklayamayan, oldukça **ad hoc** bir açıklamalar dizisi oluşturduğunu» öne sürer. (84) Granick'e göre, tersine, «işin korunması» tehdidi temel nedendir... **Macaristan'daki satıcı piyasası plânlamanın bir eksikliği olmaktan çok, reform amaçları karşısında öncelik taşıyan bir politika tehdidini yerine getirmek için gerekli bir koşuldur.**» (85)

Daha yakınlarda Granick, bu tam istihdam tehdidi sorununu genelleştirerek, merkezî fiziksel plânlamanın kendisine atfedilen aksaklıkların birçoğunu yaratan şeyin, Sovyet tipi ekonomilerde mevcut olan «iş bulma hakları» kümesi olduğunu öne sürdü. Granick, bu iş bulma hakları kümesi içinde aşağıdaki yönlerle yer verir:

1. İş arayan her bireyin, kendi coğrafi bölgesinde iş bulması olasılığı yüksektir;
2. Herkes, iş başında fiilen gelir kazanma — «iş başında fiziksel olarak hazır bulunması» koşuluyla yapılan bir transfer ödemesi biçiminde elde etme değil — fırsatına sahiptir; (86)
3. Her birey, işletmeden kovulma — ve işletme içerisinde iş değiştirmeye zorlanma — korkusundan sıyrılmıştır (yani işten elde ettiği tatmin, iradesine karşı azaltılamaz).

Bütün bunlardan çıkan sonuç ise, **genel bir tam istihdam durumunu — dolayısıyla emmeyi** (ayrıca Granick'in teşhis ettiği çeşitli aksaklıkları — **iş bulma hakları kümesinin zorunlu kıldığıdır.** Buna karşın «iş bulma hakları» kümesi, Sovyet önderlerince yeğlenen bir politikadır — ya bu politikayı kendileri de yeğledikleri ya da «Sovyet halkının ihlalleri karşısındaki siyasal tepkilerinin ... hayli ciddi olacağına» inandıkları için. (87) Granick'in Macaristan'daki işin korunması tehdidinde ilişkin olarak daha önce belirttiği gibi, «Macar işçilerinin bu temel hakkına dokunulması, sosyalizmin terki sorununu en keskin biçimiyle gündeme getirecektir : gerek Macaristan halkının, gerekse öteki SEV ülkeleri önderlerinin zihninde.» (88)

O hâlde tam istihdam ile iş bulma haklarının, işçilerin normları («alışkanlık, uzlaşım, üstü örtülü ya da yasaca desteklenen toplumsal kabul veya uyuşma»nın sonucu) olduğunu ve plâncıların tipik davranışının temelini oluşturduğunu önermek, akla uygun gözüktür. Akla uygun gözüken bir başka öneri de, plâncıların, bu normları çiğnemeleri hâlinde huzursuzlukla karşılaştıkları (ya da, hiç değilse, bundan korktukları) — ve bunun kendilerinin «tutumları ile algılarındaki tikel ikiliği» ve kısa zaman ufuklarını doğurduğu — yolundadır.

Bu durumu anlamak için, Kornai'nin sistemi içinde işçinin konumunu ele alalım. Her şeyden önce, Kornai'nin, işletme yöneticileri ile işçilerin birliğinden (işletme yöneticilerinin sendika önderleri gibi olmaları bakımından) söz eden savına karşın bunların durumları arasında besbelli çelişkiler (işletme yöneticilerinin emek girdilerine karşı doymak bilmez bir talepleri olsa da) bulunduğunu görürüz. İşletme yöneticilerinin istediği (Kornai'nin de açıkça desteklediği), iş yeri içerisinde disiplin uygulamaktır ve var olan durum bunu engellemektedir. Öte yandan işçilerin istediği, başka bir şeydir.

Bir kere, işçinin Kornai'nin sistemi içindeki konumu, bir ücretli emekçi konumudur. Bunlar, emek güçlerini satan ve **başka birinin** amaçlarına uygun olarak çalışan ücretli emekçilerdir; aralarındaki bağlantı kendilerine dışsaldır ve Başkası aracılığıyla. İşletme yöneticilerinin tersine, faaliyetleriyle özdeşleşmezler; çalışmaktaki amaçları, tüketim malları satın almalarını mümkün kılacak bir ücret sağlamaktır.

Dahası alıcı piyasası koşullarının, işçilere çok elverişli ücret oranlarıyla sözleşme yapma olanağını tanıdığını gözlemlemekteyiz. Onların (verilmiş bir ücret karşılığında) firmaya sağlamayı üstlendikleri emek miktarı düşüktür. (Kornai, emek sürecini, ancak piyasanın bir belirmesi olduğu ölçüde araştırır.) İş yoğunluğu düşüktür; firmanın ise, emek sürecini yoğunlaştırmaya (yani iş yeri içerisinde otorite ve disiplin uygulamaya) gücü yetmez. Emek darlığı koşulları altında işçilerin başka kesimlere kayabilmeleri, bireysel işletme yöneticisi açısından, yoğunlaştırmayı önüyor gibidir; rekabet, iş disiplininin sağlamlaştırılmasını engelliyor görünür. Ne var ki sistemin bütünü bakımından engel, emek taleplerinin birbiriyle rekabet içinde olmasından çok, işçilerin «olağan» bir iş yoğunluğuna alışmış olmaları ve bu yoğunlukta her hangi bir artışa karşı direnmeleridir (rekabet içinde, iş değiştirme biçimine bürünen bir direniş). Düşük iş yoğunluğu, sistemin bir başka — Kornai tarafından teşhis edilmeyen — normudur.

Böylece toplumsal kapasite kullanımı derecesini azamileştiren bir politikadan asıl yararlananlar, bi-

rer ücretli emekçi olarak işçiler olmaktadır; işletme yöneticilerine maliyet olarak görünen, var olan koşullar altında işçilerin hanesine bir özel kazanç olarak yazılır. Kornai'nin gevşeklik sağlama — dolayısıyla emek-tasarruflu tekniklere (sermayenin teknik bileşimleri daha çok emek harcamaya zorlayarak «sözleşme» koşullarını değiştirme — yolundaki öğüdü, bu tikel yararları ortadan kaldırma sonucunu doğuracaktır.

Buna karşın kapitalizm içerisinde sermayenin, emek-tasarruflu tekniklere (sermayenin teknik bileşiminin yükselmesi) geçerek emek engelini aştığı kabul edilir. (89) Sermaye, emek gücü için alıcı piyasası koşullarını (yani yedek orduyu) — kendini genişletmesinin gerekli koşuludur bu — sürekli yeniden yaratır. Var olan sosyalizm içerisinde benzer bir kendiliğinden gelişme neden görülmez? Her işletme yöneticisi, üretimi genişletmek için emek darlığı bağlamında üretimi genişletmek için emek-tasarruflu teknikleri neden ikame etmez? Kısacası emek engeli, neden burada bir sınır olarak kendini gösterir?

Bir kez daha, işçilerin iş bulma haklarına sahip olmalarının can alıcı bir önem taşıdığı görülüyor. Bunda etkili olan, emmeyi kısırtıran (böylece yenilikleri caydırıcı bir miktar dürtüsü yaratan) «makro-iktisadi tam istihdam tahdidi»nden ibaret de değildir. İşçileri kovulmaktan ya da işletme içerisinde istenmeyen iş değişikliklerinden koruyan (genel tam istihdamdan çok daha kuvvetli bir tahdit) «mikro-iktisadi» tahdit, önemli bir rol oynar burada. Granick, Sovyetler Birliğindeki iş bulma haklarını irdelerken, bu hakların, makinelerin emek yerine ikamesini kısıtlayarak «yatırım aksaklıkları» yarattığını öne sürmüştü. Granick'in modelinde, «bireysel Sovyet işletmeleri, ayrı ayrı, yönetici olmayan personeli işten çıkaramayacakları, işe alınırken çalıştırıldıkları görevlerden başkasında çalışmaya zorlayamayacakları gibi işçilerine, kendilerine ödenen geliri fiilen kazanma fırsatını vermekten de kaçınamazlar» (90) Sonuç, Granick'e göre, önemli ölçüde emek-tasarruflu yatırımlara girişmenin zorlaşmasıdır. Hatta Granick, plâncıların, «var olan tesislerde emekten önemli ölçüde tasarruf sağlayan yatırımlara girişmekte isteksiz davrandıklarını, çünkü bu tür yatırımların fiilen kullanıma girip girmeyeceğinin hiç bir zaman önceden belli olmadığını» belirtir. (91) Bundan çıkan (Granick'in çıkarmadığı) sonuç, bu tür yatırımların **yeni tesisleri** gerektirdiğidir — bunun ise pahalı olmadığı da, emmeyi yeniden üretmediği de söylenemez.

Öyleyse emmenin ve darlığın yeniden üretilmesinin temelini, işçilerin var olan sosyalizm içerisindeki tikel konumunda yattığı anlaşılıyor. İşçiler, birer ücretli emekçi olarak, yabancı ürünlere kumanda edebilmek için ücretlerinin artmasını ister-

ler; işçilerin ihtiyaçları yabancılaşmış üretimle uygunluk içinde genişlediğinden, bu ihtiyaçlar doymak bilmez görünür. İşçiler, birer ücretli emekçi olarak, emeklerinin yoğunluğunu en aza indirmek isterler; emek güçlerini bir Başkası için harcamaktansa kendileri için saklamak isterler.

Ancak işçilerin konumu, ücretli emek statüsünün ötesindedir. İşçilerin birer ücretli emekçi olarak beklentilerinin plâncıları kısıtladığını söylemek yetmez. Bu kadarı, plâncıların bu baskılara neden boyunca eğdikleri sorusunu cevapsız bıraktığı gibi işçilerin mevcut konumlarının ayrılmaz bir parçası olan tahditleri de olduğundan küçük gösterir. **Sosyalizmdeki iş bulma hakları, mülkiyet haklarıdır. Üretim araçlarına ulaşma hakkını, işçiler ile bu üretim araçlarının ayrılmazlığını — gerek genel olarak, gerekse tikel iş yerinde — sağlarlar.**

Peki, iş üstündeki bu mülkiyet hakkının temeli nedir? İş bulma haklarının bizzatı varlığı, üretim araçları üzerinde **de facto** bir mülkiyet hakkı demektir. Bu durum, üretim araçları üzerinde **de jure** mülkiyet haklarının varlığına ya da üretim araçlarının hukukî mülkiyetine verilmesi gereken ihtimali artırıyor değil midir? (Şöyle sormamız gerekir: **İşçilerin** üretim araçları üstünde sahip oldukları, kalıntı niteliğindeki bir mülkiyet hakkının **yokluğu hâlinde**, demin betimlendiği biçimiyle iş bulma haklarına rastlanmanın olabilirliği nedir?) **İspat — iş bulma haklarının inandırıcı bir alternatif açıklamasını geliştirme — yükümlülüğü, bu tür bir muhakemeye katılmayanlara aittir.** Bu anlamda Granick'in şu görüşünü paylaşabiliriz: «İşçiler neredeyse eksiksiz iş güvenliğine sahiptirler. Sıradan işçinin zihninde işçi devleti sloganına içerik kazandıran, her şeyden çok, bu özelliktir.»

Bu nedenle Kornai'nin gevşeklik yaratma önerisi, emek piyasasında işçiler için geçerli olan elverişli koşulları yok etmenin ötesinde tehlikeler içermektedir. Asıl tehlike, işçiler ile üretim araçları arasında var olan ve söz konusu elverişli koşulların **TEMELİNDE YATAN** ilişkinin koparılmasıdır: **Tehlike, işçilerin yalnızca birer ücretli emekçi olarak kalmalarında yatmaktadır.**

Bir Sonuca Doğru

«Fiilen var olan sosyalizm» konusundaki yazını yakından izleyenler, burada bir sürü şeyi eksik bulacaklardır. Sistemi «adlandırmaya» çalışmıyoruz; artık ürünü, sömürüyü, hâkim sınıfları ya da Marxist eleştiri avadanlığının öteki öğelerini irdelemiyoruz. Bu, büyük ölçüde, burada ortaya amacın — Kornai'nin «sosyalist bir ekonominin içkin düzenlilikleri» konu-

sundaki tahlilinin incelenmesi — sınırlılığından kaynaklanıyor. Biz, onun dilini ve onun yasalarını benimseydik. Yaptığımız, sistemi sunmaktan ve, bununla eşzamanlı olarak, bu sunuş aracılığıyla, sistemi eleştirmekten ibaret.

Bizim irdelememizde ortaya çıkan şu oldu: Emmenin yeniden üretilmesinin altında yatan, işçinin sosyalizm içerisindeki kendine özgü ve çelişik konumudur. Sosyalizm içerisinde hem ücretli emekçi hem de üretim araçlarının **de facto** sahibi olan işçi, ne kendini işiyle özdeşler, ne de işsizlik tehdidiyle başkalarının denetimi altında çalışmaya zorlanabilir. İşçi katıksız anlamıyla ne biri ne öbürüdür. Bu kimliğiyle, reel tüketimin (kendi üretkenliğinden bağımsız olarak) artmasını, iş bulma haklarının (bunlarla bağlantılı etkisizliklerden bağımsız olarak) korunmasını ister.

Plâncı-önderlerce izlenen tikel politikaların bu bağlam içinde ele alınması gerekir. Toplumsal kapasite kullanım derecesini azamileştirme politikası, bu çelişik ilişki içinde işçilerin dolaysız çıkarlarına uygun düşen politika. Kornai'nin plâncılara atfettiği «tikel tutum ve algı ikiliği» (kapasite kullanımında artışın yol açtığı yararlar ile toplumsal maliyet azalışlarının farkına varma, ama **yükselen** marjinal toplumsal maliyetleri ancak belli belirsiz algılama), var olan sosyalizmde tam da işçilerin perspektifidir. Demek ki plâncıların kararları, miyop özgüciliğin ilineksel birer sonucu değildir yalnızca; (kendileri de sisteme içsel olarak modelleştirilmesi gereken) teorik iktisatçıların yardımıyla değişebilecek sonuçlar da değildir. **Doğrusu, bu kararların tikel karakterinin, işçilerin sosyalizmde içinde bulundukları çelişik ilişkinin yeniden üretilmesinin gerekli koşulu olduğudur.**

Kuşkusuz merkezi otoriteler ile işletme yöneticilerinin içinde bulundukları tikel ilişkiyi olduğu gibi bu ilişkilerin yeniden üretilme koşullarını da burada araştırmış değiliz. Söz gelimi yukarıda söylenenlerin hiç biri, plâncıların izledikleri tikel politikaların huzursuzluk korkusundan mı kaynaklandığını, yoksa plâncıların kendilerince yeğlenen politikalar kümesini mi temsil ettiğini açıkça belirlememize elvermez. Bunun çok önemli, bu Kornai eleştirisinin sınırlı amacından — Kornai'nin yapıtının, var olan sosyalizmi incelemek için bir pencere olarak kullanılmasından — ayrılamayacak bir yetersizlik olduğu besbellidir. Bu yüzden bu yazıda bir sonucun ancak başlangıcını sunuyoruz.

Her şeye karşın, daha bu aşamada bile, Kornai'yi ele alışımın ortaya çıkardığı birtakım önermeler var. Mevcut temeli üzerindeki sosyalizmin, bulunduğumuz noktada bir bunalım — bir çıkmaz — ile karşı karşıya kaldığını görüyoruz. «Yaygın» büyüme yoluyla gelişme

potansiyelini giderek tüketen — tarihi ön var sayımlarını masseden ve artık «kendi ayakları üzerinde duran» — var olan sosyalizmin büyüme (böylece olağan reel tüketim artışı beklentisini karşılama) yeteneği üstündeki kuşkular çoğalıyor. İşçilerin içerisinde yer aldıkları tikel ilişki, üretici güçlerin gelişmesinin kösteklenmesine giderek temel oluşturuyor görünüyor.

Var olan sosyalizm için böylece iki seçenek gündeme geliyor. Birinci seçenek, basit olarak, üretim araçlarının sırf biçimsel mülkiyetinden gerçek mülkiyete — hukuki mülkiyetten üretimin işçilerin amaçlarına tâbi kılındığı ve onların yönetim ve denetiminde gerçekleştiği gerçek bir tasarrufa — geçiştir. Emek sürecinin işçilerin biçimsel boyunduruğu altında bulunuşundan gerçek boyunduruğa kayış, var olan çelişik ilişkinin ücretli emek yanının aşılması demektir.

Eskiden Kornai, bu doğrultuda ilerleme gerekliliğine karşı duyarlıydı. Aşırı merkezileşmeden ve «aşağıdan denetim»in gelişmesinin yetersizliğinden söz ettiği bir bağlamda, işçilerden girdi almak için düzenlenen çeşitli konferanslardan fazla bir şey çıkmadığını belirtiyordu: «Bu durum, işçilerin, işletmelerinin sorunları konusunda kurumsal güvence altına alınmış bir söz hakkına sahip olmamalarıyla açıklanabilir.» Böylece, «işletmelerdeki işçilerin büyük bölümü, üretimin yönetim ve denetiminde oynadıkları rolün, biçimsel bir anlam taşımanın ötesine geçmediğini düşünmüşlerdir: Kendi işletmelerinin sahipleri oldukları duygusunu edinmemişlerdir.» (92)

Öte yandan ikinci seçenek, Kornai'nin bu günkü konumuyla tutarlıdır. Bu seçenek, işçinin üretim aracı sahibi olma konumunun gerçek içeriğinin aşılmasını — iş bulma haklarının fiilen yok edilmesini — yanıstır. Zaman içinde reel tüketim artışını işçiler ile üretim araçları arasındaki bağı kopararak sağlamayı öngörür. İşçilerin, «işlerinin toplumsal önemini anlayacakları» koşulları yaratacak yerde, sıkı firma bütçesi tahdidi ile işletme yöneticisinin gücü ilkelerini iş yeri içerisine sokmaya çalışır; sosyalizmde henüz mevcut olmayanın üzerinde odaklaşacak yerde, mevcut olanı delerek bunalımı çözmeye çalışır.

Var olan sosyalizmin önündeki seçişin şu olduğu anlaşılıyor: Ya bu günkü çelişik ilişkiden tam olarak gerçekleşmiş bir sosyalizme doğru ilerlemek, ya da kapitalizme dönmek.

NOTLAR

Çalışma arkadaşlarım Terry Heaps ve Mahmut Han ile John Loxley, Leo Panitch ve Paul Sweezy'nin yorum, öneri ve (çoğunu ihmal ettiğim) dilekleri için kendilerine çok teşekkür ederim.

- (1) Marx'tan Danielson'a, 10 Nisan 1879.
- (2) Janos Kornai, **Growth, Shortage and Efficiency: A Macrodynamic Model of the Socialist Economy** (Berkeley 1982) 125.
- (3) Idem, **Economics of Shortage**, 2 c. (Amsterdam 1980), 6.
- (4) Idem, **Anti-Equilibrium: On Economic Systems Theory and the Tasks of Research** (Amsterdam 1971), 253.
- (5) Ibid., 254; idem, **Economics of Shortage**, chap. 21 (bk. yukarda n. 3).
- (6) Michael Ellman, **Socialist Planning** (Cambridge, U.K. 1979), 207.
- (7) Kornai, **Economics of Shortage**, 29-30.
- (8) Ibid., 134.
- (9) Idem, **Growth, Shortage and Efficiency**, 51. (Bk. yukarda n. 2).
- (10) Idem, **Economics of Shortage**, 244-5.
- (11) Ibid., 475.
- (12) Ibid., 29.
- (13) Ibid., 29.
- (14) Ibid., 239-46.
- (15) Ibid., 5.
- (16) Ibid., 55.
- (17) Ibid., 118.
- (18) Ibid., 102.
- (19) Ibid., 457.
- (20) Ibid., 102.
- (21) Idem, **Growth, Shortage and Efficiency**, 24-33.
- (22) Idem, **Economics of Shortage**, chap. 21.
- (23) Idem, **Growth, Shortage and Efficiency**, 4-5.
- (24) Ibid., 76.
- (25) Ibid., 47.
- (26) Ibid., 48.
- (27) Ibid., 108.
- (28) Idem, **Economics of Shortage**, 261.
- (29) Idem, **Growth, Shortage and Efficiency**, 114-7.
- (30) Ibid., 79.
- (31) Idem, **Economics of Shortage**, chap. 12.
- (32) Ibid., 264.
- (33) Ibid., 237, 393.
- (34) Idem, **Growth, Shortage and Efficiency**, 120.
- (35) Idem, **Anti-Equilibrium**, 321. (Bk. yukarda n. 4).
- (36) Idem, **Overcentralization in Economic Administration: A Critical Analysis Based on Experience in Hungarian Night Industry** (Oxford 1959), 168.
- (37) Ibid., 186.
- (38) Ibid., 215.
- (39) Mario Nuti, «The Contradictions of Socialist Economies: A Marxist Interpretation,» **The Socialist Register** 1979, 248, 257.
- (40) Kornai, **Economics of Shortage**, 547.
- (41) Ibid., 56.

- (42) Ibid., 62-3.
(43) Ibid., 63.
(44) Ibid., 556.
(45) Ibid., 191.
(46) Ibid., 192-4.
(47) Ibid., 402.
(48) Ibid., 402.
(49) Ibid., 403.
(50) Ibid., 205.
(51) Ibid., 404.
(52) Ibid., 206.
(53) Ibid., 403.
(54) Ibid., 566.
(55) Ibid., 268.
(56) Ibid., 282.
(57) Ibid., 28.
(58) Ibid., 110.
(59) Ibid., 209-10, 306-11.
(60) Ibid., 566.
(61) Ibid., 568.
(62) Ibid., 286.
(63) Ibid., 226.
(64) Ibid., 288-9.
(65) Ibid., 289.
(66) Ibid., 380.
(67) Ibid., 382.
(68) Ibid., 383.
(69) Ibid., 212.
(70) Ibid., 415.
(71) Ibid., 502-3.
(72) Ibid., 485.
(73) Ibid., 509-10.

- (74) Ibid., 235.
(75) Ibid., 251-2.
(76) Ibid., 274.
(77) Ibid., 254.
(78) Ibid., 255.
(79) Ibid., 255.
(80) Ibid., 256.
(81) David Granick, **Enterprise Guidance in Eastern Europe: A Comparison of Four Socialist Economies** (Princeton 1975), 245.
(82) Ibid., 246.
(83) Ibid., 249 dn.
(84) Ibid., 249.
(85) Ibid., 249-50.
(86) Idem, «Central Physical Planning: Incentives and Job Rights.» Andrew Zimbalist, **Comparative Economic Systems: An Assessment of Knowledge, Theory and Method** (Boston 1983) içinde, 141.
(87) Ibid., 139.
(88) Idem, **Enterprise Guidance in Eastern Europe**, 246. (Bk. yukarda n. 81).
(89) Michael A. Lebowitz, «The General and the Specific in Marx's Theory of Crisis.» **Studies in Political Economy** 7 (Winter 1982) içinde bütün üretim biçimlerinde ortak olarak bulunan engeller konusundaki irdelemeye bakınız.
(90) Granick, «Central Physical Planning.» 149. (Bk. yukarda n. 86).
(91) Ibid., 150.
(92) Kornai, **Overcentralization in Economic Administration**, 212. (Bk. yukarda n. 36).

Klâsikler ile Neo-klâsikler Arasındaki Süreklilik ve Pareto Optimumu

Necip ÇAKIR

Yazar İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesinde
araştırma görevlisidir

Bu yazı Oğuz Oyan'ın «Kamu Maliyesi ve Türkiye'de Maliye Eğitimi» (1) adlı makalesinde ifade edilen bazı görüşleri eleştirerek açıklığa kavuşturmanın yanısıra, belki de bundan daha çok tamamlayıcı olmayı amaçlıyor. Benim eleştirilerim/eklerim yazının iktisat kuramına ilişkin bölümlerine yönelik olacak ve bunları temel olarak iki noktada toplamayı hedefleyecek. Bu noktalardan ilki Walras'ın klasikleri reddi ve «Walras'ın marjinalist teorisinin klasik değer teorisini geçersiz kılma iddiası» (a.g.m., s. 38) ile ilgili. Bu konuda klasikler ile neoklasikler arasında çok önemli bir süreklilik olduğunu ve bu sürekliliği çözümlemede bakılması gereken yerin emek-değerden fayda-değere geçişin değil, klasik sistemin dayandığı temel postülların, Walras'ta varlığını sürdürüp sürdürmediği olduğunu düşünüyorum.

İkinci nokta tamamen tamamlayıcı nitelikte. Radikal bir söylem biçimini benimseyen bir iktisatçının/maliyecinin, son derece öznel ve zayıf temeller üzerinde yükselen Pareto optimalitesini sorgulayarak kullanması gerektiğini ve dolayısıyla bu ölçüt etrafında odaklaşan yanılsamaları gözönüne sermesini gerekli görüyorum. Bu yanı ile Oyan'ın makalesini eksik bulduğumdan, bu konuda eleştirel bir tamamlayıcılığın yararlı olacağını sanıyorum.

KLÂSİKLER, WALRAS VE PARETO

— I —

Klasik iktisat metaların değerinin üretimleri için gerekli emek miktarları ile belirlendiğini kavramış olmasına karşın, ne emeğin neden nesnelerin değeri biçimini aldığını, ne de bunun ardında yatan toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğunu araştırmıştır hiç. (2) Bunu sorgulamanın yolu ise, kapitalist üretim tarzında ürünün evrensel biçimi haline gelmiş metalarda ifadesini bulan ilişkileri görmekten geçer. Ortada metalar varsa, bunların birbirleriyle değiştikleri oranların nasıl belirlendiği, ya da aynı anlama gelmek üzere, ne miktarda değer içerdikleri sorunu da olacaktır. Ama görünürdeki bu sorunun ardında yatan ve bundan daha da önemli olan emek ürünlerinin neden meta biçimini aldığı ve neden insan emeğinin nesnelerin değeri haline geldiğidir.

Halbuki merkezinde doğallaştırılan 'bırakınız yapınlar' ilkesi olan klasik iktisatta, meta doğal bir kategori olarak alınmış ve sorgulanmasına gerek duyulmamıştır. Bu yüzden de klasik değer kuramı, sözü edilen sorunlardan yalnızca ilki ile, yani ölçüm sorunu (değerin büyüklüğü) ile ilgilenerek, kendisini değişim oranlarının belirlenmesi ile sınırlamış ve bu-

nun ardında yatan tarihsel/toplumsal belirlenimleri açığa çıkarabilecek değer biçimlerini gözardı etmiştir. Böyle olunca da, metalar aracılığıyla kurulan ve insanların gözüne nesnelerin ilişkisi gibi görünen toplumsal ilişkiler de şeyleştirilip, doğallaştırılır ve sorgulanmaları için ortada hiçbir neden kalmaz. (3) Bunun sonucunda da, değer yasası-Smith'de aldığı biçim ile-eşdeğerliler arasındaki değişimin yasası olarak algılanır ve yalnızca değiştirilen malların eşitliğini değil aynı zamanda değişime giren tarafların özel mülkiyet haklarını karşılıklı olarak tanıyan hukuki bir eşitlik ilişkisini de ifade eder. Dolayısıyla, değişim serbest rekabetçi bir yapıda kendi çıkarlarını en iyi kendileri belirleyen, akılcı ve bencil davranan, eşit ve özgür bireylerin eşit emeklerinin mübadelesi haline gelir.

Çerçevesi böyle çizilen doğal düzen içinde de, herkesin hakettiği oranda pay almasından daha doğal birşey olamaz. Ama ortada bir sorun vardır; eğer değeri emek yaratıyorsa ya da ürünlerin değeri içerdikleri emek miktarı ile belirleniyorsa, rant ve kârların varlığı nasıl açıklanıp, meşrulaştırılacaktır? Ortaya çıkan bu paradoksu çözmek için Smith'in (içerilmiş emek anlamında) emek-değer kuramından vazgeçmesi gerekir. Önce ticari topluma öngelen ve işbölümü ve uzmanlaşmanın olmadığı kaba aşamada, herkes kendi aletleriyle üretim yaptığı için malların değeri içerdikleri emekle orantılıdır, der Smith. Eşit ve özgür bireylerin eşitlik içinde değişim yaptıkları ve değişimin işbölümü ve uzmanlaşmanın zorunlu sonucu olduğu ticari toplumda, Smith'in kesinti kuramına da yer yoktur. Çünkü artık değer kuramının öncüsü olarak nitelenen bu kuram, değerın emek tarafından yaratıldığını ve bu yaratılan değerden kâr ve rantların pay aldığını ifade ettiğinden, ciddi meşrulaştırma sorunları ile karşı karşıyadır. Sonuçta Smith çözümü emek emir kuramı ile ulaşılan doğal fiyatta bulur. Tekel ve doğal kıtlık halleri dışında ortalama kâr, rant ve ücret oranlarının belirlediği doğal fiyat «herbir malın fiyatı, toprağın rantını, emeğin ücretlerini ve malın üretilip, hazırlanıp, piyasaya getirilmesinde kullanılan stokun kârını doğal oranlarına göre ödemeye yetecek olandan ne az, ne de fazla olduğunda, malın satıldığı fiyattır» (Smith, s. 158). Böylece her malın değeri, bu doğal oranlara göre emredebileceği emek miktarı ile belirlenir.

Ricardo'da ise mutlak ve değişilebilir değer ayırımında ifadesini bulan ve değişmez değer arayışında önem kazanan değer teorisi, asıl sorun olarak nitelendiği bölüşümün yanında ikincil kalır hep. Ama hala ortada olan sorun, serbest rekabet ve ticaretin olduğu, üstelik bunların doğallaştırılıp, ilahi bir niteliğin atfedildiği, bencil, akılcı, kendi çıkarlarını en iyi ken-

dileri belirleyen «eşit» insanların dünyasında bu «eşitsiz» bölüşümün nasıl meşrulaştırılacağıdır. Bu meşrulaştırmayı neoklasikler sağlar ve neoklasiklerle birlikte tartışma değer ölçüsü arayışından nispi fiyatlara kayar. Böylece «Ricardo'yu bir değer arayışında rahatsız eden sorun, yani farklı metaların fiyatlarında kârların ücretlere oranının bunların üretiminde kullanılan sermayenin oranıyla değişmesi gerçeği, kârlar için bir meşrulaştırma haline geldi» (Robinson, s. 36).

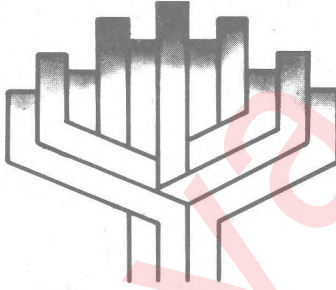
Bu meşrulaştırmayı sağlamada nispi fiyatlar tek başına yeterli olamaz ve meta üretiminin genelleşip, sermaye birikiminin ve bunun sonucunda sermayenin hasıladan aldığı payın giderek arttığı bir ortamda metafizik/ideolojik bir kavrama da gerek duyulur. Öyle ki bu kavram, bir yandan ekonomi politığın değer kuramı sonucunda ortaya çıkan sınıfsal bölüşüm temelinde oluşan toplumsal niteliğini bireysel bir düzeye indirgeyecek, öte yandan da bireysel çıkarları maksimize edecek bireysel tercihlerle serbest rekabetle, serbest rekabetin evrenselleştirilmesi anlamına gelen serbest ticareti daha tutarlı temeller üzerinde yeniden üretecekti. Bunu sağlayan kavram fayda oldu ve bu meşrulaştırmada nispi fiyatlar marjinal faydalara eşitlendi. İki aşamalı genel denge modelinin pür değişim safhasında şöyle diyor Walras: «Piyasada iki mal olduğunda, bu malları ellerinde bulunduranlar gereksinimlerinin maksimum tatmini ya da maksimum etkin faydayı, herbir mal cinsinden son ihtiyaçlarının yoğunluklarının oranı ya da kıtlıklarının oranı fiyata eşit olduğunda elde ederler» (Walras, s. 125) (4) Modeline üretimi kattıktan sonra ise şunu söyler: «Rekabetin hakim olduğu bir piyasada serbest rekabetin sonuçları, belirli sınırlar içinde, maksimum faydanın elde edilmesini olanaklı kılar. Serbest rekabet de bir kez bir ilke ya da edimsel önemi olan bir kural haline gelince, geriye bu kuralın tarım, sanayi ve ticarette kullanımının yaygınlaştırılması kalır yalnızca» (Walras, s. 255).

Böylece Walras ve onu izleyen Pareto, klasik ekonomi politikte eksik olan bir meşrulaştırmayı sağlayarak, serbest rekabet ve serbest ticarette ortaya çıkan durumun, bu ticaret ya da rekabette yer alanların maksimum faydaya ulaştıkları durumu ifade ettiğini gösterirler. Yani bir yandan kendi içinde daha tutarlı bir temelde yeniden üretilen «bırakınız yap-sınlar, bırakınız geçsinler» ilkesi, klasikler ile neoklasikler arasındaki sürekliliğin odak noktası haline gelirken, öte yandan da bu meşrulaştırmayı sağlamada klasiklerin emek-değer teorisinin yerini malların nispi fiyatlarını, bu malların faydaları oranına eşitleyen fayda-değer kuramı alır. Bu süreçte de fayda kuramının tüm meselesi «bırakınız yap-sınlar» ilkesinin

50 Yıl Önce

Türkiye İş Bankası, Etibank, Türk Ticaret Bankası
Birleşti

Ankara Sigorta Kuruldu

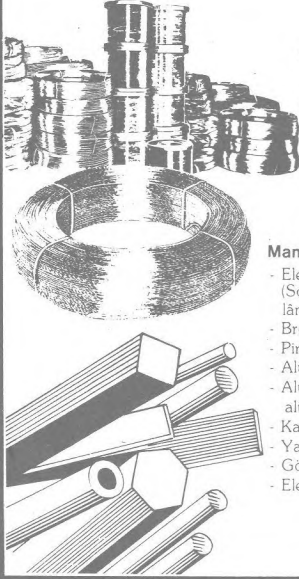

Ankara Sigorta güçlü, sağlam doğdu 50 yıl önce.
Gelişti. Büyüdü.

Türkiye'nin önemli sigortacısı oldu.
50 yıldır Ülkemizin belli başlı büyük, önemli kuruluşlarının
sigortasını üstlendi. Başarıyla.

Yurt yüzeyine yayılmış acente ve şubeleriyle çağdaş
sigortacılık hizmeti sunan Ankara Sigorta saygın,
güvenilir sigortacılığın temsilcisi oldu.

ANKARA SIGORTA
"Sağlam Sigorta"

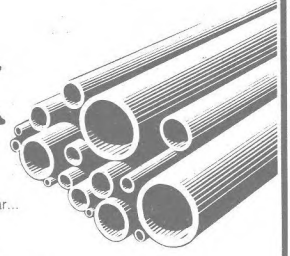

Sanayici ve İmalatçılara Büyük Kuruluştan

MEPA RABAK

toptan ve perakende satışlarıyla İyi Hizmet.

Etkin pazarlamayı, etkin kuruluşlar başarır.
Mepa-Rabak örneği... Mepa-Rabak, bakır, alüminyum, bronz, pirinç
mamulleri pazarlar. Etkinlikle... Sanayici ve imalatçıların ihtiyaçlarını anında karşılar...
Sıkıntısız... Üzüntüsüz... Mepa-Rabak, her gerektiğinde hizmetinizdedir...

Mamullerimiz belgelidir

- Elektrolitik bakır.
(Som tel, yassı tel, örgülü tel,
lâma, çubuk, boru)
- Bronz çubuk.
- Pirinç çubuk ve boru.
- Alüminyum levha ve disk
- Alüminyum ve çelik özlü
alüminyum iletken.
- Kalaylı tel.
- Yaylı çelik tel.
- Göztaşı.
- Elektrik kabloları

Şirket Merkezi:

Mepa-Rabak A.Ş.
Barbaros Bulvarı No. 97
Beşiktaş - İstanbul

Telefonlar:

Santral : 160 41 13
Satış : 161 94 42-161 98 77
Muhasebe: 161 65 72-161 41 01
Telgraf : MEPARABAK-İstanbul
Teleks : 23335 MERA Tr.

Mağazalar

Merkez Satış Mağazası:

Barbaros Bulvarı No. 97
Beşiktaş-İstanbul
Telefon: 160 42 13-61 15 57
Telgraf : MEPARABAK-İst.
Teleks : 23335 MERA Tr.

İstanbul Satış Mağazası:

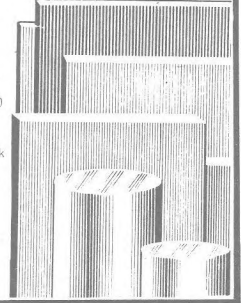
Tünel Caddesi No. 52
Karaköy-İstanbul
Telefon: 145 11 70
Teleks : 24187 KÇM Tr.

Ankara Satış Mağazası:

Çankırı Caddesi No. 58 A
Dışkapı- Ankara
Telefon: 12 11 20-11 10 70
Teleks : 42726 TEPA Tr.

İzmir Satış Mağazası:

1. Sanayi Sitesi 2826 Sokak
No. 39 Çamdibi - İzmir
Telefon: 16 84 44
16 61 06 - 16 21 00
Teleks: 52634 SENO Tr

MEPA-RABAK Metal Endüstri ve Pazarlama A.Ş.

Inser

Yapı İnşaat Malzemeleri
Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Göztepe, Bağdat Caddesi No: 285 Kadıköy-İstanbul
Tel: 357 15 76 Tic. Sicil No. 210442/157991
Göztepe V.D. KA/67939

meşrulaştırılmasıdır» (Robinson, s. 53).

Burada not edilmesi gereken bir nokta var. Fayda-değer kuramını benimseyen 19. yüzyılın radikal iktisatçıları (Walras kendini sosyalist olarak niteler; başlangıçta sosyalist fikirleri benimseyen Marshall, sosyalist yazarların yazdıkları üzerine bu fikirlerden vazgeçer), fayda kavramında eşitlikçi bir boyut görürler. (5) Azalan marjinal fayda ilkesi «eğer toplumun tüm bireyleri benzer zevk alma kapasitelerine sahip- lerse ve eğer gelir arttıkça gelirin marjinal faydası azalıyorsa, bundan gelirin adil dağılımının tüm toplumun faydasını maksimum kıldığı sonucu çıkar» (Hunt, s. 25). Bu eşitlikçiliğin doğurduğu meşrulaştırma sorunları da iki biçimde çözülür. Önce Pigou'nun özel ve net toplumsal ürün ayırımından hareketle toplumsal faydanın maksimum kılınmasının yerini, fiziksel ulusal gelirin ençoklaştırılması alır. Sonra da, çağdaş çözümlemenin varsaydığı gibi, bireyin kendi refahını yalnızca kendisinin belirleyebileceği varsayımı temelinde, kişiler arası fayda kıyaslamasının olanaksızlığından dem vurulur. Bu temelde zenginlerin tasarruf eğilimi yüksek olduğundan, sermaye birikimi açısından gelir dağılımındaki eşitsizliğin gerekli olduğu vurgulanır. Söz konusu eşitsizliğin meşrulaştırılması ise, ikinci bölümde ele alınacağı üzere, iki aşamalı bir yol izleyecektir. Önce sorunun odağı bölüşümden ve ulusların servetinin artırılmasından kaynak dağılımına kayacak, sonra da azalan marjinal fayda ilkesi çerçevesinde sorunlar yaratan fayda çözümlemesi önemini yitirecektir.

Sonuçta malların nispi fiyatlarını marjinal faydaları ya da verimleri oranına eşitleyen neoklasik analizle birlikte ortaya çıkan üretim araçlarının mülkiyet ilişkisini gizleyen toplumsal ilişkilerin bu şeyleştirilmesi ile birlikte politik iktisattan geriye yalnızca iktisat kalır ve tüm toplumun faydasını maksimum kılmak için gerek ve yeter şart, tüm piyasalarda aşırı talebi sıfıra eşitleyecek bir fiyat vektörü bulmak haline gelir. Bu çerçevede her arzın kendi talebini yarattığını ifade eden Say yasası da n piyasadan $n-1$ inde denge varsa, n piyasada da denge olacağını ifade eden Walras yasası yeni bir anlam kazanır ve eğer bir piyasada aşırı talep varsa, mutlaka başka bir piyasada buna eşit miktarda aşırı arzın olacağı ve sistemin içsel mekanizmalarının sistemi dengeye yönelteceği ifade olunur. (6)

Tüm bu söylenenlerin ışığında, Walras'ın klasiği reddi iddiasının geçersiz olduğunun ortaya konduğunu sanıyorum. (7) Bunun en açık ifadesi de, Walras'ın sözleri. Smith'in tüm siyasal iktisadı bir bilimden çok bir sanat olarak, buna karşın Say'ın tamamen bir doğal bilim olarak tanımlamasından hareketle şunları söyler Walras: «Say'ın tanımından

üretim, bölüşüm ve servetin tüketiminin, kendiliğinden değilse bile, en azından insan iradesinden bağımsız bir tarzda yapıldığı sonucu çıkıyor... Ama durum hiç de böyle değildir. İnsan mantık ve özgürlüğü olan bir yaratıktır ve inisiyatif koyma ve ilerleme kapasitesine sahiptir... Böylece insan loncalar, ticaret düzenlemeleri ve fiyat belirlenimleri sisteminden sanayi ve ticaret özgürlüğü sistemine, yani bir bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sistemine geçmiş, kölelikten serflikçe, serflikten de ücret sistemine ilerlemiştir. Son örgütlenme biçiminin önceler üzerindeki üstünlüğünün nedeni, bunun daha doğal olmasında değil, maddi olarak daha iyi durumda olmasında ve adalet ile uyumunda aranmalıdır. Bu uyumun kanıtlanması bir bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler politikasına bağlı olan tek meşrulaştırma... Sözü kısası, Say'ın tanımı bizi Adam Smith'e geri gönderiyor.» (Walras, s. 54-57). Yaygın nitelendirilen ve bu sürekliliği ortaya koyan neoklasik terimi yerine marjinalist teriminin kullanılması da, klasikler ile neoklasikler arasındaki bu sürekliliği gözardı etmeye/ettirmeye yetmez.

Serbest rekabet ve serbest ticaret klasik kuramın başlangıç/kuruluş varsayımdır, yani bu kuramın üzerinde yükseldiği temelleri ifade eder. Buna karşın hep ikincil önemde olmuş ölçüm sorunu çerçevesinde ortaya çıkan emek-değer teorisi, ise kuramın işleyiş varsayımdır ve bir teorisin reddi, işleyiş değil, kuruluş varsayımlarının reddinden geçer. Dolayısıyla ben, temel postülaların gözardı edilerek yapıldığını düşündüğüm bu yadsıma iddiasında, klasik kuramda hep ikincil önemde olmuş emek-değer kuramının fetişleştirilmesini görüyorum. Emek-değer kuramının işlevinin neoklasik kuramla aynı olmasına, yani ölçüm sorununa yanıt aramasına karşın, bu fetişleştirilmesinin sonucunda ortaya çıkacak olanın, Samuelson'un yaptığı gibi Marx'ın Ricardo sonrası önemsiz bir iktisatçı durumuna indirgenmesi gibi bir sakıncası var, ki bu da Marx'ın değer kuramının özünü veren ve metaların değişimiyle şeyleştirilmiş toplumsal ilişkileri açığa çıkaran, meta fetişizmi analizinin gözardı edildiğini ifade ediyor. Bu da bir kez yapıldığında, Sraffa'nın belirttiği gibi, değer teorisinin tek işlevi fiyatların belirlenmesi ile sınırlı kalıyor ve teknolojik olarak belirlenen değişim oranlarından hareketle, toplumsal ilişkileri gözardı etme pahasına, üretim fiyatları belirlenebileceğinden, değer teorisine gerek kalmıyor ve Steedmanvari cambazlıklarla negatif değerlere ulaşılabilir. (8)

Emek değer kuramının bu fetişleştirilmesinin diğer bir önemli sakıncası da, radikal iktisatçıların neoklasik kurama gözlerini kapatıp, hariçten gazel okur durumuna düşmeleri. Kendi zamanına kadar ekonomi

politik üzerine yayınlanmış hemen herşeyi okuyan Marx'ın tersine, izleyicilerinin kendilerini **Kapital**'in dünyasına hapsedmelerinin, Marksist ekonomi politişin 1970'lere değin süren suskunluğunda önemli bir etkisi olduğunu düşünüyorum. Üstelik iktisat eğitimi açısından, iktisat kuramının en gelişmiş aletlerini sunan neoklasik teorinin aygıtlarını olanaksız kılmak gibi çok ciddi bir maliyeti de var bunun.

— II —

Gelirin olabildiğince adil dağıtıldığı, üretimin olabildiğince doğal yapıldığı Walrasgil ekonomi politikte, piyasanın dengede olabilmesi ya da fiyatların tüm hizmetler ve mallar için sayak (numéraire) cinsinden sabit olmasının gerek ve yeter koşulu, (1) her bir mal ve hizmet için efektif talebin bu fiyatlarda bu malların efektif arzına, (2) bu malların satış fiyatlarının, bunların üretiminde kullanılan hizmetlerin maliyetine eşit olmasıdır. (Walras, s. 253-254). -Eğer bu iki koşul birlikte gerçekleşmezse, ilkinin sağlamak için efektif talebi, efektif arzından küçük (büyük) olan malların fiyatları yükseltilir (düşürülür), ikincisi için ise satış fiyatı üretim maliyetlerinden yüksek (düşük) olan malların çıktısı artırılır (azaltılır). Serbest rekabet varsayımı çerçevesinde tüm piyasalar benzer tepkiler göstereceğinden, tüm piyasalarda eşanlı olarak denge sağlanır, yani denge genelleşir. İşte bu noktada Walras'ın ekonomi politişinin doğal bilim yanı çıkar ortaya. «İktisat karşıt güçlerin dengesi, istikrar, durağan ve dinamik denge gibi kavramları ve formülasyonları, klâsik (Newton) mekanikten almıştır» (Kornai, Anti-Equilibrium, s. 360) (9). Fizikten alınan bu denge kavramı da, dengenin asıl önemli ve ideolojik pek çok uzantısı olan genelliğine götürür kuramı: madem ki denge geneldir, öyleyse «bütün zamanlar, ülkeler ve sistemler için genel geçerliliğe sahiptir» (Kornai, a.g.e., s. 28).

Benim bu bölümde yapmayı amaçladığım da, Pareto optimalitesini ve bu ölçüt etrafında oluşan mistifikasyonları, bu ikinci ve asıl önemli genellik çerçevesinde ele alıp sorgulamak olacak. Bunun için de böyle bir genelliğin ortaya çıkmasını olanaklı kılabilecek bir yapıyı tanımlamak gerekiyor önce.

Rekabetçi denge analizi (10) tüm bireylerin akılcı ve bencil olduğunu ve kendi bireysel çıkarlarını, kişilerarası fayda karşılaştırmasının olanaksız olduğu bir çerçevede, ençoklaştıracak biçimde belirlediğini varsayıyor. Dolayısıyla, böyle bir yapı içinde klasik liberalizmin bireycilik anlayışı kendisini tüm davranışları maksimizasyon davranışlarına indirgenmiş, böyle olunca da tüm ilişkileri insanların insanlarla olan ilişkileri

yerine, insanların bu maksimizasyonun nesnesi olan şeylerle ilişkisi haline gelmiş, okyanus ortasındaki adalarda birbirlerinden kopuk olarak yaşayan ve davranan ama gerekli tüm bilgiyle donatılan Robinson Crusoe'lar toplumunda açığa vuruyor. (11) Bu yapı içinde bireyleri birbirlerinden farklılaştıran tek şey de, zevklerindeki farklılıklar temelinde, bireysel tercih sıralamalarında ortaya çıkan farklılıklardır. Bunun nedeni de mal ve üretim faktörleri donanımlarının farklılaşmasında yatıyor. Bu aşamada açık ya da örtük bir biçimde yapılan varsayım da, bu başlangıç mal ve faktör donanımlarının göreceli olarak eşit olduğu ve her bir donanım tomarının tüm mal ve faktörleri, farklı oranlarda da olsa, içermesidir. (12)

Böyle bir yapı içinde benzer maksimizasyon davranışlarında bulunan, kendi çıkarlarını gözetken akılcı bireylerin varsayılan doyumsuzluğu (13) da, çıkarları arttırmaları için değişime girmelerini gerekli kılınca, rekabetçi piyasa da genel refahı en etkin biçimde otomatik olarak sağlayan ve yükselten kurumsal bir yapı haline geliyor. Bu kurumsal yapının ve ifade ettiği değişimin önkoşulları olan mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin yürütülmesi ve etkin değişim için gerekli diğer kurumların sağlanıp, himaye edilmesi görevi de devlete düşüyor.

Bu işleyiş içinde rekabetçi piyasa, refah iktisadının varsayımları veri iken, tüketimde ekonomideki tüm mal çiftleri arasında her birey için eşit olan marjinal ikame hadlerinin, üretimde üreticiler için aynı olan marjinal dönüşüm hadlerine eşitlendiği noktada, toplumsal maksimizasyonun ifadesi olan Pareto optimal kaynak dağılımına ulaşılmış oluyor. Bunun anlamı da, tüm üretici ve tüketicilerin aynı nispi fiyat kümesi ile karşı karşıya kalmaları ve her tüketici için herhangi iki malın fayda değerlendirmesinin, bu malların üretiminde teknolojik olarak belirlenen fırsat maliyetlerine eşit olmasıdır. Yani tüketicilerin talep ettikleri mallar üretilip, bunların faydaları maksimum kılınırken, üreticilerin kâr maksimizasyonun önkoşulu da tüketicilerin istedikleri malların üretilmesi haline geliyor, ki bu da tüketici egemenliğinin kanıtı olarak sunuluyor. Bu toplumsal maksimizasyon da öyle bir kaynak dağılımı ile sağlanıyor ki, bu Pareto optimal durumdan başka bir duruma geçildiğinde, yani kaynaklar yeniden dağıtıldığında, bazılarının durumunu iyileştirmek, ancak diğerlerinin durumunun kötüleşmesiyle mümkün oluyor.

Böyle bir optimal durumun ifade ettiği bir dizi çok önemli sonuç var. Tüketici egemenliğini yeniden üreten ve bu temelde toplumsal maksimizasyonu gerçekleştiren optimal bir kaynak dağılımı varsa, amaç bu kaynak dağılımının sağlanması ve korunması oluyor ve iktisat politikaları bu hedefe yöneliyor. Yani

klasik kuramdan neoklasik kurama geçişle birlikte iktisadın amacı yeniden tanımlanıyor ve ulusların servetinin arttırılmasının yerini, toplumsal maksimizasyonu gerçekleştiren kaynak dağılımının sağlanıp, korunması alıyor. (14)

Sözkonusu kaynak dağılımının etkinliği de başlangıçtaki gelir ve servet dağılımı temelinde yapılan üretim ve tüketim faaliyetleri ile belirlendiğinden, bu başlangıç gelir ve servet dağılımının ve bu temelde belirlenen tercihlerin etkinliği anlamına geliyor ve bunların değişmesi için bir neden kalmıyor ortada. (15) Böylece gelir dağılımının adaleti, toplumun hangi gelir dağılımından en çok yarar elde ettiği sorularının yerini hangi kaynak dağılımının toplumsal maksimizasyonu sağladığı sorusu alıyor ve bu da iktisadın amacı haline geliyor. Pareto etkin kaynak dağılımının değişmesi/değiştirilmesi, toplumun bir bütün olarak durumunu iyileştirmeyeceğinden, etkinliğin korunması ile iktisat politikaları aracılığıyla etkinliğe zaman içinde değişmezlik tanınması çıkıyor ve keyfi olarak belirlenen başlangıç donanımları temelinde ulaşılan etkinlik bu şekilde doğal bir nitelik kazanıp, ad infinitum devam edecek hale geliyor. (16) Böylece son derece zayıf temelli öznel bir ölçüt (17) ile ulaşılan sonuç bir ilke, bir yasa haline getiriliyor ve piyasanın belirlediği kaynak dağılımı ve bununla meşrulaştırılan başlangıç gelir ve servet dağılımı, hangi toplumsal/tarihsel koşullar altında ortaya çıktığına bakılmadan idealleştirilip, evrenselleştiriliyor. Yani tüm zamanlar, ülkeler ve sistemler için genel bir geçerliliğe kavuşuyor.

Bu başlangıçtaki eşitsizlikleri idealleştirip, evrenselleştiren son derece finalist yaklaşımın etkileri yalnızca gelir ve servet eşitsizlikleri temelinde varolan iktisadi yapıyı değil, varolan hukuki ve ahlaki yapının da aynen kabul edilerek, yüceltilmesi ve idealleştirilmesini de içeriyor. (18)

Böyle bir ideale ulaşınca da, bu ideal içinde ne işçilerin, ne kapitalistlerin, ne de toprak sahiplerinin yeri kalıyor. Bunların yerini iktisadi ajanlar alıyor. «Rekabetçi denge çözümlemesinin aletlerinin bir ekonomide ortaya çıkan paylaşım kalıplarını açıklayacağını beklemek çok şey istemektir. Genel denge çözümlemesi hanelerin ya da firmaların oluşumunu açıklamayı denememiştir hiç. Ekonominin üretici ve tüketiciler ajanlar kümesi hep veri olarak kabul edilmiştir. Rekabetçi denge bu ajanların varlıklarını değil, davranışlarını açıklar» (Ellickson, s. 426). Varolanı meşrulaştırmayı amaçlayan rekabetçi denge analizinin, iktisadi ajanların nasıl oluştuğunu açıklamayı sorun edinmesi beklenemez, çünkü bu, bu ajanlara hayat veren toplumsal sınıfların nasıl oluştuğunun açıklanmasını zorunlu kılar. Veri olarak alınan toplumsal

durumu meşrulaştırarak, ideal bir durum olduğunu ve dolayısıyla değişmesine gerek olmadığını ve eğer değişecek olursa, bazılarının bundan zararlı çıkacağını savunan bir kuramda buna hiç yer yok.

Bu çerçeve içinde devlete düşen de, Pareto optimalitesinden herhangi bir sapma durumunda müdahale ederek, Pareto optimalitesini yeniden sağlamaktır yalnızca. Bu ise tam da «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» sloganının mucidi Fizyokratların ve onların izleyicileri klasik liberallerin devleti. Böyle işlevleri yüklenmekle kendisini sınırlayan devletin iktisadi faaliyette bulunmasına olanak yoktur. Zaten buna gerek de yoktur. Madem piyasa kendi işleyişi ile toplumsal maksimizasyonu sağlıyor, görevi Pareto etkinliğini korumakla sınırlı devlet niye iktisadi faaliyette bulunsun ki? Üstelik devletin iktisadi faaliyette bulunması, bir takım kaynakların devlet tarafından kullanılması anlamına gelecek ki, bu kaynakların özel üreticilerden devlete kayışı, kaynakların yeniden dağılımını gerektirecek ve bu da toplumun refahının azalması anlamına gelecektir. Ayrıca devletin iktisadi faaliyette bulunması, artan devlet yatırımlarının özel yatırımlar üzerinde dışlayıcı etkide bulunmasına (crowding out effect) yol açabilir ki, bu da kaynak dağılımını etkinlikten iyice uzaklaştırabilir. İyisi mi devlet, devletliğini bilsin ve görevini Pareto optimalitesini korumakla sınırlasın.

Rekabetçi denge analizi, üretim ve tüketimin etkilerini, bu faaliyetlerde bulunanlar üzerindeki doğrudan etkilerle sınırladığından (19), tüketicilerin birbirlerinin tüketimlerinden, üreticilerin birbirlerinin üretimlerinden, tüketicilerin üreticilerin üretimlerinden etkilenmeleri sonucunda ortaya çıkan dışsallıkların etkisini, vergi ve sübvansiyonlarla sıfırlamak da devletin görevleri arasına giriyor. (20), (21)

Pareto optimalitesi çerçevesinde sağlanan bir başka meşrulaştırma da, serbest rekabetin uluslararasılaştırılmasıyla, dünya piyasalarında Pareto optimal kaynak dağılımının karşılaştırmalı üstünlükler temelinde elde edilmesidir. Buna göre eğer her ülke varolan kaynaklarını karşılaştırmalı üstünlüklere göre üretim yapacak biçimde dağıtırsa, bu uluslararası piyasalarda optimal bir kaynak dağılımını ifade ederek, uluslararası bu işbölümünde yer alan tüm ülkelerin refahını maksimize edecektir. Böylece uluslararası artık aktarımları, eşitsiz değişimler meşrulaştırılarak, uluslararası düzeyde varlığını sürdürenin idealleştirilmesi sağlanır. Bu çerçevede devlete düşen de «bırakınız geçsinler» ilkesi çerçevesinde bu uluslararası optimum kaynak dağılımını, ya da onun ifadesi olan artık aktarımlarını ve eşitsiz mübadeleleri korumak olur.

Böylece üretimin amacının tüketimden birikime

kayması ile birlikte, toplumsallaşan üretim ile giderek özelleşen mülkiyet arasındaki çelişkinin meşrulaştırılması, emek-değer, fayda-değer, fiziksel miktarlar aşamalarından geçerek, tüm değeri emeğin yaratmasından eşitçi paylaşıma, buradan da toplumda varolan eşitsizliğin ve bunun dayandığı ahlaki/hukuki yapının ve bu yapıyı belirleyen gelir, servet ve güç dağılımlarının aşırı bireyci bir çerçevede meşrulaştırılıp, idealleştirmesine gelip dayanıyor. Bu süreç içinde bireyin çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki uyum sonucu (Smith) varolan birey, yerini giderek topluma karşın varolan ve kendi çıkarları uğruna toplumsal çıkarları veto edebilen bireye bırakıyor.

Öte yandan Fizyokratlardan başlayıp, klasiklere, neoklasiklere geçen ve günümüzde de en su katılmamış ifadesini toplumsal piyasa ekonomisi ekolünde bulunan serbest rekabet ve serbest ticaret ilkesi de, kapitalizmin gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmak gibi görece ilerici bir amaçtan, varolan statükoyu her ne pahasına olursa olsun, bu siyasal özgürlük ve demokrasiden bile vazgeçmeyi meşru kılabilir, korumaya ve idealleştirmeye çalışan son derece tutucu bir hedefe ulaşıyor. (22)

Bu çerçevede içinde de iktisadın amacı, ulusların servetinin artırılmasından kaynak dağılımının etkinliğine kayıyor gibi görünüyor ve bu etkinliklerle ulaşılan «toplumsal maksimizasyon» da varlığını sürdüren gelir, servet ve güç dağılımlarının ideal olduğu ve eğer bunlar değişirse, bundan herkesin zararlı çıkacağı yanılsamasını yaratıyor. Varolanın meşrulaştırılması da, toplumsal uyumun sağlanabilmesi için milli gelirden alınan payların artırılmasının önkoşulu olan ulusal servetin büyümesini gözardı ettiriyor ve eğer ulusal servet büyüyemiyorsa, yani pastadan alınan paylar eşitsiz de olsa, artırılamıyorsa, bunun sonucunda doğacak uyumsuzluğun ve bu uyumsuzluğun yol açacağı iktisadi/siyasal krizlerin bastırılması, iktisadi özgürlükleri korumak için her türlü müdahaleyi yapması ve gerekirse otoriter olması (23) gereken güçlü ve etkin bir devletin görev alanı içine giriyor ve «bırakınız yapsınlar» sloganının yerini de «bırakınız yapılageldiği gibi yapsınlar, yoksa biz yapılageldiği gibi yaptırmasını biliriz» alıyor.

NOTLAR

- (1) Kamu Maliyesi ve Türkiye'de Maliye Eğitimi, İktisat Dergisi Şubat - Mart 1986, sayı 255-256, s. 34-45.
- (2) Bunu yapan Marx'tır ve bu da Marx'ın değer teorisinin hangi toplumsal/tarihsel koşullar altında emek ürünlerinin meta biçimlerini aldığı

sorguladığı meta fetişizmi kuramı ile özdeşliğinde yatar. Bu konuda bkzn. Coletti, Rubin ve Sallıgan.

- (3) Kapitalist üretim tarzının, toplumların tarihsel gelişim süreci içinde belirli bir aşamaya karşılık düştüğünü göstermek için Marx'ın metadan başlamasının nedeni de burada yatıyor. Üretimin evrensel biçiminin meta olmasıyla birlikte, kullanım değeri ile değişim değerinin birliğini ifade eden meta, ekonomi politiğin konusu olan değişim değeri ile bu topluma özgü toplumsal ilişkilerin nasıl metaların değişimi ile kurulduğunu gösteriyor.
- (4) Walras değer kökeni sorununa iktisat biliminin üç çözüm bulduğunu, bunların sırasıyla değer kökeni olarak emeği gösteren İngiliz çözümü, faydaya götüren Fransız çözümü ve kıtlığa götüren Burlamaqui ve baba Walras çözümü olduğunu, ilkinin faydalı şeylere değer atfetmediği için çok dar, ikincisinin faydası olmayan şeylere değer atfettiği için çok geniş, üçüncüsünün ise doğru çözüm olduğunu belirtiyor (s. 200). Böylece kıtlık faydanın tanımlanmasında bir ölçüt haline geliyor. «Fayda değer yaratmak için yeterli değildir. Birşeyin yararlı olmasının yanında kıt olması, yani sınırsız miktarlarda bulunmaması da gerekir.» (Walras, s. 202).
- Kıtlık kavramını iktisadi analize sokan bildiğim kadarıyla Smith'dir ama Smith ünlü elmas/su örneğinde, kıtlık-fayda bağlantısını kuramamış ve faydası büyük olan suyun bol ve ucuz, faydası düşük olan elmasın kıt ve pahalı olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Say'ın açıklaması, mizahi değere sahip. «Sınırsız miktarda olan su, hava, güneş ışığı vb. aslında o denli yararlı ve gereklidirler ki, değerleri çok büyük, daha doğrusu sonsuzdur. Bunları karşılığında birşey ödemediğimiz için neden de bu. Bunlara birşey ödemiyoruz çünkü bunların fiyatları asla ödeyemeyeceğimiz kadar yüksek» (Walras aktarıyor, s. 203). Marx'ın izlediği yol farklı. Bir malın yararlı olabilmesi için üretildiği toplumsal koşullarda belirli kişilerin ya da sınıfların biyolojik veya toplumsal olarak uyarılmış gereksinimlerine karşılık vermesi yeterlidir. Bu açıdan bakıldığında, elmasın da aynen su gibi bir kullanım değeri vardır.
- (5) Walras ekonomi politiği tanımlarken, şöyle diyor: «Bir yandan servetin mümkün olabildiğince eşit nasıl dağıtılabileceğini belirleyen bir ahlaki bilimimiz var, öte yanda ise amacı servetin mümkün olduğu ölçüde doğal bir biçimde üretilmesini belirlemek olan bir doğal bilimimiz var.»

(Wolras, s. 57).

- (6) Say yasasının, Walras yasası ile bu yeniden formülasyonu, Say ile Walras arasındaki tek benzerlik değildir. Yaygın kabul gören görüşe göre, aynı Say'inki gibi «Walras'ın denklemleri de temel olarak bir takas dünyasını ifade eder ve bu dünyaya parayı sayak (numéraire) olarak eklemek çabası da yapaydır.» (Hotson, s. 333). Üstelik bilindiği gibi n mallı modelin n'inci malı olan ve sayak alınan paranın marjinal faydası, Walras'ta sıfırdır. (Buna karşılık Marshall, paranın marjinal faydasının sabit olduğunu varsayar, yani kısmi denge analizi çerçevesinde bir malın talebi yalnızca o malın fiyatına bağlıdır ve fiyat değişimleri sonucunda ortaya gelir etkisi çıkmaz.) Marjinal faydası sıfır olan bir mal da değişime konu olamaz, zaten buna gerek de yoktur, çünkü hem Say'ın, hem de Walras'ın dünyasında «tüm mal ve hizmetler eşit olarak mübadele edilir, yani her şey likittir ve para hiçbir şeydir» (Hotson, s. 333).
- (7) Walras ile klasiklerin (Smith ve Ricardo) benzerliklerinin bir başka kanıtı da, bu iktisatçıların piyasadaki davranışları analizinde ortaya çıkar. Bu benzerlikleri ortaya koyan Brody, piyasa davranışları ile ilgili olarak klasik düşünce çizgisinin hatasının bir boyut hatası olduğunu ve bir miktar ile (yüksek fiyat) bunun türevinin (fiyat artışı) karıştırıldığını öne sürerken, bu hatadan yalnızca Marx'ı ayrı tutuyor.
- (8) Sraffacılarla Marksistler arasında 1970'li yıllar boyunca yapılan tartışmalarda, Sraffacılar üretimin teknik koşullarından hareketle belirlenen değişim oranlarının fiyatları belirlediğini ve bu belirlemeye değerlerin aracılık etmesine gerek olmadığını söylerken, Marksistler Sraffacıları soyutlama düzeylerini birbirlerine karıştırmakla ve insanın doğa ile ilişkisini ifade eden teknolojik ilişkilerle fiyatları belirlemenin, insanın insanla ilişkisini ifade eden toplumsal ilişkileri ve bu ilişkileri içeren değer biçimlerini gözardı etmekle suçladılar. Steedman ise çok yankı uyandıran ve çok eleştirilen örneği ile bağlı üretim koşulları altında, eksi emek-değerlerin ortaya çıkabileceğini gösterdi. Bu konuda bkz. Divitçioğlu, Savran, Çakır (1983) ve Satılgan.
- (9) Kornai, iktisadın denge kavramını fizikten aldığını ve fizikte sistemin özel bir durumu olan dengede karşı güçler sistem üzerinde etkilerini gösterirlerken, birbirlerinin etkilerini tam olarak karşıladıklarını ve bu etkilerin sıfır olduğu durumda dengeye varıldığını ifade ederken, eğer sistem dengede ise ve hiçbir dış güç bu den-

geden hareket etmeye zorlamıyorsa, bu denge durumunda kalacağını belirtiyor, dengeyi iktisadın bir kategorisi olarak tartıştığı makalesinde. Walras'ın şu sözleri de denge kavramının fizikten alındığını kanıtlamıyor mu? «Böyle bir denge yerçekimi merkezi asma noktasının hemen altında olan asılı durumdaki bir cismin dengesine benzer, öyle ki eğer yerçekimi merkezinin yeri asma noktasının altındaki dikey çizgiden kaydırılacak olursa, bu cisim, yerçekimi gücünün etkisiyle ilk durumuna döner. Böyle bir denge istikrarlıdır» (Walras, s. 109-112). Bu konuda ayrıca bk. Arrow-Hahn, s. 1-2.

- (10) Burada rekabetçi denge analizi varsayılıyor ve dolayısıyla neoklasik analizin yer verdiği eksik rekabet çözümlemesi dışlanmış oluyor. Bunu da bir ölçüde üretim ve tüketim kümelerinin ve tercihlerin kesin dışbükeyliği, üretim ve fayda işlevlerinin sürekliliği ve (kesin) benzer içbükeyliği ve doyumsuzluk aksiyomlarının sağladığı Pareto optimumu ile rekabetçi denge analizi arasındaki yakın ilişki gerekli kılıyor ve bu varsayımların çizdiği çerçevede rekabetçi analiz otomatik olarak Pareto optimumunu sağlıyor. Dolayısıyla, Oyan'ın «tam rekabet ekonomisi ile ilgili başlangıç varsayımlarından bazılarının çalışmaması durumunda Pareto optimalitesinin çalışmayacağı» yolundaki eleştirilerine (s. 42) yer yok. Bu son derece sınırlı varsayımlar vardır ve bunların çalıştıkları varsayılır ve eğer bu varsayımlardan biri bile çalışmıyorsa, bunun neden olabileceği sapmalar temelinde, Pareto optimumunda değil, ikinci en iyiye ulaşılabilir.
- (11) Akılcı bekleyişler (rational expectations) okulunun bir temsilcisi olan M. Fratianni, akılcı bekleyişler dünyasını aynen böyle ifade ediyor. Aynı adalarda yaşayan ve birbirlerinden bağımsız davranan ama mükemmel bilgi edinen akılcı bireyler, bekleyişlerini öyle bir mükemmel öngörü ile belirliyorlar ki, nominal değerlerde ortaya çıkan bir değişiklik, monetaristlerin tersine, kısa dönemde bile reel değişkenleri etkilemiyor.
- (12) Bunun anlamı herkesin lüks ve geçimlik malları, toprak, emek, sermaye gibi üretim faktörlerini donanımları arasında bulundurmasıdır. Bu konuda ilginç bir örnek, Debreu'nun özel sahiplik ekonomisi. Bu ekonomide tüketicilerin tüm kaynaklara sahip olduğu, üretimi denetledikleri ve bu üretimin tüm kârının tüketiciler arasında dağıtıldığı varsayılıyor. Bu da kapitalist bir ekonomiden çok, bir «özgür üreticiler birliği» ifade ediyor. Debreu, s. 78-79.
- (13) Genel denge kuramı doyumsuzluk aksiyomu çer-

çevesinde, varolan bir mal tomarına tercih edilebilecek bir mal tomarının her zaman bulunabileceğini, yani iki mal tomarından, diğer malların miktarı aynı iken, en az bir maldan daha fazla içeren tomarın tercih edileceğini ileri sürerken, bu aksiyomun kullanımında da doyumsuz davranıyor. Bu aksiyom kayıtsızlık eğrilerinin kuzey-doğuya kaymasından, fayda işlevinin tekdüze artan bir işlev olmasına ve insanların ellerindekilerle yetinmeyip değişime girmelerine kadar bir dizi şeyi sağlıyor da, sıra üretime geldiğinde insanlar aniden tokgözlü oluyorlar ve denge çözümünün ancak (kesin) dışbükey kümelerle elde edilebilmesi ve toplanabilirlik ve bölünebilirlik aksiyomlarının belirlediği ölçeğe göre artmama durumunda bu dengenin varolabilmesi yüzünden ölçeğe göre artan getiriden ve Marshall-Sraffa anlamında içsel ekonomilerden yararlanarak üretim ölçeğini büyütmekten (Divicchioğlu, s. 102, 1977) vazgeçme olgunluğunu gösteriyorlar.

- (14) Genel dengenin ifadesi olarak toplumsal maksimizasyonu sağlayan optimum kaynak dağılımının öne çıkarılmasında, neoklasik teori açısından iki yanlı kolaylık olduğunu düşünüyorum. Önce genel dengeye kıyasla optimum kaynak dağılımı çok daha somut bir durumu ifade ediyor. İkinci olarak da, Walras'ta eşitlikçi bir niteliğe sahip genel denge ile varolan eşitsizliklerin meşrulaştırılması, kaynak dağılımının optimalliğine kıyasla daha kolay.

Burada birşeyi daha not etmem gerekiyor. Bütçe kısıtlamaları altında kendi refahlarını en iyi kendileri belirleyen bireylerden hareketle toplumsal refaha ulaşmayı amaçlayan Pareto optimumuna uygun iktisat politikaları, ancak toplumsal durumun değerlendirilmesinde bireylerinin çoğunun uyum içinde olduğu çelişkisiz (non-conflict, Ersel 1984, s. 129) durumlara uygulanabilir ve Bulutay'ın haklı olarak belirttiği gibi, uygulanacak iktisat politikasının esası, «milli gelirden (pastadan) herkesin payını arttıran bir yaklaşım olmalıdır. Diğer bir deyişle, izlenecek yol pastayı daha adil, daha eşit bölmek değil, herkesin payını arttıracak şekilde büyütme-ktir» (Bulutay, s. 98) Yani eşitsizlik durumunu kaynakların etkin dağılımını öne çıkararak meşrulaştıran bu yaklaşım, ancak ulusun servetini arttırdığı ölçüde genel kabul görebilir. Bu da fayda karşılaştırmalarının yapılamadığı ve farklı bireylerin çelişen tercihlerinin Pareto kıyaslanamaz bir duruma, yani bir çeşit vetoya yol açtığı bir yapıda toplumdan bağımsız hatta topluma

karşı davranabilen bireyler arasındaki çelişkileri çözmenin tek yolu.

- (15) Gelir dağılımı değiştikçe Pareto optimumunun değişeceği ve her gelir dağılımına farklı bir Pareto optimumunun karşılık geleceği açık. Dolayısıyla, bir Pareto optimal durumun korunabilmesi için gelir dağılımının değişmemesi gerekiyor. Buna ek olarak, tercihlerde de herhangi bir değişikliğin olmaması lazım. Yani kendi tercihlerini en iyi kendileri belirleyen bebekler, akıl hastaları ve zeka geriliği olanlar tercihlerini hiç değiştirmeyecekler ki, neye benzediğini somut olarak akıllıların bile göremediği Pareto optimumu değişmesin.
- (16) İktisada denge kavramının sokulmasını olanaklı kılan Newton fiziği burada devreye giriyor. Bu temelde tanımlanan denge kavramı ile dengenin, ya da bir başka deyişle, varolanın değişmezliği, durağanlığı sağlanıyor.
- (17) Pareto optimumu, hiç kimsenin refahını azaltmadan, bir kişinin refahının artırıldığı durumları önceki duruma kıyasla daha etkin olarak niteliyor. Yani herkesin geliri sıfırken, bir kişinin geliri sürekli artıyorsa, böyle bir durum toplum için daha etkindir. Üstelik Pareto optimalitesi çerçevesinde kişilerarası fayda kıyaslaması olanaksız olduğundan ve her birey kendi çıkarını en iyi kendi belirlediğinden, toplumun bir yeniden dağılım talep etmesine karşın, eğer söz konusu birey varolan dağılımın korunmasını istiyorsa, bu iki durum arasında kayıtsız kalınır ve böyle durumlar Pareto kıyaslanamaz durumlar olarak nitelenir. Yani Walrasgil eşitlikçiliğin aşılmasını olanaklı kılan ve hiçbir «adalet» ögesi taşımayan, bu yüzden de «pozitif» nitelikte bir ölçüt olan Pareto optimumu, aşırı bireyci bir yapı içinde «herkesin» veto hakkı ve dolayısıyla topluma karşı olumsuz diktatör gibi davranma hakkına sahip olduğu bir çerçeveyi ifade ediyor.
- Aslında genel dengeçiler Pareto optimumunun ne denli zayıf bir ölçüt olduğunun farkındalar. Bunun en iyi ifadesi de toplumsal refah işlevine ulaşılmasının olanaksızlığını ve Pareto anlamında liberalizmin olanaksızlığını ortaya koyan Arrow ve Sen'in olanaksızlık teoremleri. Bunun bir başka ifadesi de, sıral faydadan sayal faydaya geçiş temelinde ulaşılmaya çalışılan ölçütler. Bunlar için bknz. Bulutay, s. 130-144, Ersel, 1984, s. 114-124, Varian s. 145.
- (18) «Ortodoks iktisat kuramı, varlığını sürdüren toplumun toplumsal süreçleri, değerleri ve kurumları tarafından oluşturulan ve varlığını sürdüren gelir, servet ve güç dağılımları ile ağırlık-

landırılmış, varlığını sürdüren isteklerin toplumsal değerini, nihai ahlaki ölçüt olarak sunuyor... İzole edilmiş, bencil, yabancılaştırılmış ve yönlendirilmiş» iktisadi insanın kapitalist toplumsal sistem tarafından yaratılan istekleri, neoklasik refah kuramının üzerinde yükseldiği ahlaki temeli biçimlendiriyor (Hunt, s. 33).

- (19) Böyle bir çerçeve içinde ne kişilerin refahının kendi gelirleri yanısıra, diğer insanların gelirlerine bağlı olduğunu ileri süren ve dolayısıyla kişilerarası fayda kıyaslamasının varlığını ortaya koyan Duesenberry gelir analizine, ne her mal çifti arasındaki marjinal ikame haddini bu malların üretimindeki marjinal dönüşüm hadlerine eşitleyerek Pareto optimumunu sağlayan özel mallardan farklı olarak, mal bir kez üretildiğinde tüketiminde rekabetin olmayışı, tüketicilerin tüketimden dışlanışının teknik ve ekonomik olarak olanaksız oluşu ile tanımlanan ve üretimi bir kez yapıldığında toplam marjinal ikame haddini, bu malın üretimindeki marjinal dönüşüm haddine eşitleyen ve bir yeniden dağılım durumunda Pareto optimumundan uzaklaşılması gerekmeyen kamu mallarına, ne de rekabetçi denge koşulları içinde Pareto optimumunun gerçekleşmesini engelleyen bir kısıtlama sonucunda Pareto optimumunun yerini ikinci en iyinin aldığı hallere yer var. Tersinden ifade edilirse, bireysel faydalar arasında bir bağımlılık olduğunda, kamu mallarının varlığında ve ikinci en iyi ile yetinildiğinde, Pareto optimumu elde edilemez, bkz. Shone, 251-274.

- (20) Kamu mallarının genel denge analizi içine sokulması yolundaki çabaların öncüsü Samuelson'dur (1954, 1955) ve Samuelson'un kamu malları için Pareto optimumu koşulu olan $MIH = MDH$ pek çok eleştiriye konu olmuş ve genel kabul görmemiştir. Kamu mallarının özelliklerinden kaynaklanan tüketim kümesinin ve tercihlerin dışbükey olmayışı (bu durum kamu mallarının bölünmezliğinden kaynaklanır) bu mallara talebin açıklanmasında karşılaşılan zorluklar ve bedavacılık (free-ridership), bu malların vergilendirilmesi sorunları vb. yüzünden, bu konu çok sınırlayıcı varsayımlar altında kurulan soyut matematiksel modeller çerçevesinde genel denge kuramının marjinal bir ilgi alanı olmaktan öteye gidememiştir. Bu konuda bk. Milleron ve Çakır (1985). Elde edilen Pareto optimumları da nispi ya da yaklaşık olarak kalmıştır. Dolayısıyla, Oyan'ın sözünü ettiği piyasa ile devlet arasındaki tamamlayıcılık (s. 42), rekabetçi denge analizi çerçevesinde söz konusu değildir. Üstelik

rekabetçi denge analizinin böyle bir tamamlayıcılık aradığı da yok. «Özel nesnelerin talebine uygulanabilen serbest rekabet ilkesi, kamu çıkarının söz konusu olduğu nesnelerin üretimine uygulanamaz» (Walras, b. 257). Bölünemez mallar durumunda kaynak dağılımını inceleyen iktisatçılar da Walrasgil fiyat ayarlamalarına değil, miktar ayarlamalarına dayanıyorlar. Bknz. Ersel 1978, s. 65-78, Kornai, 1971 s. 368-69.

- (21) Bu dışsallıkların arasına «güçlü devlet, özgür piyasa» sloganında ifadesini bulan ve merkezinde otoriter/totaliter, bürokrasi/hukuk, planlama/serbestlik ayrımları bulunan toplumsal piyasa ekonomisi ekolünün, piyasa ekonomisinde özgürlüğü sağlamak doğrultusunda her türlü müdahaleyi uygun gören anlayışıyla sendikalar da giriyor ve bu özel «dışsallığın» etkisinin sıfırlanmasında vergi ve sübvansiyonların yerini devlet gücü alıyor; bkz. Gamble.
- (22) Tüketiciler piyasaya ancak bütçe kısıtlamalarının belirlediği güçle çıkabilirler ve bu güçteki farklılık piyasadaki «iktisadi özgürlüklerin» kaynağı olmasının yanısıra piyasaya yansıyan seçimleri de belirler. Halbuki siyasal alanda seçmenin neyi seçebileceğini belirleyen, piyasadaki gibi bir bütçe kısıtlaması yoktur. Yani varolan gelir, servet ve güç dağılımlarının piyasaya yansıyan ağırlıklandırılması, seçimlerde çıkmaz ortaya. Bu yüzden de, Friedman'a göre, siyasal özgürlüğün tahrif edilmesi üzücüdür ama bu çok daha ciddi olan iktisadi özgürlüklerin yitirilmesiyle kıyaslanamaz bile. Bu konuda bkz. Gamble.
- (22) Toplumsal piyasa ekonomisi ekolü, otoriter-totaliter ayrımı yaparak, Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası gibi devletleri totaliter ve kötü olarak nitelerken, devletin otoriter olmasını makul karşılar. İktisadi alan dışında, liberal devletin hiçbir zaman güçsüz ve pasif olmadığı göz önüne alındığında bu hiç de şaşırtıcı değil.

KAYNAKLAR

- (1) Arrow, J.K. — Hahn, F.H.: General Competitive Analysis, Holden Day San Francisco, 1971.
- (2) Brody, A.: The Logic of Market Behaviour, Acta Oeconomica, v. 14, 1975.
- (3) Bulutay, T.: Genel Denge Kuramı, A.Ü.S.B.F. Yayını, 1979 Ankara.
- (4) Çakır, N.: Fixed Capital in Sraffa Model, Yayınlanmamış Master Tezi, 1983 Katolik Leuven Üniversitesi, İktisat ve Uygulamalı İktisat Fak.
- (5) Çakır, N.: General Equilibrium with Public and

- Private Goods B.Ü. Yayınlanmamış Doktora Ödevi.
- (6) Coletti, L.: Some Comments on Marx's Theory of Value, A Subtle Anatomy of Capitalism içinde, s. 458-473.
- (7) Divitçioğlu, S.: Mikroiktisat, İ.Ü. İktisat Fak. Yayını, 1977 İstanbul.
- (8) Divitçioğlu, S.: Marksist Dönüşüm Sorunu: İkili Yorum, Toplum ve Bilim, Bahar 1978.
- (9) Debreu, G.: Theory of Value, J. Wiley and Sons, 1959 New York.
- (10) Ellickson, B.: A Generalization of the Pure Theory of Public Goods, American Economic Review, 1973, s. 417-432.
- (11) Ersel, H.: Kaynak Dağıtım Süreçleri için Kavramsal bir Çerçeve A.Ü.S.B.F. Yayını, 1978, Ankara.
- (12) Ersel, H.: Gönenc İktisadının Faydacı Temelleri, Toplum ve Bilim, Kış 1984.
- (13) Fratianni, M.: Special Topics in Monetary Economics, KUL Ders Notu, 1982-83.
- (14) Gamble, A.: The Strong State and the Free Market, Socialist Register, 1978.
- (15) Hotson, J.H.: The Fall of Bastard Keynesianism and the Rise of Legitimate Keynesianism, A Subtle Anatomy of Capitalism içinde, s. 327-345.
- (16) Hunt, E.K.: İdeal Foundations of Welfare Economics, A Subtle Anatomy of Capitalism içinde, s. 22-35.
- (17) Kornai, J.: Anti-Equilibrium, North Holland, 1971 Amsterdam.
- (18) Kornai, J.: Equilibrium as a Category of Economics, Acta Oeconomica, vol. 30, s. 145-159, 1983.
- (19) Milleron, J.C.: Theory of Value with Public Goods: A Survey Article, Journal of Economic Theory, s. 419-477, 1972.
- (20) Morishima, M.: Walras' Economics, Cambridge University Press, 1978.
- (21) Oyan, O.: Kamu Maliyesi ve Türkiye'de Maliye Eğitimi, İktisat Dergisi, Şubat-Mart, sayı 255-256, s. 34-45, 1986.
- (22) Robinson, J.: Economic Philosophy, Pelican Books, 1978.
- (23) Rubin, I.I.: Essays on Marx's Theory of Value, Black and Red, 1973, Detroit.
- (24) Samuelson, P.A.: Pure Theory of Public Expenditure, Rev. Econ. Stat. 1954, s. 387-89.
- (25) Samuelson, P.A.: Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure, Rev. Econ. Stat., 1955, s. 350-56.
- (26) Satlıgan, N.: Değer Teorisi Üzerine, Yapıt Şubat-Mart 1984, s. 48-67.
- (27) Savran, S.: Bağlı Üretim Tartışması ve Bilimsel Mistisizm, Toplum ve Bilim, Kış, 1979.
- (28) Shone, R.: Microeconomics: A Modern Treatment, Academic Press, 1975.
- (29) Varian, H.: Microeconomic Analysis, Norton and Co., USA, 1978.
- (30) Walras, L.: Elements of Pure Economics, R.D. Irvin, 1954 England.

I ♥ MUSIC

SX 4
"COMPACT"

STEREO MINISSET

SX 55
"TWIN
DECK"

STEREO MINISSET

SX 85
"DOUBLE
DECK"

STEREO MINISSET

I ♥ TOSHIBA

1 TOSHIBA SX 4 "COMPACT"

- Auto Reverse
- 5 Bantlı "Graphic Equalizer"
- FM, uzun, orta ve kısa dalgalı radyo
- Tek tuşa basarak ses kaydı
- Çift hoparlörü ayrılabılır iki kolon
- 40 Watt (P.M.P.O.) çıkış gücü

2 TOSHIBA SX 55 "TWIN DECK"

- İki ayrı kaset kabini
- 1. kasetten 2. kasete anında geçiş-RELAY PLAY
- İki ayrı hızda kayıt
- Beş bantlı "Graphic Equalizer"
- FM, uzun, orta ve kısa dalgalı radyo
- 50 Watt (P.M.P.O.) çıkış gücü

3 TOSHIBA SX 85 "DOUBLE DECK"

- Çift kumandalı çift kaset kabini
- Kasetten kasete otomatik geçiş
- İki ayrı hızda kayıt
- İstenilen müzik parçasını
- Çabuk seçme - MGSS
- Çift "Auto Reverse"
- Otomatik kaset türü seçimi
- 5 bantlı "Graphic Equalizer"
- FM, uzun, orta ve kısa dalgalı radyo
- 50 Watt (P.M.P.O.) çıkış gücü

Toshiba SX minisetterden birini seçin, gerçek müzik zevkınızı yaşayın.
Her zaman, her yerde...

Auto Reverse Sistemi
Kaseti yanlış yerleştirmeden, iki yönünü
de istediğiniz hızda dinleyebilirsiniz.
diğerlerinde bir dakikaya kadar yavaş
anında algılayabilen özel sistem.

Beşin ya da taksitle Beko ve Aygaz bayilerinde

TOSHIBA